

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME BİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN
FAKTÖRLER: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Abdul Qayum SHAFaq

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ERYİĞİT

BOLU 2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Abdul Qayum SHAFaq'a ait "DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ" adlı çalışma, jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak oy birliğiyle/ ~~oy~~ ~~çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

22. 06. 2015

Unvan, Adı, Soyadı

imza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Mehmet ERYİĞİT

Üye : Doç. Dr. Ümit GÜMRAH

Üye : Yrd. Doç. Dr. Muhammet BELEN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler: Afganistan Örneği**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulmuş kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Abdul Qayum SHAFaq

22.06.2015

ÖN SÖZ

Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler: Afganistan Örneği çerçevesinde gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere doğru olan doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler incelenmiş ve Afganistan'ın toplam globalleşme endeksi, gayri safi yurt içi hâsılası, ithalat hacmi, ihracat hacmi ve döviz kuru (USD/AFN) doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerine bakılmıştır.

Bu çalışmamdaki yardım ve katkılarından dolayı danışmanım Sayın Doç. Dr. Mehmet ERYİĞİT'e, Değerli katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Ümit GÜMRAH ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Muhammet BELEN hocalarıma, düşüncelerimi yazıya aktarırken yardımcı olan, her zaman yanımda olan ve çalışmam süresince desteğini sürekli hissettiren arkadaşım Cihat Şiar AKÇAKALE'ye ve bana duydukları güven ile daima yanımda olduklarını hissettiren aileme teşekkürlerimi sunarım.

Abdul Qayum SHAFaq

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

Abdul Qayum SHAFaq

Yüksek Lisans Tezi

İşletme Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet ERYİĞİT

Haziran 2015, 107 + XII Sayfa

Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler: Afganistan örneği çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada öncelikle yatırım kavramı ve doğrudan yabancı yatırım türleri açıklanmıştır. Literatürde genellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere doğru olan doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler çokça incelenmiştir. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımı etkileyen değişkenler olarak Afganistan'ın toplam globalleşme endeksi, gayri safi yurt içi hâsılası, ithalat hacmi, ihracat hacmi ve döviz kuru (USD/AFN) alınmıştır. Analizler için 1991-2013 yılları arasındaki zaman serisi verileri kullanılmıştır. Ekonometrik yöntem, değişkenler ve sonuçlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu amaçla, öncelikle verilerin durağanlığı test edilmiş ve değişkenler arasında ilişkileri incelemek için korelasyon analizi kullanılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki eşbütünleşme analizlerine bakılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak amacıyla geliştirilmiş olan 3 farklı regresyon modeli test edilmiştir. Bu regresyon sonuçlarına göre; toplam globalleşme, ithalat ve ihracat Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırım üzerinde anlamlı ve pozitif, gayri safi yurt içi hâsıla ve döviz kurunda ise anlamlı ve negatif bir etkinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Afganistan, Zaman Serisi Analizi

ABSTRACT

FACTORS AFFECTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT: AFGHANISTAN

Abdul Qayum SHAFaq

Master Thesis

Department of Business Administration

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT

June 2015, 107 + XII Pages

In this study, factors affecting foreign direct investment: Afghanistan has been researched. Primarily investment concept and types of foreign direct investment have been clarified. In the literature review, generally the factors directly affecting foreign direct investment in developing and undeveloped countries have been greatly examined. In this study, the total globalization index, gross domestic product, import volume, export volume and exchange rate (USD/AFN) have been taken as the variables affecting foreign direct investment in Afghanistan. Time-series analysis has been exercised with reference to data set between 1991-2013. Econometric methods, variables, and results are discussed in detail. For this purpose, firstly stationary of the data have been tested and correlation analysis has been used to examine the relationships between variables. In addition the co-integration analysis between variables has been analyzed. 3 different regression models were developed in order to uncover the factors affecting foreign direct investment. According to this regression results; total globalization, import and export can have significant and positive impact; gross domestic product and foreign exchange rate have negative impact on foreign direct investment in Afghanistan.

Key Words: Foreign Direct Investment, Afghanistan, Time Series Analysis

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

I. BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR.....	5
1.1. Yatırım Kavramı	5
1.2. Yabancı Yatırım Türleri	6
1.2.1. Portföy Yatırımları.....	6
1.2.2. Diğer Yabancı Yatırım Türleri	6
1.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	7
1.3. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar	8
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri.....	13
1.4.1. Greenfield Yatırımları.....	13
1.4.2. Ortak Girişimler	14
1.4.3. Stratejik Ortaklar.....	15
1.4.4. Birleşmeler ve Satın Alma Yatırımı	16
1.5. Afganistan'ın Genel Durumu.....	16

II. BÖLÜM

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER 20

2.1. Ekonomik Faktörler	22
2.1.1. Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYİH).....	23
2.1.2. Altyapı Harcamaları ve Sorunları	24
2.1.3. İşgücü ve İşgücü Maliyeti	25
2.1.4. Dış Ticaret Açığı	26
2.1.5. Enflasyon.....	27
2.1.6. Döviz Kuru.....	29
2.1.7. Vergi.....	30
2.1.8. Savaş Hali ve Yolsuzluk	32
2.1.9. Eğitim.....	33
2.1.10. Nüfus.....	34
2.1.11. Globalleşme İndeksi.....	35
2.1.12. Politik İstikrar	36
2.2. Sosyo - Politik Faktörler	37

III. BÖLÜM

3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI.....	39
3.1. Literatür Taraması.....	39

VI. BÖLÜM

4. AFGANİSTAN'A GELEN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI

ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN EKONOMETRİK ANALİZİ.....	63
4.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları.....	63
4.2. Araştırmada Kullanılan Analiz Yöntemleri	64
4.3. Birim Kök Testleri	64
4.4. Çoklu Doğrusal Regresyon Modelinin Varsayımlar.....	65
4.4.1. Doğrusallık Varsayımı	65
4.4.2. Heteroskedasticity (Değişen Varyans) Durumu.....	66
4.4.3. Multicollinearity (Çoklu Bağintı) Durumu	66

4.4.4. Artık Değerler Arasında Otokorelasyonun Olmaması	68
4.4.5. Sabit Bağımsız Değişken Durumu – Ölçüm Hatası Olmamalı	69
4.5. Araştırma Verilerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon	
Katsayıları	69
4.6. Regresyon Varsayımlarının Testi ve Regresyon Analizi.....	73
4.6.1. Artık Değerlerin Normallliği Varsayımı Testi	74
4.6.2. Artık Değerlerin Sabit Varyans (Homoscedasticity) Durumunun Test	
Edilmesi	80
4.6.3. Çoklu Bağintı Kontrolü.....	82
4.6.4. Doğrusallık Kontrolü	85
4.6.5. Model Belirleme.....	87
 V. BÖLÜM	
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	89
 KAYNAKÇA	92

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1991-2013).....	11
Tablo 1.2: Bölgelere Göre DYY Giriş ve Çıkışları (Milyar USD) 2011-2013	12
Tablo 1.3: Afganistan ve Dünyada Greenfield Yatırım Projesi Genel Bakış, 2005- 2007 Ortalaması, 2010-2012 (Milyon USD)	13
Tablo 1.4: Afganistan’da Ortak Girişim Aracılığıyla Yabancı Yatırım Yapan Ülkeler ve Yatırım Tutarları (2003-2013 Yılları Arasında)	14
Tablo 2.1: UNESCO’nun Verilerine Göre, Eğitim Düzeyine Göre Okul Çağındaki Nüfusu.....	34
Tablo 3.1: Ampirik Literatür Özeti	59
Tablo 4.1: Analizde Kullanılacak Olan Değişkenler, Değişken Tanımları ve Veri Kaynakları.....	64
Tablo 4.2: Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları	65
Tablo 4.3: Tanımlayıcı İstatistik Değerleri	70
Tablo 4.4: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsıları ve Anlamlılık Düzeyi	70
Tablo 4.5: Model.1 İçin Johanson Eşbütünleşme Test Sonuçları	73
Tablo 4.6: Model 2. İçin Johanson Eşbütünleşme Test Sonuçları	74
Tablo 4.7: Model 3. Johanson Eşbütünleşme Test Sonuçları	74
Tablo 4.8: Breusch-Pagan / Cook-Weisberg Test (Heteroscedasticity Testi) Sonuçları	81
Tablo 4.9: Model 1 ve 1a İçin Afganistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler Regresyon Analiz Sonuçları	83
Tablo 4.10: Model 2 ve Model 3 İçin Afganistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler Regresyon Analiz Sonuçları	85
Tablo 4.11: Ramsey RESET Test Sonuçları	87
Tablo 4.12: Linktest Sonuçları.....	87

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER

Şekil 1.1: Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1991-2013)	11
Şekil 2.1: Afganistan’da GSYİH (1991-2013) Milyon Dolar	24
Şekil 2.2: Afganistan’da İşsizlik Oranı (1991-2013).	26
Şekil 2.3: Afganistan’daki Yıllık Enflasyon Oranları(2003-2013).	29
Şekil 4.1: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsıları ve Anlamlılık Düzeyi Graf Şeklinde	72
Şekil 4.2: Model 1. Artık Değerlerin Normal Dağılım İçindeki Çekirdek Yoğunluk Tahmini Test Sonucu	75
Şekil 4.3: Model 2. Artık Değerlerin Normal Dağılım İçindeki Çekirdek Yoğunluk Tahmini Test Sonucu	75
Şekil 4.4: Model 3. Artık Değerlerin Normal Dağılım İçindeki Çekirdek Yoğunluk Tahmini Test Sonucu.	76
Şekil 4.5: Model 1. İçin Standardize Normal Dağılım (P-P)	76
Şekil 4.6: Model 2. İçin Standardize Normal Dağılım (P-P)	77
Şekil 4.7: Model 3. Standardize Normal Dağılım (P-P).....	77
Şekil 4.8: Model 1. İçin; Bir Değişkenin Sıklık Değerine Karşı Normal Dağılım Sıklık Değeri Grafiği.	78
Şekil 4.9: Model 2. İçin; Bir Değişkenin Sıklık Değerine Karşı Normal Dağılım Sıklık Değeri Grafiği	79
Şekil 4.10: Model 3. İçin; Bir Değişkenin Sıklık Değerine Karşı Normal Dağılım Sıklık Değeri Grafiği	79
Şekil 4.11: Model Model 1. İçin Değişen Varyans Sonuçları.....	81
Şekil 4.12: Model 2. İçin Değişen Varyans Sonuçları	81
Şekil 4.13: Model 3. İçin Değişen Varyans Sonuçları	81
Şekil 4.14: Değişkenlerin Doğrusallık Varsayımları	86

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Artırılmış Dickey-Fuller Birim Kök Testi
AFN	: Afgani "Afganistan Para birimi"
ARDL	: Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Modeli
ARMA	: Otoregresif Hareketli Ortalamalar Modeli
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DYS	: Doğrudan Yabancı Sermaye
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımın
EXC	: Döviz Kuru
EXP	: İhracat
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsılanın
IMP	: İthalat
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MoCI	: Ticaret ve Sanayi Bakanlığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OGlob	: Toplam Globalleşme Endeks
OLS	: En Küçük Kareler Yöntemi
PP	: Phillips Perron Birim kök testi
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UPF	: Uluslararası Para Fonu
VAR	: Vektör Otoregresif
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Modeli
VIF	: Varyans Artış Faktörü

GİRİŞ

20. yüzyılın başından itibaren dünyada uygulanmaya başlayan neoliberal sistem ile gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımları çekme politikası uygulanmıştır. Bu politikalar sonucu, dışa kapalı ekonomi modelini benimseyen ülkeler hızla dünyayla entegre olmaya başlamıştır. Esen değişim rüzgârları; devletleri, şirketleri ve bireyleri hızla etkisi altına alarak yeni dünya düzeninin kurulmasına yol açmıştır. Dünya hızla değişmekte, eski değerler, eğilimler yerini yenilerine bırakmaktadır. Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, ülkeleri birbirleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya ve dünyadaki gelişmeleri yakalamaya zorlamaktadır. Artık ülkeler, dışa kapalı bir ekonominin günümüz dünyasında yeri olmadığını anlamışlardır. Bugüne bakacak olursak hiçbir ekonominin kendi kendine yeterli olmasının mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Küreselleşen dünyaya kendini açmayan bir ekonomi, değişimin gerisinde kalır ve gelişemez. Bunun bilincinde olan ülkeler, ulusal ekonomilerini dünyaya açmaya; mal, emek ve sermaye hareketlerinin sınır tanımadığı dünyada bir yandan uluslararası rekabet yarışında öne geçmeye, diğer yandan rekabet güçlerini artırmak için ekonomik işbirliğine ve bölgesel birleşmelere ağırlık vermeye başlamışlardır (Düzenli 2006: 1).

Çoğu gelişmekte olan ülkeler; ekonominin refahı, iş yaratma, sürdürülebilir büyüme ve gelişmenin sağlanması ve yatırım kaynaklarının yetersizliği sorunu ile karşı karşıyadır. Küreselleşme sürecinde, sermaye transferleri kolayca bir ülkeden diğer ülkelere kaçabilmektedir. Böyle bir durumda eğer sermaye sahipleri kendini güvende hissedemez ise her maksimizasyonu için kendine daha güvenli liman arayışına girer. Gelişmiş sanayi ülkelerinin yatırıma doymuş olmaları nedeniyle bu ülkelerin yatırım getirisi azalmakta, bu nedenle yatırımcılar sürekli daha karlı fırsatlar yakalamak amacıyla yeni pazarlar aramaktadırlar (Meşiri ve Keyhanpor 1391: 2).

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki temel sorun; yatırımcıların risk algılaması sorunudur. Bu nedenle bir ülke yabancı yatırım çekmek istiyorsa

yatırımcılara güven vermesi gerekir. Güvenli bir pazar bulan yatırımcılar isteyerek daha fazla kar elde edebileceğini düşünerek bu pazarlara gelecektir. Bilgi ve yüksek teknolojiye sahip firmalar yüksek getiri açısından daha cazip buldukları güvenli pazarlarda yatırım yaparak o ülkenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacaklardır. Bu durum, o ülkenin sadece ekonomik büyümesine değil istihdamının artmasına, bilgi ve teknolojinin gelişmesine, kalifiye elaman sayısının artmasına, alt yapının gelişmesine vb. gibi birçok konuya yardımcı olacaktır. Yabancı yatırımlar, ev sahibi ülke ve uluslararası yatırımcılar arasındaki karşılıklı faydayı artıran önemli bir unsurdur (Farzin, Aşrefi ve Fahimifar 1391: 2).

Yabancı yatırımların önemli özelliklerinden biri, yabancı yatırımcıların teknoloji transferini ifade etmesi ve böylece gelişmiş teknik bilginin de akımının gerçekleşmiştir. Bu sayede yatırım alan ülke gittikçe teknoloji yeteneğini artırır. Doğrudan yabancı yatırım, yatırım ve istihdam, ihracat ve üretim, yönetim, kalifiye işgücü ve uluslararası üretim ağlarının kurulmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımlar özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin motoru olarak görev yapan önemli bir unsurdur (Rysbayev 2009: 2).

Gelişmiş ülkelerde yaşanan sermaye eksikliği, işsizlik oranını artırarak daha da genişlemesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda işsizlik, yani üretimin azalması, bir başka ifade ile yatırım çekme becerisinin eksikliği, üretimde geri kalmışlık ve bütün bunların sonucunda ekonomik yoksulluk derinleşecektir. Üretim için altyapı ve kaynakların eksikliği en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır ki üretimin azalması, sermayeyi de azaltacak ve daha öncede olduğu gibi az gelişmişlikten kurtulmak isteyen ülkeler gerekli kaynaklardan mahrum kalacaklardır (Ustadi ve Rafat 1392: 2).

Yukarıdaki teorilerin aksine doğrudan yabancı yatırım yapmak uzun vadede sadece fiyatları artıracak ve bu tür tasarruflar aynı zamanda sermayeyi zedeleyecektir. Uzun vadeli yabancı yatırımlar yapmak geliştirmekte olan ülkelerdeki etkin rekabeti engelleyerek yatırımları ve tasarrufları azaltacaktır çünkü; yabancı yatırımlardan elde edilen karlar ülke dışına gidecektir. Yabancı yatırıma karşı olanlara göre, yabancı

yatırım, ekonomide yabancıların varlığına ve etkinliğine neden olur, ayrıca ulusal kaynaklar azalarak, ülkede elde edilen gelir yabancı ülkelere doğru akmaya başlar. Aynı zamanda, yabancı yatırımların ülkeye girmesiyle birlikte haksız rekabet ortamı oluşabilir, tekel piyasalar ortaya çıkabilir ve sonuçta toplumun tüketim alışkanlıkları değişebilir, bu da üretim toplumlarını tüketim toplumuna dönüştürebilir (Akyol 2013: 24).

Savaş her şeyi yok eden büyük bir felakettir ve Afganistan'da on üç yıl devam eden savaşlar ülkeye düzeltilmesi mümkün olmayan ya da düzeltilmesi çok zor olan zararlar vermiştir. Afganistan'ın ekonomisi, uzun süre devam eden iç savaşlar nedeniyle hızla kötü bir grafik çizmeye başlamıştır. 1992'ye kadar gelişimi düşük olan ülke ekonomisi, ülkedeki bütün altyapılarının tahrip olması, dengelerin değişmesi ve işsizliğin çok yüksek seviyeye çıkmasıyla birlikte onarılması zor bir hal almıştır. Bu süre zarfında ülke ekonomisine katkı sadece tarım alanında az sayıda yatırımdan ibaret olmuştur. 1992'de Afganistan Demokratik Cumhuriyeti, Afganistanlı cihatçılar tarafından çökertildi ve sonrasında mücahit gruplar Afganistan yönetimini ele geçirmek amacıyla uzun süren çatışmalar yaşamaya başladı. Bu çatışmalar kısa sürede iç savaşa dönüştü. İç savaş sonucunda bütün Afganistan'da altyapı, yatırımlar ve sanayi tahrip oldu. İç savaşın devam ettiği yıl 1996'da Afganistan'daki Taliban lideri Molla Muhammed Ömer tarafından Kabil işgal edildi. Aynı zamanda Usame Bin Ladin, Al Kaide ile Afganistan'a girdi. Böylece 1996'dan 2001'e kadar Afganistan'ın %90'ı işgal edildi. 11 Eylül 2001 olayından sonra, Amerika 7 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'ı havadan bombalamaya başladı ve 5 Aralık 2001'de Amerika tarafından Hamid Karzai Afganistan'da geçici cumhurbaşkanı olarak belirlendi. Bu savaşların sonucunda Afganistan iktisadi, sosyal ve siyasi olarak dünyanın en geri ülkesi hâline geldi. Fakat 2002 yılından sonra ekonomik faaliyetler uluslararası yardımlar ile artış göstermeye başlamıştır. 2002'de Uluslararası Toplum Bonn Konferansı'nda Afganistan'a 67 milyar dolarlık bir yardım sözü verilmiş ve bu paranın 39 milyar doları altyapı, ulaşım, yol, havalimanı, su, çiftçiler, ordu, polis ve eğitim alanlarında kullanım amacıyla ülkeye gelmiş ve bu alanlarda kullanılmıştır (Elmi 2010: 77).

Sivil güvensizlikten dolayı Afganistan'ın altyapısı ve yatırım motivasyonları kaybolmuş ve bitme noktasına gelmiştir. 5 Aralık 2001 yeni hükümetin kurulumuyla birlikte yatırımların gelişmesi için umutlar artmıştır. Afganistan'ın stratejik konumu açısından hassas bir noktada yer alması nedeniyle ülkeye gelecek olan DYY'lere açıktır. Bu yatırımlar sadece Afganistan için değil komşu ülkeler için de önem arz etmektedir. Çünkü bölgenin kalkınma ve gelişmesi ile Afganistan'ın gelişim ve kalkınması arasında direkt ilişki vardır¹.

Bu çalışmanın temel amacı Afganistan'a 1991-2013 yılları arasında gelen doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlerin neler olduğunu belirterek incelemektir. Tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır, çalışmanın ikinci bölümünde yatırım kavramı ve türleri, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin teoriler, doğrudan yabancı yatırımların dünyadaki tarihsel gelişimi ve Afganistan'ın genel durumu'na değinilecektir. Üçüncü bölümde, doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlerden bahsedilecektir. Dördüncü bölümde doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler üzerine literatür taraması ve ampirik literatür özeti yapılacaktır. Çalışmanın son bölümünde, oluşturulan ekonometrik modeller ile doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri literatür taraması da dikkate alınarak değerlendirilecektir.

¹ Afganistan Yatırım Destek Ajansı, "Afganistan'da Yatırımlar Zorluklar ve Teşvikler", 2003-2013, ss. 4-5.

I. BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

1.1. Yatırım Kavramı

Yatırım, bir stok değişken olan sermayeye karşılık gelen bir akım değişkendir ve bu değişken başka malları üretmek veya satmak için kullanılan malların üretimini ya da edinilmesini temsil eder. (Barret 1972, Aktaran: Özkilbaç 2013: 16). Yatırımlar, iki şekilde gerçekleşir. Bunlar, portföy ve doğrudan yabancı yatırımlar olarak adlandırılmaktadır. Ancak, bu iki yatırım türünün dünyanın çeşitli bölgelerine akmasındaki motivasyonlar birbirinden çok farklıdır(Göver 2005: 1).

Hüseyin (2004: 1)'e göre yatırım, bir dönem içinde üretim araçları varlığına yapılan eklemeler ve bunu mümkün kılan harcamalardır. Yatırım olayının iki yönü vardır: birincisi reel, ikincisi ise parasal (harcama) yönüdür. Ekonomide üretim süreci, bir dizi üretken hizmetin üretim girdilerine uygulanması ve nihai fayda sağlayacak bir tüketim malının veya başka bir malın üretiminde kullanılacak ara veya yatırım malının üretimi arasında geçen süreyi ifade etmektedir. Bir üretken kapasitenin oluşturulmasını veya mevcut bir tesisin satın alınmasını mümkün kılan harcamalara yatırım denilmektedir. Başka bir tanım olarak yatırım, serbest (likit) sermayenin bağlı sermaye haline dönüştürülmesi eylemi olarak da tanımlanabilir. Yatırım kavramı iktisadi olarak ele alındığında belli bir dönemde gerçekleştirilen üretimin tüketilmeyen kısmıdır ve firmaların üretimde kullandıkları sermaye stokuna yapılan ilaveler (bina, makine, teçhizat vb) ve firma stoklarında meydana gelen artışlar (mamul ve yarı mamul mallar) gibi iki unsur içerir (Özkilbaç 2013: 16).

1.2. Yabancı Yatırım Türleri

Ekonomi literatüründe yabancı yatırımlarla ilgili çeşitli ayrımların yapıldığı gözlemlenmektedir. Yabancı yatırımları sermayenin sahipliğine ve süresine göre gruplandırmak mümkündür. Bu çalışmada, yabancı yatırım çeşitleri portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlar ve diğer yabancı yatırımlar olmak üzere üç grupta ele alınabilir(Akyol 2013: 15).

1.2.1. Portföy Yatırımları

“Yabancı mali sermaye yatırımı” yada “dolaylı yabancı yatırım” da (foreign portfolio/ indirect investment) denilen bu sermaye şekli, bir ülkede yerleşik olmayan yatırımcıların o ülkenin borsasında işlem gören şirket hisse senetlerini, yatırım fonlarını, şirket tahvillerini ve devlet garantili bono/ tahvilleri satın alması şeklinde ortaya çıkan mali işlemdir (Yavan 2006: 71).

Bir ülkenin para ve sermaye piyasaları tarafından çıkarılan, hisse senedi ve tahvil gibi finansal araçların uluslararası sermaye piyasaları aracılığı ile satın alınması sonucunda yapılan yatırımlara portföy yatırımı denmektedir. Portföy yatırımları doğrudan yabancı yatırım ve rezervler dışındaki bir yıldan uzun vadeli tahvil ve hisse senedi yatırımlarıdır. Diğer bir deyişle, portföy yatırımları yabancı ülkelere yönelik parasal yatırımlardır (Çeken 2003, Aktaran: Akıncı 2010: 26).

Yabancı ülkelerde elde edilen servetin mali bir nitelik taşıması durumunda ise uluslararası portföy yatırımlarından bahsedilmektedir. Öyleyse portföy yatırımlarını, yabancıların tahvil ve hisse senedi gibi menkul değerlere yaptığı yatırımlar olarak tanımlanabilir (Batmaz ve Tunca 2005: 6).

1.2.2. Diğer Yabancı Yatırım Türleri

Diğer yatırımlar, ya da “residual” kategoride ki yatırımlar, portföy yatırımı ve rezerv varlıklara girmeyen tüm finansal işlemleri içermektedir(Demirel, 2006:

19).DYY ve portföy yatırımlar dışında kalan yatırımlar, diğer yabancı yatırımlar grubuna dâhil edilebilir. Somutlaştırmak gerekirse; Uluslararası Para Fonu (UPF) borç ve kredilerini, teknik rezervleri, ticaret kredileri ve nakit mevduatları bu gruba örnek olarak verilebilir (Ülgen 2005, Aktaran: Akyol 2013: 18).

Diğer yatırımları, portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal türev ürünlerinin dışında kalan ve diğer bütün finansal işlemlerin yer aldığı yatırım kategorisi olarak da adlandırılmaktadır. Diğer sermaye hareketleri çok geniş bir kategori alanı oluşturmaktadır. Bunlar sektörlere göre bölünüp sektör bazında değerlendirilir. Bu sektörler mevduat bankaları resmi sektörler ve diğer sektör olarak incelenebilir. Gelişmiş ekonomilerin az gelişmiş ekonomilere yaptıkları bağış ve kredi şeklindeki yatırımlara resmi sermaye hareketleri denmektedir (Akıncı 2010: 12).

1.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Ouaret (2011: 24)'e göre, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları” kavramında sözü edilen “yabancı” kelimesi herhangi bir ülkenin sınırları dışından olmak anlamında kullanılmaktadır. Yabancı sermaye terimi ise herhangi bir ülkedeki belirli bir miktar sermayeye başka bir ülkenin vatandaşlarının sahip olmasını ifade etmektedir. “Doğrudan” kelimesi ise yabancı sermaye yatırımlarını portföy yatırımlarından ayırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım, bir ekonomideki bir işletmenin diğer bir ekonomideki bir işletmeye veya işletmelere yönelik uzun vadeli ilgisini ve bu işletme tarafından uzun süreli kontrolünü yansıtan bir yatırım türü olarak tanımlanmaktadır (Türkcan 2008:12).

Göver (2005: 1) doğrudan yabancı yatırımın tanımını şöyle açıklamaktadır: “Geçtiğimiz yüzyıl, dünya ekonomileri arasındaki entegrasyonun artmasına sahne olmuştur. Dünya ekonomisinde yaşanan bu entegrasyonu öncelikle malların serbest dolaşımı örneğindeki engelleri kaldırmayı amaçlamıştır ve buna paralel olarak da sermayenin serbest dolaşımını sağlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak, ticaret ve yatırım, ekonomik entegrasyonun gerçekleştiği en önemli iki kanal olarak ortaya çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ticaretle bağlantılı faktörlerden etkilenmektedir.”

Doğrudan yabancı yatırımların gittiği ülkelere çeşitli katkılar sağladığı bugün neredeyse bütün ilgililer tarafından kabul edilen bir gerçektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere bakacak olursak yatırımları ülkelerine çekerek, bu yatırımlardan maksimum düzeyde faydalanmak istemektedirler. Doğrudan yabancı yatırımların katkılarının gözlemlendiği en önemli alanlardan biri de KOBİ'ler¹ ve yerel sanayidir. Bu yatırımlar sayesinde yerel firmalar birçok, alanda fayda elde edebilmektedirler (Özsoy, Mustafa ve Yaşar 2009: 14).

Doğrudan yatırım yapan şirketler farklı ülkelerde çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ), faaliyet alanlarında uluslararası çeşitlendirmeye gidebilmektedirler. Ancak doğrudan yabancı yatırımı yapacak firmaların karar verme süreci oldukça karmaşık olabilmektedir. Çünkü yatırım yapılması düşünülen ülkelerde sabit yatırımlara ilişkin karar süreci, yerleşik firmanın yerleşik olduğu ülkedeki sabit yatırımlara ilişkin karar sürecinden oldukça farklıdır (Vural 2007: 2).

Okuyan ve Erbaykal (2008: 2)'a göre doğrudan yabancı yatırımların gideceği ülkeyi belirlerken göz önünde bulundurduğu kriterler ekonomik veya siyasi olabilir. Siyasi nedenler söz konusu olduğunda genelde iktisadi fayda ikinci planda kalmaktadır. Ancak iktisadi nedenlerin ön planda olduğu yatırımların temel amacı, karı maksimize etmektir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığı zaman, yabancı sermaye ile ilgili ülkenin karşılıklı çıkar dengesinin iyi kurulması gerekir.

1.3. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar

1920'li yıllarda birinci dünya savaşının etkisiyle azalmaya başlayan daha sonradan tekrar artış eğilimine geçerek Amerika'nın gelişmemiş bölgelerine doğru yönelmeye başlanmıştır. Yabancı sermayenin yoğun ilgisini çeken diğer ülkelerden biri de Latin Amerika'dır. Bu ülkelerde yapılan yatırımlar genellikle Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi ülkelere doğru yoğunlaşmaktadır. Yabancı sermaye 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımından etkilenmiştir. Yeni yatırımlar olmadığı gibi var olanlar

¹ Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

ise iptal edilmeye başlanmıştır. Yabancı yatırımların giriş şeklini İkinci Dünya Savaşı değiştirmiştir. İlk başlarda genellikle portföy yatırımı varken daha sonra doğrudan yabancı yatırım üzerine doğru gidilmiştir (Aykol 2013: 26).

1950’li yıllarda uluslararası sermaye hareketlerinin yapısında önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, uluslararası sermaye hareketlerine doğrudan yatırımların damga vurması, diğeri ise ABD’nin yatırımlardaki üstünlüğü, üçüncüsü çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) faaliyetlerinin genişlemesi ve uluslararası boyut kazanması ile DYY’nin büyük kısmının ÇUŞ’ler aracılığı ile yapılmaya başlanması ve sonuncusu ise yatırımların, doğal kaynaklar ve altyapı yatırımlarının yanında özellikle endüstri sektörüne yönelmesidir. 1960’lı yılların sonuna doğru ÇUŞ’lerin sayısı giderek artmış ve böylece uluslararası üretim daha fazla büyümeye başlamıştır. 1970’lerden sonraki dönemlerde ABD ve İngiliz yatırımları duraklarken, Alman, Japon, Hollandalı ve İsviçreli ÇUŞ’lerin sayısının gittikçe arttığı ve doğrudan yabancı yatırımlarda ön plana çıktığı görülmektedir. İmalat sanayisinde DYY’nin payının sürekli artmasından dolayı bu sektör hakim sektör haline gelmiştir. Aynı şekilde hizmetlerdeki DYY miktarı hızlanıp imalat sanayini takiben ikinci sıraya yükselmiştir. Liberal ekonomik politikalar 1980’lerden sonra yükselişe geçerek DYY’nin istikrarlı bir artış göstermesini sağlamıştır. Fakat günümüze kadar meydana gelen bazı gelişmeler DYY’yi pozitif yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler, daha önce uluslararası işletmeciliğe kapalı olan Çin ile Orta ve Doğu Avrupa bölgesinin yabancı yatırımlara açılması; Japon şirketlerinin işgücü maliyetlerini azaltmak ve dış piyasaları ele geçirmek arzusuyla dışa dönük büyük ölçekli yatırımları; ÇUŞ’lerin özellikle bankacılık, sigortacılık, reklamcılık ve turizm gibi hizmetler sektöründe büyümesi; sınır aşan birleşme ve satın alma anlaşmalarının artması; çok sayıda küçük şirketin ÇUŞ haline gelmesi; uluslararası düzeyde DYY’nin öneminin kabul edilmesi ile dünya yatırım ikliminde büyük şekilde iyileşme sağlanması şeklinde sıralanabilir (Yavan 2006: 40).

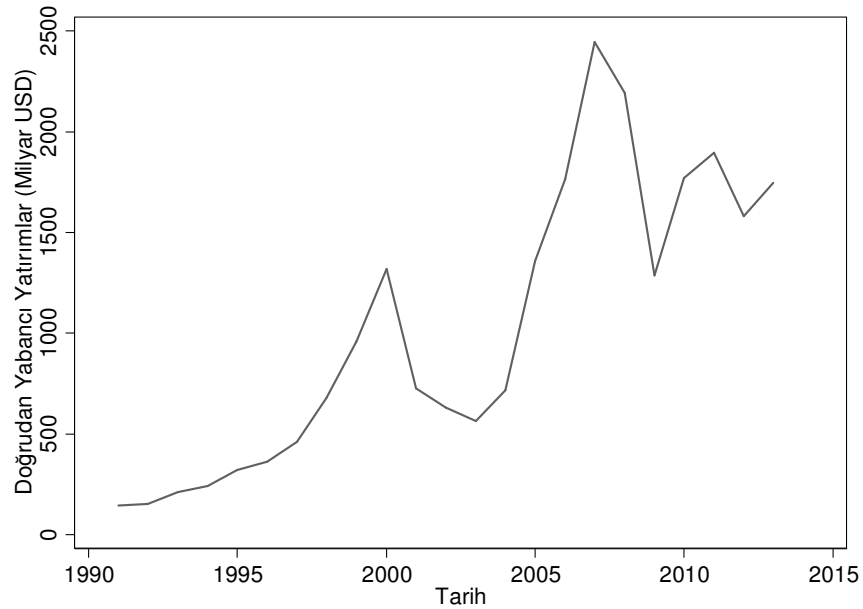
DYY’ler 1980’li yıllarda artmaya başlamıştır. 1980’lerin sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin yıkılması ile beraber bu bölgelere ve doğu Avrupa ülkelerine yabancı sermaye yatırımları artmıştır. Bu dönemde DYY’ler %40’lık bir pay olarak yap-işlet devret modeli gibi çeşitlenmeler yapmıştır. 1990’lı yıllarda gelişmekte

olan ülkeler uluslararası sermaye hareketinden daha fazla pay almak için çaba sarf etmiştir. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerin yatırım iklimleri ile ilgili düzenlemelerin %94,2'si DYY'lerin lehine olmuştur. 1990'ların ortasından itibaren DYY'ler hızlı artmış ve 202 milyar USD'a ulaşmıştır. Bu artış eğilimine rağmen DYY'lerin bölgesel dağılımına bakıldığında bir kaç bölgede yoğunlaştıkları görülür. Gelişmekte olan ülkelere yönelik DYY'lerin yaklaşık olarak %65'i Asya (özellikle Uzak Doğu'da Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore, Tayvan gibi ülkeler arasında), %30'u Latin Amerika ve Karayipler'e (Latin Amerika'da özellikle Brezilya, Arjantin, Sili ve Meksika gibi ülkeler arasında) ve %3'ü ise Afrika ülkelerine yapılmıştır. Bu dönemde imalat sanayi ve hizmet sektörü yaklaşık olarak aynı oranda görülmüştür. 1997 Uzak Doğu Krizinden sonra doğrudan yatırımın gelişmekte olan ülkelere yönelik toplam sermaye girişleri içerisindeki payı azalmaya başlamıştır. 1997'de dünyadaki toplam 478 milyar dolarlık yatırımın %43'ü gelişmekte olan ülkelere gitmiştir (Uncu 2009: 27).

2002-2003 yılları doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından gerilemenin yaşandığı yıllar olmuştur. 2001 yılında yaşanan Küresel Mali Kriz sebebiyle ekonomideki durgunluğa paralel olarak sınır ötesi satın alma ve birleşmelerdeki gerilemeler, bu ülkelerin borsalarındaki ve özellikle bilgi teknolojileri ağırlıklı sektörlerdeki gerilemeler ve 11 Eylül terör olayları bu gerilemede önemli etkenler olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere ise, 2002-2003 yılları arasında 2001 Küresel Mali Krizinin etkisiyle doğrudan yabancı yatırım girişlerinde büyük düşüş görülmüştür. 2004-2008 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım gittikçe artmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler bu sayede 2008 yılında doğrudan yabancı yatırım girişini 620 Milyar USD'ye ulaştırmıştır. 2008 yılında meydana gelen küresel mali kriz sebebiyle tüm dünya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarında yeniden bir düşüş meydana geldiği kabul edilmektedir (Bostan 2010: 69). Dünyadaki DYY hareketleri 1991-2013 yılları arasındaki değişimi tablo 2.1'de sunulmaktadır.

Tablo 1.1: Dünyada doğrudan yabancı yatırımlar (1991-2013)

Yıl	DYY Tutarı (Milyar USD)
1991	147
1992	153
1993	212
1994	242
1995	320
1996	363
1997	461
1998	679
1999	962
2000	1.319
2001	726
2002	632
2003	566
2004	717
2005	1.359
2006	1.765
2007	2.446
2008	2.193
2009	1.288
2010	1.772
2011	1.896
2012	1.581
2013	1.747

Şekil 1.1: Dünyada doğrudan yabancı yatırımlar (1991-2013)

1991’de dünyada doğrudan yabancı yatırımlar yaklaşık 147 milyar USD iken 2000’de 1.32 trilyon USD’ye kadar yükselmiştir. 2001’de 726 milyar USD kadar düşüş

göstermiş, 2005'te tekrar 1.36 trilyon USD'ye kadar yükselmiştir. 2007'de 2.45 trilyon USD aşarak tarihî zirve yapan doğrudan yabancı yatırım akımları 2008'de 2.19 trilyon USD, 2009'da 1.29 trilyon USD'ye kadar gerilemiştir. 2009'den sonra dünyada doğrudan yabancı yatırım tekrar yavaş yavaş yükselmeye başlamış, 2013'te yaklaşık 1.75 trilyon USD'ye yükselmiştir. Kriz etkilerinin 2008'in son çeyreğinde dünyada DYY'ler bir önceki yıla göre düşüş göstermiştir. Dünyadaki DYY'lerin bölgelere göre dağılımı tablo 2.2'de sunulmaktadır.

Tablo 1.2: Bölgelere göre DYY giriş ve çıkışları (Milyar USD) 2011-2013

Bölge	DYY girişleri			DYY çıkışları		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Dünya	1700	1330	1452	1712	1347	1411
Gelişmiş ekonomiler	800	517	566	1216	853	857
Avrupa Birliği	490	216	246	585	238	250
Kuzey Amerika	263	204	250	439	422	381
Gelişmekte olan ekonomiler	725	729	778	423	440	454
Afrika	48	55	57	7	12	12
Asya	431	415	426	304	302	326
Doğu ve Güney-Doğu Asya	333	334	347	270	274	293
Güney Asya	44	32	36	13	9	2
Batı Asya	53	48	44	22	19	31
Latin Amerika ve Karayipler	244	256	292	111	124	115
Okyanusya	2	3	3	1	2	1
Geçiş ekonomileri	95	84	108	73	54	99

Kaynak: UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2011 – 2013 ([http://unctad.org/en/ PublicationsLibrary/wir2014_overview_en.pdf](http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_en.pdf), 12 Ekim 2014'te erişildi).

Tablo 1.2 incelediğinde 2013 yılında DYY akımı 2011 ve 2012 yılına göre artış göstermiştir. Küresel DYY girişleri bütün büyük ekonomik gruplarda 1.45 trilyon dolar ile %9 oranında artmıştır. Küresel DYY stoku 25,5 trilyon USD'ye ulaşarak %9 oranında büyümüştür. Ancak gelişmekte olan ekonomiler son 10 yılda %17 gibi bir ortalama büyüme oranı ile 778 milyar dolarlık DYY elde etmişlerdir (UNCTAD 2013).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

1.4.1. Greenfield Yatırımları

Greenfield yatırımları, tamamen yeniden bir fabrika veya tesis kurmanın söz konusu olduğu yatırımlardır. Bu durum, yatırımın olduğu ülkenin sermaye stokunu artırmaya yönelik bir unsurdur. Doğrudan yabancı sermaye ev sahibi ülkeler için en fazla istenen yatırım tipidir. Yeni yatırım projeleri riski ve başlangıç maliyeti yüksek geri dönüş süresi ise uzun olan yatırımlardır. Yeni yatırımlarla birlikte yabancı yatırımcıların yatırım yapacağı ülkeye sadece sermaye götürmekle yetinmemekte, aynı zamanda yeni bir üretim tesisi kazandırmaktadır(Mani 2013: 3). Tablo 2.3'te Afganistan ve Dünyada Greenfield yatırımlara ilişkin veriler sunulmaktadır.

Tablo 1.3: Afganistan ve dünyada Greenfield yatırım projesi genel bakış,
2005-2007 ortalaması, 2010-2012 (Milyon USD)

Bölge / ekonomi	Hedef Olarak				Kaynak olarak			
	2005-2007 (Ön-kriz yıllık ortalama)	2010	2011	2012	2005-2007 (Ön-kriz yıllık ortalama)	2010	2011	2012
Afganistan	74	634	305	245	2	0	8	6
Irak	3424	5486	10597	976	41	0	48	0
Pakistan	5898	1255	2399	4315	179	153	227	106
Güney Asya	61301	62919	58669	39525	25442	21115	35627	27714
Asya ve Okyanusya Gelişmekte olan ekonomilerin Dünya	336631	335196	338252	233376	190915	199753	196282	181285
	496089	544258	559722	346088	210706	238178	252483	197806
	852482	901152	913828	612155	852482	901152	913828	612155

Kaynak: UNCTAD, 2013 Dünya Yatırım Raporu; <http://unctad.org/wir> veya <http://unctad.org/fdistatistics>, 12 Ekim 2014'te erişildi).

Tablo 1.3 incelediğinde dünyadaki greenfield yatırım projesi önüne yüksek hedefler koymuştur. Fakat, elde edilen rakamlar bunun aksini göstermiş ve hedefe ulaşamamıştır. Örneğin, Afganistan'ın 2010'daki hedefleri 634 milyon USD, 2011'de 305 milyon USD ve 2012'de 245 milyon USD olarak hedeflenmiştir. Fakat, rakamlar bunun aksini göstererek 2010'da sıfır, 2011'de 8 milyon USD ve 2012'de 6 milyon USD olarak gerçekleşmiştir. Buna dair tüm bilgiler 2.3 greenfield tablosunda rakamsal veriler ile gösterilmiştir.

1.4.2. Ortak Girişimler

Ortak girişim (joind venture), faaliyet göstermekte olan yerli bir firma veya devlet kurumları ile ortaklık kurularak yeni bir tesisin inşa edilmesi ya da şu anki tesisin paylaşılmasıyla gerçekleşmektedir. Ortaklardan herhangi birinin tam sahipliğinin olmadığı bu tip girişimler, ev sahibi ülkenin zorlaması (çünkü bazı ülkeler yavru şirket şeklinde yatırım girişine izin vermezler) ile veya her iki tarafın düşündüğü çıkar ilişkisi sonucu oluşur. ÇUŞ'ler özellikle ev sahibi ülkede riskin yüksek olduğu, belirsizliğin fazla ve yasal engellerin çok olduğu durumlarda ortak yatırımı tercih etmektedir. Aynı şekilde yurt dışına ilk kez açılan deneyimsiz ÇUŞ'ler ile faaliyet alanında çeşitlilik göstermek isteyen şirketler veya yerli ortağın sahip olduğu avantajları kullanmak isteyen ÇUŞ'ler ortak girişim yolunu seçmektedirler. Böyle yatırımlarda yabancı ve yerli yatırımlar farkına bakacak olursak, yabancı taraf genellikle sermaye, teknik bilgi ve yönetimle ilgili destek sağlarken, yerli taraf iç piyasa hakkında yasal bürokratik, sosyo-ekonomik ve kültürel birçok yerel bilgi sağlamaktadır (Moosa 2002, Aktaran: Yavan 2006: 84). Ortak girişimin birçok avantaj elde etmesine rağmen, faaliyette tam mülkiyete dayalı yavru şirketlerin belirgin olmadığı bilinmektedir. Çünkü ÇUŞ'lerin güdülerini ile yerel işletmelerin güdülerini çoğu zaman farklı olabilmektedir. Aynı şekilde, iki ortak arasında görülen karar alma, yönetim ve diğer birçok süreçle ilgili anlaşmazlık görülebilmektedir (Yavan 2006: 84).

Tablo 1.4: Afganistan'da ortak girişim aracılığıyla yabancı yatırım yapan ülkeler ve yatırım tutarları (2003-2013 yılları arasında)

Numara	Ortaklık Ülkeleri	Yatırım tutarı (Milyon USD)
1	Afganistan – ABD	14.7
2	Afganistan – Türkiye	12.5
3	Kanada – Fransa	50
4	Çin – Afganistan	30.5
5	Hindistan – ABD	10.5
6	Suriye Arap Cumhuriyeti – Afganistan	16.0
7	Türkiye – ABD	45.0
8	Rusya Federasyonu – Özbekistan	5.0
9	Hollanda – Afganistan	1.81
10	Afganistan – Azerbaycan	6.0

Kaynak: Afganistan'da Yatırımların Süreci Zorluklar ve teşvikler, 2003-2013: 17.

Çeşitli sektörlerde yabancı ortak yatırımlar 2003-2013 yılları arasında, 256 milyon USD olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.4 incelediğinde Afganistan'da ortak girişim ile yatırım yapan ülkelerin 2003-2013 yılları arasındaki toplam yatırımları gösterilmiştir. Bu yatırımların toplamı yaklaşık 192 milyon USD olarak gerçekleşmiştir. Son 10 yıl içerisinde Afganistan'a ortak girişim olarak gelen yatırım toplamı en fazla 50 milyon USD ile Kanada ve Fransa'dan, ikinci en fazla ortak girişim yatırımı 45 milyon USD ile Türkiye ve ABD tarafından gerçekleşmiştir. Çin ve Afganistan ise 30.5 milyon USD ile üçüncü sırada yer almıştır.

1.4.3. Stratejik Ortaklıklar

Stratejik ortaklıkların son yıllarda meydana getirdiği uluslararası işletmeciliği yaygın olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir. Sınır ötesi stratejik ortaklık oluşturmanın en basit yolu ise, iki firma arasındaki hisse senetlerinin belirli bir bölümünü birbirleriyle değiştirmeleridir. Firmanın amacı ise hisse senetlerinin güvenilir ellere geçmesini sağlamaktır. Fakat bu kadarı ile yetinmek istenirse bu bir doğrudan yabancı yatırım değil, portföy yatırımı olarak adlandırılır. Daha geniş kapsamlı bir stratejik birlik oluşturma şeklinde ise taraflar hem hisse senetlerini değiştirir, hem de mal ve hizmet üretimi amacıyla ortak bir girişim kurarlar. Üçüncü bir işbirliği yönteminde hem ortak pazarlama hem hizmet anlaşmaları yapılır ve bir taraf belirli piyasalarda diğerini temsil etmektedir. Fakat bu uygulamalar, rekabeti sınırlandırıcı bir sonuç doğurabilir. Bu tür birleşmelerin örnekleri otomobil, elektronik, telekomünikasyon ve uçak sanayi alanlarında pek sık görülmektedir. Stratejik birleşmeler, genellikle araştırma ve geliştirme masraflarının fazla olduğu ve piyasaya girişte zamanlamanın önem taşıdığı ileri teknoloji ürünleri için daha uygun bir yaklaşım olduğu görülmektedir (Ouaret 2011: 32).

1.4.4. Birleşmeler ve Satın Alma Yatırımı

İki veya daha fazla şirketin tüm kaynaklarını bir araya getirip, hukuki varlıklarını kaybetmeleri sonucunda ortaya yeni bir işletme olarak çıkmaları stratejisine birleşme denmektedir. Şirket evlilikleri aynı zamanda şirket birleşmesi diye de adlandırılmaktadır. Şirket satın alımı durumunda ise herhangi bir şirketin yabancı ülkelerdeki başka bir şirkete ait hisse senetlerinin tamamını veya çoğunluğunu satın alarak onu kendisine katması söz konusudur. Bu tip yatırım ev sahibi ülkedeki sermaye stokunda bir artışa neden olmaz. Fakat yeni teknoloji ve yönetim bilgileri getirme gibi etkiler söz konusu olabilir. Bu tip yatırımların yeni yatırıma göre bazı avantajları vardır, böyle yatırımlar daha ucuzdur. Bu demek oluyor ki ÇUŞ'e daha az maliyet getirmek ve ÇUŞ'in yeni yatırıma göre daha hızlı şekilde piyasaya girişini sağlamaktadır. Birleşme ve satın alma yatırımı ev sahibi ülke açısından çoğu zaman olumsuz olarak algılanmaktadır. Farklı milliyetlere ait şirketlerin birleşmesi ile oluşan işçi ücretleri ve toplu sözleşmeler yönünden de sorunlara yol açabilir. Sınır ötesi birleşmelerde de iç ekonomilere oranla daha büyük ölçek ekonomileri elde edebilir. Birleşme ve satın almalar ortak girişimin bir örneğidir. Birleşme sonunda birleşen işletmelerin ya hukuki ve ekonomik bağımsızlıkları yok olarak yeni bir işletme kurulacaktır, ya da bir işletme dışında diğer işletmelerin hukuki ve ekonomik bağımsızlığı kaybolacaktır. Satın alma hukuki ve ekonomik bağımsızlığı son bularak diğer işletmenin tüzel kişiliği altında yapılan birleşmeler olarak adlandırılır. Ortak girişim de ortak girişimi yaratan ortaklardan herhangi birinin ekonomik ve hukuki kişiliği yok olmamaktadır. Ekonomik ve hukuki kişilik ortak girişimden ayrı olmaktadır(<http://www.ekodialog.Com/Konular/dogrudan-yabanci-yatirimlarin-cesitleri>. Html, 19 Ekim 2014'te erişildi).

1.5. Afganistan'ın Genel Durumu

Afganistan, Asya'nın güneyinde, kuzeyde Türkmenistan ile 744 km, Özbekistan ile 137 km ve Tacikistan ile 1206 km, doğuda Çin Türkistan'ı ile 76 km ve Pakistan ile 2430 km, batıda ise İran ile 936 km sınırı bulunan, 647 bin 500 kilometre kare yüzölçümüne sahip bir devlettir. Başkenti Kabil'dir. Afganistan'ın coğrafi yapısı

genellikle üzerinde sıradağların bulunduğu yaylalardan ve yer yer ovalardan oluşmaktadır. Ülke topraklarının yaklaşık %46'sı otlak, %3'ü ormanlık, kalanı dağlık ve bozkırdır (Büyükbaş 2006: 5).

“Şair Muhammed İkbal Afganistan için şu durumu ortaya atar: “Asya’da bir ülke var ki, o ülke de sulh (barış) olursa Asya’da sulh olur. O ülkede sulh olmazsa Asya’da sulh olmaz. Bu nedenle kalbi iyi muhafaza etmek gerekir.” İkbal’in belirttiği gibi, Afganistan dünyanın en büyük istila yollarından birinin üzerinde yer almaktadır. Asırlarca büyük imparatorlukların vücuda geldiği Horasan ili, Moğolları, Babürlüleri, Romalıları ağırlamıştır. 1747 yılından sonra ise tek bir çatı altında toplanan imparatorluğun bakiyeleri bugüne değin iktidar savaşlarıyla kendi içinde istikrarsızlığa sürüklenmişlerdir. Bu iç çekişmeleri İngilizlerin ve Rusların işgalinin takip etmesi, Afganistan’da yıllarca savaşın ve işgallerin bitmemesine ve Asya’da barış ortamının sağlanamamasına neden olmuştur”(Çiftçi 2008: 45).

Afganistan’da ulaşım sistemi, denize kıyısı bulunmadığından dolayı sadece kara ve hava ulaşımını kullanmaktadır. Kara ulaştırmasını geliştiren taşıt ithalatındaki büyük artış etkili olmuştur. Afganistan’ın Kabil, Kandahar ve Mezar-ı Şerif şehirlerinde uluslararası hava limanları bulunmaktadır. Afganistan’da halkın yaşadığı iletişim sorunun temelini oluşturan etken sabit hat yerine mobil hat kullanılmasıdır. Afganistan nüfusunun 30.5 milyon kişi civarında olduğu tahmin edilmekle birlikte, 200.000 civarında sabit hat bulunmaktadır. Sabit hatların çoğunluğu ise kamu kurumlarına aittir. Afganistan’da mobil hat almak ve alınan hattı değiştirme olanakları kolay olduğu için çok büyük iletişim sıkıntılarına neden olmaktadır (Afganistan Ülke Raporu: 2013).

Afganistan’ın temel ekonomik politikasını dış yatırımlar ve doğrudan yabancı yatırım oluşturmıştır. Özel sektörün büyümesi ve gelişmesi için yatırımlar ve dış mali yardımın etkili biçimde kullanılmasına bağlıdır. Mevcut koşullar altında Afganistan merkezi hükümetinin ülkenin yeniden inşa edilmesine yönelik olarak harcayabileceği herhangi bir fonu bulunmadığından, kısa ve orta vadede, ülkenin yeniden yapılanması donör ülkelerin özellikle ABD’nin ülkeye yapacağı dış yardımlara bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Afganistan’ın ekonomik durumu 2001 yılından itibaren, uluslararası yardım

akışı ve dört yıllık bir kuraklığın ardından, artan yağışlarla tarımsal üretimde gözlenen çarpıcı artış sayesinde önemli ölçüde iyileşmiş olmakla birlikte, Afganistan halen dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. Afganistan ekonomisi, topraklarının ekilebilir oranı az olmasına rağmen, daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır(Afganistan Ülke Raporu: 2013).

“Uyuşturucudan başka, ciddi gelir kaynağı bulunmayan ve yeniden yapılanması ve kalkınması dış mali yardıma bağlı olan Afganistan’ın, temel ekonomik politikası, dış yardım ve yabancı yatırım sağlanması ve bu yardım ve yatırımların en verimli şekilde kullanılması ve özel sektörün geliştirilmesini amaçlamaktadır. Her ne kadar ekonomik değerleri çok fazla olmasada Rus işgali döneminden kalma kamu işletmelerinin özelleştirilmeside ekonomik politikanın araçlarından birini oluşturmaktadır. Mevcut koşullar altında Afganistan merkezi hükümetinin ülkenin yeniden toparlanabilmesine yönelik olarak harcayabileceği herhangi bir fonu bulunmadığından, kısa ve orta vadede, ülkenin yeniden yapılanması batılı ülkelerin özellikle A.B.D.’nin ülkeye yapacağı dış yardımlara bağlıdır”(Temizer 2010: 7).

Afganistan, doğal kaynaklar açısından zengin yataklara sahip olup petrol, doğalgaz ve kömür gibi enerji minerallerine, bakır, krom, demir, altın, gümüş, tuz gibi mineral ve maden rezervlerine, ayrıca cam, seramik, inşaat, kimya ve gübre sanayinde kullanılan madenlere, çimento yapımında kullanılan klinker, kireç taşı ve kil ile mermer yataklarına sahiptir. Afganistan genelinde 1.400 den fazla maden sahası bulunmaktadır. Afganistan’da hala işletilmemiş büyük maden yatakları bulunmaktadır. Arazilerdeki jeolojik araştırmalar henüz tamamlanmamıştır. Altyapı, teknik imkânların yetersizliği, yetersiz ulaşım ağı ve yatırım sermayesi nedeniyle bilinen mineral rezervlerinin çoğundan yararlanılamamaktadır(Afganistan Ülke Raporu: 2013).

Afganistan’da iç çatışma ve kargaşalar başlamadan önce sanayinin durumu bazı tarım maddelerinin işlenmesine bağlıydı. Bunlar arasında; pamuk, yün tekstil ürünleri, şeker üretim tesisleri yer alıyordu. Aynı zamanda kimyasal gübre üretimi ve çimento üretimi de diğer önemli üretim alanları idi. Fakat, hammadde yetersizliği ve güvenlik problemleri üretimde problemlere yol açmıştır. Mevcut durum itibarıyla, imalat

sanayinde önde gelen sektörler; tekstil sanayi ve deri üretimi, kuru meyve üretimi ve işlenmesi, bazı inşaat malzemeleri, yarı kıymetli metal üretimi ve mermer üretimidir. Ülkede 8 adet sanayi bölgesi (industrial park) bulunmakta olup, bu bölgelerde yaklaşık 1.250 fabrika işler durumdadır. Sanayi Bölgeleri dışında ise yaklaşık olarak 2.500 adet fabrika bulunduğu varsayılmaktadır. Kabil’de bulunan Pul-e Charkhi Sanayi Bölgesi en önemli sanayi bölgelerinden biri olup, burada yaklaşık 42.000 kişi istihdam edilmektedir. Yıllarca süren savaşlar nedeniyle Afganistan’ın altyapısı büyük ölçüde zarar görmüş olup, inşaat sektörü 2001 yılından beri yükseliş trendine girmiş ve ülke ekonomisinin büyümesindeki en önemli itici güç olmuştur. Afganistan’a yapılan dış yatırımların büyük bir çoğunluğu ve altyapı sistemlerine ve inşaat sektörüne aktarılmaktadır. Yollar, otobanlar, köprüler, okullar, hastaneler, hava yolları vb. pek çok tesis özellikle donör ülkeler tarafından inşa edilmiştir. Afganistan’da altyapı ve konut ihtiyacı halen devam etmektedir. Diğer taraftan, uluslararası güçlerin 2014 yılı sonunda ülkeyi terk edecek olmasından kaynaklanan tedirginlik ile inşaat sektöründeki talebin azalmaya başladığı gözlemlenmektedir (Afganistan Ülke Raporu: 2013).

II. BÖLÜM

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

DYY'leri etkileyen faktörler genel olarak sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel faktörler olarak sınıflandırılabilir(Fetras ve İmami 1390: 3). DYY, gideceği ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarını göz önüne almaktadır. Yabancı yatırımcı ilk olarak kendi koşullarına göre yani ülkenin sosyal ve kültürel durumuna bakar. Genellikle kendi koşullarına veya aşına olunan benzeyen ülkeleri seçmektedir. Yabancı yatırımların belirleyici özelliği ile ilgili yaptığı faaliyetlerin çoğu (Kâr, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), Ödemeler Dengesi, Büyüme Oranı, enflasyon oranı, ücret düzeyi, verimlilik ve döviz kurları) gibi faktörler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu faktörler içinde, faktörlerin başında ise pazarın büyüklüğü gelmektedir, ayrıca pazarın büyüme hızı, ulaşım kolaylığı, altyapı tesislerinin varlığı, doğal kaynakların varlığı, ekonomik ve politik istikrar, idari ve ticari engeller, ücretler, döviz kurları, ihracat olanakları, dışa açıklık ve demokratikleşme gibi faktörlerde göz önünde tutulmaktadır(Aydemir, Arslan ve Uncu 2012: 5).

Uygun yatırım iklimi yaratılarak doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından önem taşımaktadır. Fakat yatırımların mevcut üretim birimlerinin mülkiyet değiştirmesi şeklinde değil, yenilerinin oluşturulması şeklinde gerçekleşmesiyle daha fazla önem taşıdığı sonucuna varmışlardır(Mucuk ve Demirsel, 2009: 372). Ülkeler arasında farklılık gösterse de, DYY bulundukları ülkelerin vergi hasılatına çok önemli katkılar yapmaktadır. Bu sebeple, DYY için yapılan teşvikler, aynı zamanda ülkelerin vergi hâsılatını da olumlu etkileyecektir (Sarısoy ve Koç 2011: 145).

Dünyayı tek bir Pazar olarak gören şirketler, politika ve hedeflerini buna göre seçip karlı gördükleri her bölgede yatırım yapmayı amaç edinebilirler. Bununla beraber pazarı hissetme ve o iklimi yaşama fırsatını yakalamaktadırlar. Sermaye, faiz oranlarının en düşük olduğu, üretimin pazara yakın olduğu bölgeler ve düşük vergi uygulayan ülkelere yönelmektedir. Yatırımcılar, artık kendi bölgelerinde üretip ihraç etmek yerine, dünyanın herhangi bir yerindeki daha avantajlı bir bölgede üretim tesislerini kurmaktadır (Akıncı 2010: 50).

UNCTAD (1998)'a göre doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler üç bölüme ayrılmaktadır. Bunlar: Ekonomik faktörler, yatırım ortamı ve politik faktörlerdir. Politik faktörler içinde; ekonomik, sosyal ve siyasal istikrar, vergi politikası, yabancı yatırımlarla ilgili Uluslararası yatırımlar, özelleştirme politikası, piyasa yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar sayılabilir. Yatırım ortamına ilişkin faktörler; yatırımların teşviki, maliyeti ve yatırım sonrası hizmetlerini kapsamaktadır. Ekonomik faktörler ise; pazara yönelme, kaynağa ve stratejik varlığa yönelme ve etkinliğe yönelmedir (Bostan 2010: 43).

2.1. Ekonomik Faktörler

Bu faktörler, genelde makro-ekonomik çevreyi kapsamaktadır ve şöyle sıralanmaktadır. Gümrük tarifleri ve vergi yapısı, ticaret rejimi, işgücü ve ücretler, ekonomik altyapı ve ulusal tasarruflar, devlet sübvansiyonları, devlet tarafından sağlanan muafiyetler, para piyasaları, döviz piyasaları ve hükümet uygulamaları ekonomik faktörlerin bazıları olarak sayılabilir (Mozayani ve Muradhassel 2008: 5).

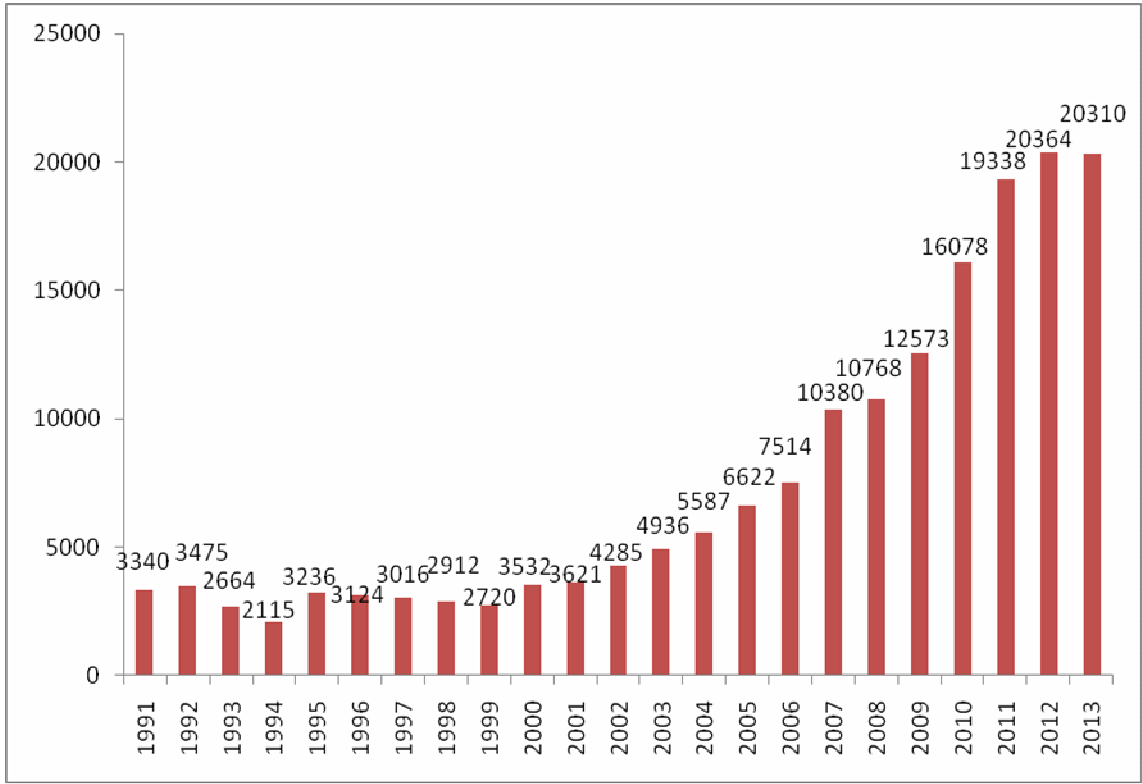
DYY'lerin temel amaçlarından biri, kar maksimizasyonu ve firma gelirlerini artırmaktır. Bundan dolayı da yatırım yaptıkları ülkenin ekonomik istikrarının sürekli olmasını ister ve beklerler. Çok uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) hedefleri böyle bir ortamda genellikle uzun vadelidir. Bu nedenle istikrarsız bir ekonomide ileriye görmek ve bu yönde plan yapmak, ileriye yönelik amaçları gerçekleştirmek oldukça zor olmaktadır. Tüm bu bilgiler sonucunda ekonomik istikrar ile DYY'ler arasında doğru orantılı bir

sonuç ortaya çıkmaktadır. Yabancı sermayeler genellikle hızla büyüyen, paylaşımı adil bir şekilde yapan ve böylece isteği geniş tabana yayabilen istikrarlı görünüme sahip olan ekonomileri seçmeye çalışırlar (Mutlu 2011: 34).

2.1.1. Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYİH)

Ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğü gayri safi yurtiçi hâsılası ile ölçülmektedir. Ülkeleri birbirleri ile karşılaştırdığımızda bu değerlerin yerine kişi başına GSYİH'yı kullanmak daha anlamlı olacaktır. Buna, ev sahibi ülkedeki piyasanın büyümesi ve bunun sonucunda artan talebin yol açması gösterilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye çekmek isteyen ülkeler genellikle gelişen bir piyasaya komşu olan ülkelerdir. Ev sahibi ekonomideki yabancı yatırımların artmasına yol açan etken, rakip ekonomilerin piyasa büyüklüğü olarak gösterilebilir. Bu etkenin sebebi, yapılan ihracatın ve ticaretin artmasıyla birlikte rakip piyasada görülen genişleme olmuştur. Çok uluslu şirketlerin ürünleri ülkeler arasındaki ticarete konu olmaya devam ettiği sürece rakip ekonomilerin piyasalarının büyümesi sadece ev sahibi ekonomideki doğrudan yabancı yatırımları değil aynı zamanda diğer bölgelerdeki yatırımları da arttıracaktır (Batmaz ve Tunca 2005: 20). Piyasası büyük olan ülkeye gelen DYY'nin satışlarının yüksek olmasından ve yabancı firmaların ölçek ekonomilerinden faydalanabiliyor olmasından dolayı GSYİH ve DYY girişleri arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusu olmaktadır. Yüksek GSYİH değeri, ev sahibi ülkenin olumlu altyapısına işaret etmesinden dolayı DYY ve GSYİH arasında pozitif bir ilişki durumu ortaya çıkmaktadır (Çeştepe ve Mistaçoğlu 2010: 98).

Yatırım yapılması istenen ülke piyasasının yeterince büyük olması sonucunda, yabancı yatırımcılar bu durumdan fayda sağlayabilmek amacıyla o ülkelere ihracat yapmak yerine, DYY yapmak için bu ülkeleri tercih etmektedir. Bir malın ihracat yoluyla herhangi bir ülkeye girişinin ortalama maliyetleri, o piyasalardaki ortalama üretim maliyetini aştığında, üretim doğrudan yatırım yoluyla yapılacaktır (Akyol 2013: 25).

Şekil 2.1: Afganistan'da GSYİH(1991-2013) milyon dolar

Kaynak: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>, 15 Ocak 2015'te erişildi.

Şekil 2.1'e göre Afganistan'daki GSYİH 1991 yılında yaklaşık 3340 milyon dolar iken 2001 yılında 3621 milyon dolara yükselmiştir. On yıl içinde dikkat çekici bir yükselme yoktur. 2011 yılında 19338 milyon iken 2013 yılında yaklaşık 20310 milyon dolara gelmiştir. Bu kayda değer artış 2001 yılındaki uluslararası müdahale ile değişen siyasi iktidar dönemine rastlamaktadır.

2.1.2. Altyapı Harcamaları ve Sorunları

Ev sahibi ülkenin DYY girişlerinde altyapıya ilişkin belirleyici faktörler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır. İletişim imkânları ve dağıtımı kolaylaştıracak gelişmiş bir altyapının olup olmaması önemlidir. Ayrıca, organize sanayi bölgelerinin olması ve ulaşım ağının gelişmiş olması da DYY çekmede önemli altyapı faktörleridir. Bunlarla birlikte ülkedeki enerji ve iletişim harcama paylarının yüksek fakat düşük maliyetli enerji zemini olması da DYY'leri pozitif yönde etkilemektedir. Altyapı ve beşeri

sermayede gerçekleştirilen iyileştirmelere, DYY'ler pozitif cevap vermektedir (Akıncı 2010: 57; Candemir 2009: 670).

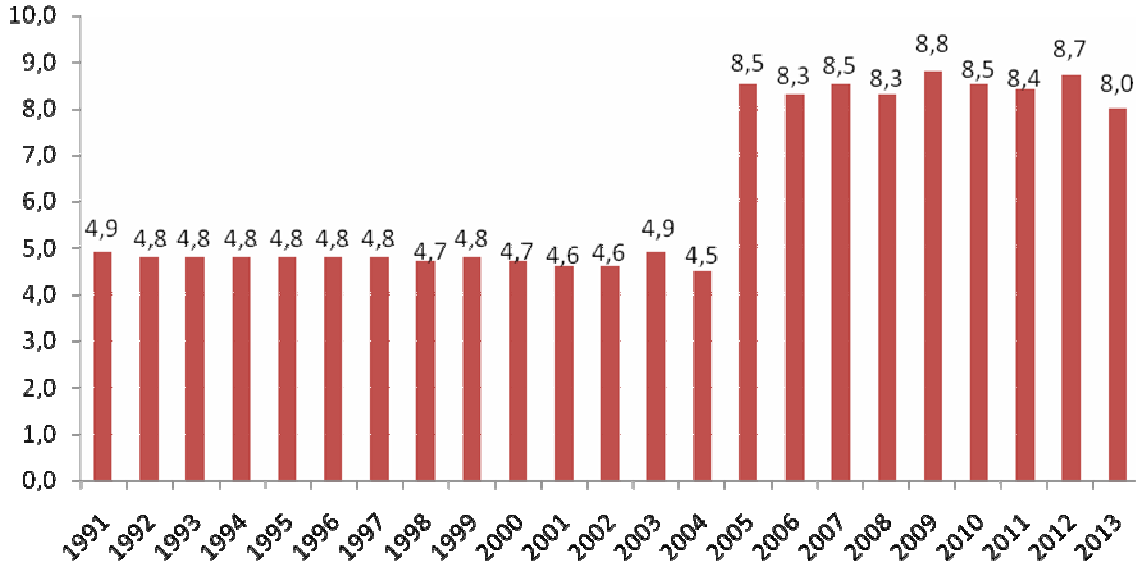
Gelişmemiş ülke kategorisinde olan Afganistan'da altyapı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Afganistan, elektrik kullanımında dünyada son sıralarda yer almasa da elektrik kullanımında iyi bir tüketici olduğu söylenemez. Afganistan'ın yıllık elektrik kullanımı, 2010 yılında 2.489.000 kWh'dir ve dünya sıralamasında 135. Sıradadır. Elektrik sadece meskenler için değil sanayi için de bir sorundur. Kırsal alanların sadece %10'nunda elektrik bulunmaktadır. Afganistan'da enerji talebi her geçen gün büyümesine karşın bu talebin karşılanması kolay olmamakta, aynı zamanda maliyetli olmaktadır. Afganistan, henüz kendi sahip olduğu enerji kayanlarını (özellikle kuzey bölgesinde)(petrol ve gaz) çıkarıp, işleyip uygun maliyetlerle kullanamamaktadır. Bu nedenle enerji sorunlarını henüz çözmemiş olması nedeni ile DYY'lere de uygun bir altyapı sunmakta zorlanmaktadır (Dünya Bankası, Afganistan ülke anlık 2014: 2).

2.1.3. İşgücü ve İşgücü Maliyeti

Yatırım kararını etkileyen diğer bir faktör ise doğru işgücünün varlığı ve ne kadar ucuz olduğudur. Gelişmiş ülkelere giden yabancı sermaye açısından bu faktör çok önemli bir faktör olmaktadır. Bu nedenle, ÇUŞ'ler 1960'lardan sonra emek yoğunluğu ve teknolojinin standart hale geldiği, üretimde işgücü maliyetlerinin az olduğu ve sendikalaşma oranının az olduğu, az gelişmiş ülkelere doğru yönelmişlerdir(Ouaret 2011: 37). Emek yoğun üretimlerde işgücü maliyetlerinin yüksek olması ÇUŞ'lerin üretimlerini işgücü maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere yönlendirmelerine neden olmuştur. ÇUŞ'ler 1970'lerden sonra yatırımlarını, emeğin ucuz ve bol olduğu az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Bu nedenle bu değişken ile DYY arasında negatif bir ilişkinin olması gerektiği düşünülmektedir (Kar ve Tatlısöz 2008: 14).

İşgücü maliyetleri kadar işgücü kalitesi de önemlidir. Mühendislerin, bilim adamlarının, teknisyenlerin işgücü piyasasındaki payı, piyasa ücret seviyesi,

sendikalaşma oranı ve işsizlik oranı gibi faktörlerde DYY'nin yer seçiminde önemlidir (Yavuz ve Çiçek 2010: 73).

Şekil 2.2: Afganistan'da İşsizlik oranı (1991-2013)

Şekil 2.2'e göre Afganistan'daki işsizlik oranı 1991 yılında %4.9 iken 2001 yılında %4.6'a düşmüştür. İşsizlik oranında 1991-2001 yılları arasında dikkat çekici bir artma ve azalma olmamıştır. Afganistan'da işsizlik oranının 2005 yılında %8.5'e yükselmesi sonucunda ülkedeki güvenlik sorunları artmış ve bundan dolayı yerli ve yabancı yatırımcılar ülke dışına çıkmışlardır. Afganistan'daki işsizlik oranı 2012 yılında %8.7'den 2013'te 8.0'a düşmüştür.

2.1.4. Dış Ticaret Açığı

Ticari dışa açıklık ile işgücü verimliliği arasındaki ilişki, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkiden daha kuvvetli olduğu ifade edilebilir. Ticari dışa açıklığı yüksek olan ülkeler, ticari dışa açıklığı düşük ya da kapalı ekonomilere göre yeniliklere çok daha kolay ayak uydurabilmektedir(Koyuncu ve Cenar 2009: 325). Dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranlanması ile dışa açıklık ölçülür. İhracatın GSMH'ye oranı aynı zamanda dışa açıklık oranı olarak tanımlanmaktadır. Aslında açıklığın doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi, yatırımların türüne

bağlıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmak isteniyorsa yatırım yapılan ülke piyasasında ticaret yapma amacı motive edilmelidir. Sonuçta firmaların ithalat etkisi ortadan kalkacak, yabancı firmaların yerel piyasaya yatırım yapmaları düşüncesi oluşacaktır. Firma verimlilikleri dışa açıklık oranı ile bağlantılıdır. Bazı verimliliği düşük şirketler sadece iç piyasada etkin olurken, belirli bir eşik değeri üzerinde olan şirketler ise girişim maliyetlerini karşıladıkları için ihracat yapabilirler. Doğrudan yabancı yatırım yapan firmalar dış ticaret açığı oranı yüksek olan ekonomileri tercih etmektedirler. Bunun nedeni ise ihracata yönelik yatırım yapan çok uluslu şirketlerin işlem maliyetlerinin yükselmesi ve aksak rekabet şartlarının artmasından kaynaklanıyor olabilir (Asiedu 2002; Tunca: 2005, Aktaran: Ayhan 2011: 42).

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler arasında ticaret açığı da büyük önem taşımaktadır. Torissi (1985) ticaret fazlasının dinamik ve sağlıklı bir ekonominin göstergesi olduğunu, bu nedenle de doğrudan yabancı yatırımları teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu alanda yapılan diğer pek çok çalışmada da aynı yönde bulgular ortaya konmuştur. Frey (1985) ve Hein (1992)'ye göre, ticaret fazlası ve doğrudan yabancı yatırım arasında güçlü pozitif bir ilişkinin olduğu söylenmektedir (Teng vd 2001, Aktaran: Kurtaran 2007: 10).

2.1.5. Enflasyon

Enflasyon, fiyatların etkili bir şekilde yükselmesi sebebiyle paranın değer kaybetmesi ve bunun sonucunda tüketicilerin satın alma gücünü yitirmesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile enflasyon sadece belli bir malın veya hizmetin fiyatının tek başına yükselmesi değil, fiyatların genel seviyesinin artış göstermesidir. Bir ekonomide bazı mallarının fiyatları artarken bazıları ise düşmektedir. Önemli olan kısım ise ortalama fiyatların seyri olmaktadır. Bu seyir fiyat indeksleri ile ölçülmektedir (Sever ve Demir 2008: 43).

Enflasyon zamanında yatırımlar azalır ve yıllık GSMH düşeceği için milli ekonomideki gelişme ve kalkınma gücü zayıflar, üretim duraklar ve önemli bir ölçüde

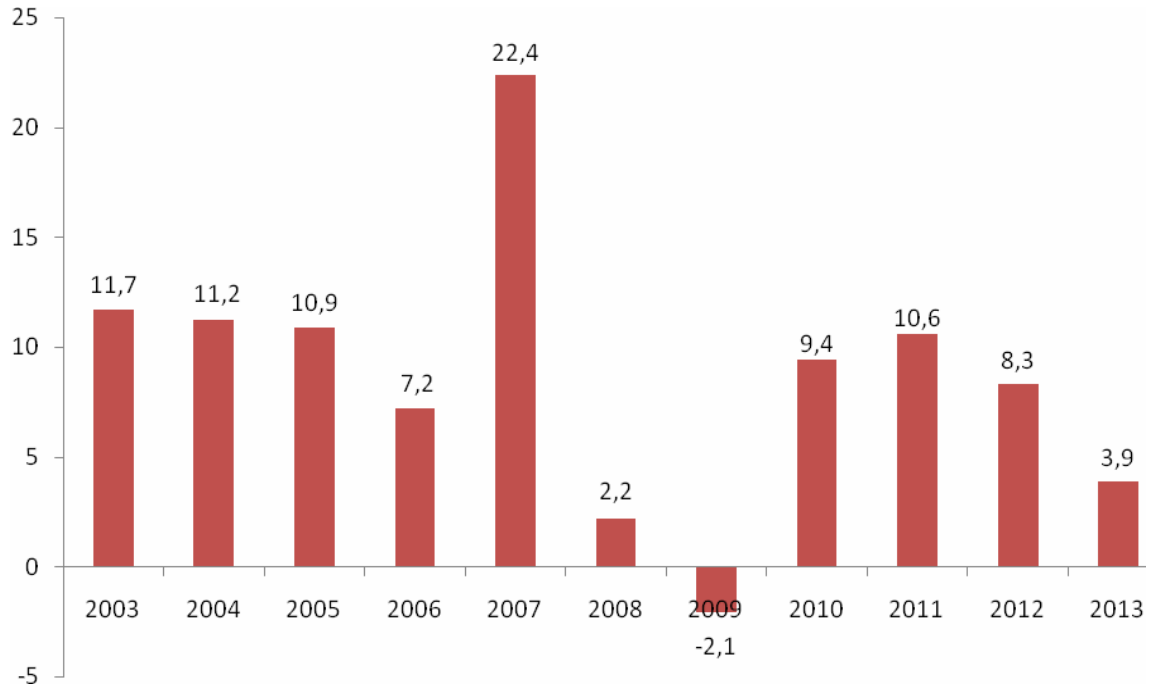
geriler. Yatırımların azalmasıyla birlikte işsizlikte artar. Oluşan kısır döngü gerekli tedbirler alınmadığı takdirde içinden çıkılmaz bir hal alabilir (Örgün 2008: 112). Enflasyonun genel etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Fiyat artışları halkın tasarruf gücünü azaltır.
- b) Enflasyonun devamlı bir hal alması, yatırım maliyetlerini yükselttiği için yenileme fonları, birikmiş amortismanlar ve ihtiyatlarla karşılanmayan yenilemeler ve yeni yatırımlar için kredi talepleri gittikçe hızlı bir artış seyri takip edebilir.
- c) Yatırım maliyetlerinde artış: Gerek iç, gerekse dış fiyatlardaki sürekli artışlar özellikle makine ve teçhizatın büyük kısmını dış ülkelere ithal eden ülkelerde yatırım maliyetlerini hızla yükseltir. Artan yatırım maliyetleri karşısında da yatırımlarda önemli gerilemeler kaydedilir.
- d) Yatırım Riskinin Artması: Enflasyon dönemlerinde geleceğe ait maliyet, verimlilik, fiyat, karlılık ve risk hesaplarının sağlam ve güvenceli bir biçimde yapılmaması ÇUŞ'leri uzun vadeli, kalıcı, milli ekonomi için faydalı ve uzun bir dönem sonra kâra geçebilecek yatırımlardan kaçınmaya zorlar. Ciddi müteşebbisler ve sermaye sahipleri ya tamamen geri çekilirler veya yabancı memleketlerde yatırım yapmayı düşünürler. Sermayenin dışarıya kaçışı gittikçe devam eder ve hızlanır (Örgün 2008: 112).
- e) Devlet müdahalelerinin artması: Enflasyon dönemlerinde çeşitli sebeplerle ve aynı zamanda ağırlaşan vergiler yüzünden devletin ekonomiye müdahalesi artar. Aşırı devlet harcamaları ve devlet müdahaleleri ise, özel teşebbüsün uzun vadeli ve büyük yatırım hesapları yapmalarını önler. Sermaye teşkilini baltalamak, yaratıcı yatırımları kısmak suretiyle ekonomik gelişme ve kalkınmayı baltalar (Örgün 2008: 112).

ÇUŞ'ler için enflasyonla ilgili esas sorun, bu şirketlerin getirmiş oldukları sermayenin ulusal para cinsinden erozyona uğramasıdır. Yüksek enflasyon, ekonomide belirsizliği ve riski artırır, böylece piyasa mekanizmasının etkinliği büyük ölçüde azalır. Riskin artması yurt içi yatırımlarını azalttığı gibi ülkeye DYY yapılmasını azaltıcı bir unsur da olabilir. Enflasyon ile ilgili bir başka önemli sonuçta, nominal faiz yanında,

reel faizinde yüksek olmasıdır. Özellikle yüksek reel faiz yatırımlar üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır (Örgün 2008: 112).

Şekil 2.3 incelendiğinde, Afganistan için enflasyon oranlarının 2003 yılında %11.7 oranındayken, bu oran 2006 yılına kadar düşüşe devam etmiştir. 2007'deki artış 2008 krizinin habercisi niteliğindedir ve bu oran 2008'de %2.2'yi bulmuştur. 2009'deki düşüşün nedeni uyuşturucu satmak için devlete verilen rüşvetin 2009 yılı için 2.5 milyar doları bulmasıdır (https://www.quandl.com/data/WORLDBANK/AFG_NY_GDP_DEFL_KD_ZG-Afghanistan-Inflation-GDP-deflator-annual, 20 Kasım 2014'te erişildi).

Şekil 2.3: Afganistan'daki yıllık enflasyon oranları(2003-2013)

Kaynak: (https://www.quandl.com/data/WORLDBANK/AFG_NY_GDP_DEFL_KD_ZG-Afghanistan-Inflation-GDP-deflator-annual, 20 Kasım 2014'te erişildi).

2.1.6. Döviz Kuru

Dış ticaret ve yabancı yatırımlar için en yaygın belirleyici faktör döviz kurudur. Esas fikir reel döviz kurunun hem ticaret hem de doğrudan yabancı yatırımı etkileyebildiğidir. Böylece, reel döviz kurundaki hareketlilik ihracat kazançlarının diğer

lkelerle kıyaslanabilmesini sağlar. Ayrıca, reel döviz kuru yatırımlar için ek teşvikleri de etkileyebilir. Değer düşüşleri yaşandığında firmalar toplam faydanın artırabilmek için yatırımlarını arttırmaya yönelirler. Bu sayede doğrudan yabancı yatırım ile ticaret arasındaki bu dolaylı etki yeni yatırımlarla direkt etkiye dönüşebilir. İmalatın değerinin azalışı ihracat artırarak firmanın kazançlarını doğal olarak artıracaktır. Reel döviz kurunun doğrudan yabancı yatırımlar ve ticaret üzerindeki etkisi ampirik olarak kesin deliller ile ortaya konulamasa da böyle bir etkinin varlığını savunan kaynaklarda mevcuttur (Yaşar 2009: 143).

Uluslararası doğrudan yatırımlar bir ülkenin dış demeler bilançosu eksiklerini kapatmada, ülkeye döviz girdisi sağlama gibi maddi faydaların yanında ülkedeki ekonomik kurumları ve iş dünyasını da etkileyip yapısal dönüşümleri sağlayabilmektedir. Uluslararası doğrudan yatırımların bu işlevi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla karşılaşılan bir sonuçtur (Odabaşı, nder ve zelik 2010: 94).

Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkelere döviz girdisi yoluyla sermaye sağlayarak, bu ülkelerin dış borçlarının ödenmesine fayda sağlamakta ve bu ülkelerin ekonomilerinde yabancı teknolojileri ve yeni bir ürün ortaya çıkarmayı cesaretlendirerek ekonomik gelişmeyi artırabilmektedir (Ayaydın 2010: 2).

2.1.7. Vergi

Vergiler, sermayenin net dönüşümünü etkilemekle beraber bir çok politika yapıcısı sermayenin ülkeler arasındaki hareketliliğinin vergiler tarafından etkilendiğini düşünmektedir. Küreselleşme süreci gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konu olmuştur. Hkmetler ulusal vergi politikalarını daha fazla çekebilmek için firmaların farklılaşan isteklerine göre uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Yaşanan rekabet ortamı hkmetler üzerinde bölgesel anlaşmalarla vergi politikalarını uyumlaştırmak konusunda baskı yapmaktadır. Bir önemli nokta ise DYY gönderen ülke ile DYY çeken ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerindeki vergi politikalarının kabul ve onay edilmiş olmasıdır ki bu durum ÇUŞ'lerin davranışlarını önemli oranda etkileyebilmektedir (Feldstein 1994, Aktaran: Batmaz ve Tunca 2005: 25).

Doğrudan olmayan vergilerin yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini kurumlar vergisinin etkilerinden ayıran üç önemli nokta vardır. Bunlar (Desai, Foley ve Hines 2004, Aktaran: Bostan 2010: 49):

- Dolaylı vergi zorunlulukları beyan edilmiş gelirin bir fonksiyonu olmadığından bağlı şirketlerin finansmanını ve transfer fiyatlarını etkilemektedir. Bu nedenle dolaylı vergilerin yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi yabancı yatırımların kullandığı transfer fiyatlamasını yansıtmaktadır.
- Gelir vergileri firmaların sermaye-emek oranı ve buna bağlı olarak doğrudan yatırımlarını azaltırken, dolaylı vergilerin bu konudaki etkisi çok daha küçük oranda gerçekleşmektedir.
- Dolaylı vergi indirimlerindeki imtiyazlardan yararlanamayan yabancı şirketler bu vergilerdeki farklılığa yerli firmalar kadar duyarlı olabileceklerdir. Yani dolaylı vergiler de gelir vergisine benzer bir şekilde yabancı yatırımlarla negatif bir korelasyona sahiptir.

Bu alanda yapılan ampirik çalışmalar ÇUŞ'lerin yüksek vergili ülkelere düşük vergili ülkelere kıyasla daha az yatırım yaptıklarını saptamışlardır. Vergi dönemi sonrası getiri oranının yıllık değişimleri ile yabancı sermaye yatırımlarının istekliliği arasında yapılan zaman serisi tahminlerinde, yabancı yatırım seviyesi ile endüstri ve ülkelerin vergi sonrası getirdiği kazanç oranı arasında tutarlı pozitif bir ilişki olduğu söylenebilir (Desai, Foley ve Hines 2004, Aktaran: Bostan 2010: 49).

Afganistan DYY çekebilmek amacıyla çeşitli vergi muafiyetlerini 2004 yılından itibaren hayatta geçirmeye başlamıştır. Yapılan yeni düzenlemeler ile yapılan yatırımlar amortismanına tabi tutulabiliyor. Yapılan yeni düzenlemeler, yeni yatırımların Afganistan'a gelmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu yatırımlar, özellikle yeraltı zenginliklerin çıkarılması ve işlenmesi ile ilgili yatırımlardır (Demir 2010: 52).

Afganistan'da faaliyet göstermek için Afganistan kanunlarına göre şirket kurularak lisans alınması gerekmektedir. Afganistan'da ticari amaçlı ithalat ve ihracat yapmak isteyen firmaların Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığına (MoCI Ministry of Commerce and Industry <http://moci.gov.af/en>), bunun dışındaki alanlarda (müteahhitlik,

üretim, yatırım, üretim vb.) faaliyet gösterecek firmaların Afganistan Yatırım Destek Ajansı (AISA Afghanistan Investment Support Agency)'na kayıt yaptırması gerekmektedir. Afganistan'da uygulanan belli başlı vergiler; gelir vergisi, tüketim vergisi, ücret vergisi, emlak kiralama vergisi, sözleşme vergisi ve sabit vergidir (Afganistan Ülke Raporu 2014: 18).

Afganistan'dan gelir vergisi, firmaların yıllık net gelirlerine uygulanır. Firmalar ya da tüzel kişilikler, yıllık net gelirlerinin %20'sini gelir vergisi olarak ödemelidirler. Afganistan, bölge ülkeleri içerisinde gümrük tarifleri en düşük olan ülkelerden biridir. 2011-2012 yıllarında Afganistan 100'den fazla üründe (özellikle taşıt, sebze, meyve ve halı vb ürünler) gümrük tarifelerinde artırıma gitmiştir. Gümrük oranlarında gerçekleşen artışa rağmen, ithal edilen ürünlerin yaklaşık %70'ine uygulanan gümrük vergisi %5'den yüksek değildir. İthal edilen ürünlerin %25'ine ise %8 ila %12 arasında gümrük vergisi uygulanmaktadır. %15'den fazla gümrük vergisi uygulanan ürün sayısı ithal edilen toplam ürünlerin %5'i civarındadır (Afganistan Ülke Raporu 2014: 20).

2.1.8. Savaş Hali ve Yolsuzluk

Afganistan uzun yıllar savaş durumunda kalması sebebiyle ülkenin kalkınması zayıflamış ve halkın yaşamı dışarıdan yapılacak yardımlara bağlı duruma gelmiştir. Afganistan'ın kalkınması için uluslararası koalisyon üyesi kabul edilen ülkeler belli adımları atmışlardır. Fakat iç savaş dolayısıyla güvenlik sıkıntısı nedeni ile bu yardımlar yatırıma dönüşmemiştir. Özellikle iç savaştan uzak bazı bölgelerde (kuzey bölgesi) yatırımlara hız vermeye çalışılmaktadır. Son yıllarda toplumun gelir düzeyinin artmasıyla birlikte bazı üretim alanlarında pozitif bir etki olmuştur (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği 2013: 28).

Güvenlik sorunu hem ekonomik sektörlerin faaliyetini zorlaştırmakta hem de ulusal ekonominin gelişme hızının yavaşlamasına neden olabilmektedir. Ayrıca yabancı şirketler, yeterli düzeyde güvenliğin sağlanamadığı ve geleceği belirsiz bir ülkede büyük projelere yatırım yapmamaktadırlar. Ülkenin en önemli sorunu devlet görevlilerinin karıştığı yolsuzluk olmuştur. Devlet görevlilerinin adlarının karıştığı

yolsuzluklarla ülkeye gelen dış yardımların, etkin bir şekilde ulusal ekonomiye aktarılmayıp, belirli ailelerin şahsi hesaplarına geçirildiği iddia edilmektedir. Bu iddiaları destekler mahiyette olan Yolsuzluk Algısı Endeksi'ne göre, Afganistan dünya ülkeleri arasında son sıralarda yer almaktadır (Çolakoğlu ve Hecan 2014: 28).

2.1.9. Eğitim

Bir ülkenin eğitim düzeyinin yüksek olması emek gücünün kalitesiyle doğru orantılıdır. Özellikle yatay DYY akımları (teknoloji içeren imalat sanayi ve karmaşık hizmetlerin üretimi) için gerekli belirleyiciler arasında yer almaktadır. Bu nedenle eğitilmiş işgücü ülkeyi yatırımlar için daha çekici kılmaktadır (Brada vd 2004, Aktaran: Akyol 2013: 22).

“Bir ülkenin beşeri sermayesinin eğitim düzeyi DYY’i cezbetmesinde stratejik bir faktördür. Ondan dolayı, üniversiteler, meslek okulları, araştırma merkezleri ile özel sektör arasındaki bağlar geliştirilmelidir. Böylece hem yabancı hem yerel operatörler çalışıp yeni eğitim programları hazırlayıp iyi bir eğitim verilecek ve dolayısıyla işgücü piyasası ekonominin gereklerine uyum hale getirilebilecektir. İşgücünün eğitim ve beceri düzeyinin yüksek olması yatırım kararını ve beklenen ürünü elde etmeyi kolaylaştırmaktadır” (Ayhan 2011: 27).

Afganistan halkı komünizm ideolojisinin yayılmasına karşı, milli ve dini değerlerini koruma mecburiyetini hissetmiştir. Ancak bu koruma ve karşı koyma eyleminin savaş alanında olması, akademik alanda gerilemeye sebep olmuştur. Bilimsel gelişmelerin yerini, geleneksel eğitim anlayışı almıştır. Zaman sürecine paralel olarak korumacı düşünce anlayışı, gün geçtikçe köktencilğe dönüşmüş denilebilir. Sosyo-kültürel yapının vazgeçilmez unsurlarından olan dinin kuramsal gelişimi için bilimsel araştırma ve imkânların olmayışı, dinin eğitim-öğretim etkinliklerinin niteliğini etkilediği gibi, eğitim-öğretim süreci, etkinlik ve ürünleri üzerine yapılacak bilimsel araştırmaları da zorlaştırabilir (Siddiqi 2006: 1).

Afganistan’da bulunan çok çeşitli etnik gruplar ve bir milli bütünlüğün oluşturulamaması ülkenin siyasi bir istikrar sağlamasına bugüne kadar engel olmuştur. Her bir etnik grubun farklı bir dile sahip olması, eğitimde ortak bir dil kullanılmasını engellemiştir. Anayasanın Dari ve Peştü dillerini zorunlu, eğer kişinin ana dili bu dillerden değilse yerel dili zorunlu tutmasına rağmen bu uygulama henüz tam olarak uygulamaya geçirilememiştir. Bu farklı dillerin öğretilmesi hem ekstra zaman hem de ekonomik kayıplara yol açmaktadır. İlk öğretim ikinci sınıftan itibaren ikinci ve üçüncü dillerin de eğitim programlarına dâhil olmasıyla öğrencinin öğrenmesi gereken dil sayısı en az ikiye bazı bölgelerde de üçe çıkmaktadır. Eğitimdeki bu dil farklılığı eğitimde birliği imkânsız hale getirmektedir. Afganistan’da eğitiminin önemli sorunlarından biriside kızların eğitimi sorunudur. Toplumun ataerkil yapısından ve dinin aşırı katı yorumlamasından kaynaklanan tutuculuk boyutundaki ön yargılar kızların eğitim almasını uzun yıllar boyunca engellemiştir. Halen benzer yargılar kısmen devam etse de özellikle 2002 yılından sonra kızların eğitimi konusunda ciddi gelişmeler görülmektedir (Kazu ve Güleçen 2008: 5).

Tablo 2.1 incelendiğinde UNESCO’ye göre Afganistan’da 2013’te okul öncesine giden kişi sayısı 3.9 milyon ilköğretime giden kişi sayısı 5.65 milyon liseye giden kişi sayısı 4.67 milyon üniversiteye giden kişi sayısı ise 2.83 milyon olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2.1: UNESCO’nun verilerine göre, eğitim düzeyine göre okul çağındaki nüfusu

Okul öncesi	(3-6) yaş	3,972,884
İlköğretim	(7-12) yaş	5,654,903
Lise	(13-18) yaş	4,673,874
Üniversite	(19-23) yaş	2,838,804

Kaynak: UNESCO 2014, Afganistan, Güney ve Batı Asya. (<http://www.Zuis.unesco.org/das/Country/?Code=AFG®ioncode=null&SPSLanguage=EN>, 20 Kasım 2014’te erişildi).

2.1.10. Nüfus

Bir ülkenin nüfusu, o ülkenin piyasadaki tüketim potansiyelini gösterir. Bunun yanında, tüketicinin alım gücünün yüksek olması da önemli bir unsurdur. Nüfusun az olması ve satın alma gücünün yeterli olmaması DYY girişini olumsuz yönde

etkilemektedir. Ülkedeki nüfusun üretilen malları satın alacak kadar gelir düzeyinin olması beklenmektedir (Akyol 2013: 25).

Afganistan nüfusunu meydana oluşturan en büyük etnik guruplar, Peştunlar, Tacikler, Hazaralar ve Türklerdir. Ülkede “Afgan” adıyla bir halk veya topluluk yoktur (Büyükbaş 2006: 13). Afganistan’da 1979 yılından beri nüfus sayımı yapılamamıştır. Diğer taraftan, Afganistan nüfusu 2013 yılında yaklaşık 30.5 milyon kişi civarında olduğu varsayılmakta olup nüfusun yaklaşık %42’sinin 0-14 yaş arasında olduğu, %2.5’nin 65 yaş üzerinde olduğu ve yaklaşık %55.5’nin 15-65 yaş arasında olduğu tahmin edilmektedir (Afganistan Ülke Raporu 2014: 7).

2.1.11. Globalleşme Endeksi

Dünya ekonomisi, özellikle içinde yaşadığımız son çeyrek yüzyıl içerisinde hızla ‘globalleşme’ sürecine girmiştir. Globalleşme ile birlikte, gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler arasında işbirliği imkânları genişlemiştir. Ülkeler arasında ticaret sınırlarının önündeki engeller giderek azalmaya ve ortadan kalkmaya başlamış, uluslararası ticaret hacmi genişleşmiş, gelişmiş ülkelere ileri teknoloji transferi artmış, uluslararası finans piyasaları gelişmiş, ülkeler arasında işgücü akımı hızlanmış, yabancı yatırım akışında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Globalleşme bir taraftan ticaret ve sermaye piyasalarının serbestleşmesine, diğer taraftan da müşteri ve dağıtım stratejilerinin uluslararası arenada çoğalmasına ve yayılmasına imkân sağlayabilir. Globalleşme, etkinliği teşvik etmek ve yabancı yatırımlar için uygun ortam sağlamak suretiyle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına da katkı bulunmaktadır. Yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınmanın finansmanı için gerekli dış kaynak ve döviz ihtiyacını sağlaması da mümkündür (Aktan ve Şen 2006: 3).

Globalleşme; Birbirleriyle mal işlemleri, çeşitliliği, değer artışları, hizmetler, uluslararası sermaye akımları, teknolojinin çok hızlı ve yaygın bir şekilde yükselmesi ve bu sayılanların ülkeler arasında giderek serbestleşmesi sayesinde ekonomik gelişmeyi ifade eder. Globalleşme konusundaki tartışmaların, birbirine zıt iki yaklaşım etrafında

toplandığı görülmektedir. Birinci yaklaşım; globalleşmeyi liberalizmin zaferini ifade eden bir mutlu son olarak görmektedir. Globalleşme, üçüncü dünya için tek doğru ve kaçınılmaz yol olarak görülen “batılılaşma” ve “modernleşme” sürecinin bir başka adı olmaktadır. İkinci yaklaşım bunun tam karşısında yer almaktadır ve globalleşmenin emperyalizmin günümüzde almış olduğu yeni biçime işaret ettiğini; Batının (kapitalizmin) çıkarları doğrultusundaki bir ekonomik, kültürel-siyasal ekonomik yaklaşımı ifade etmektedir (Bal 2011: 8).

2.1.12. Politik İstikrar

DYY’leri çeken faktörleri ulusal hükümetlerin etkileme gücüne göre, politik ve politik olmayanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Politik faktörler yabancı yatırımcılar üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olabilmektedir. Politik olmayan faktörlerde değişiklik yapmak yıllar alırken, vergi gibi politik bir faktörde değişiklik yapmak çok kısa sürede, kolayca yapabilmek mümkündür. Bu yüzden yabancı yatırımcılar, politik belirleyicilere karşı daha fazla duyarlı olmaktadırlar (Erçakar 2004: 18).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, ev sahibi ülkenin ekonomik durumu kadar politik faktörler de etkileyebilmektedir. Politik faktörlerden kısaca anlaşılması gereken, yatırımı etkileyecek politik istikrar ya da politik istikrarsızlıktır. Bu nedenle Millileştirme, askeri-sivil yönetim, savaş ve grev tehlikesi önem taşımaktadır (Özağ 1994: 67).

Yabancı yatırımcının, yatırım yapacağı ülkede arayacağı en önemli faktörlerden bir tanesi de politik istikrardır. Politik istikrarsızlık hükümetlerin ekonomi politikalarını, dengeleri sağlama isteği, yapısal reformları gerçekleştirme imkânı, maliye ve para politikalarının yönetimi, kaynak kullanımı ve ekonomik büyüme gibi kriterler açısından pek etkili ve kaliteli olmaması yabancı yatırımcıyı kaçırabilir. Hükümetin sürekli olarak değişmesi, farklı politik görüşlerin ülke yönetimine hâkim olmasına neden olabilir. Hükümetlerin yabancı sermayeye bakış açısı, yabancı yatırımcıyı olumsuz etkileyecektir (Günem 2007: 34).

Yatırımcılar tarafından yatırım karar süreci üzerinde en fazla durulan konu ülkenin politik istikrarıdır. Politik istikrar, ülkenin siyasi yaşamında dalgalanmaların olmayışını tanımlar. Bu da, ülkedeki politik risklerin en az seviyeye inişini beraberinde getirmektedir. Yatırımlarının bir süre sonra millileştirilebileceği düşüncesi yabancı sermayeyi caydırıcı bir etki yapmaktadır. Yatırım yapılan ülkenin ulusallaştırma politikaları veya uygulamaları yabancı yatırımcılar için tehlike oluşturacak gerçek ve potansiyel değişimleri de içerir. Devletin bu işlemi ya potansiyel kâr ya da işletmenin aynı piyasada etkinlik gösteren diğer işletmeler ile arasındaki rekabette birtakım dezavantajlara sahip olmasına neden olabilir(Candemir 2009: 9).

2.2. Sosyo – Politik Faktörler

Sosyo politik faktörler, Teknolojik rekabetçilik, Yaşam kalitesi, Jeo kültürel mesafe ve Politik risk olarak sınıflandırılabilir (Kurtaran, 2007:10):

Teknolojik Rekabetçilik: Bir ülkenin araştırma ve geliştirme olanaklarının ve eğitilmiş ve vasıflı işgücünün elde edilebilirliği, o ülkenin yabancı yatırımlar için rekabetçi avantajına katkıda bulunmaktadır. Ülkenin ar-ge harcamalarının yüksek oluşu, o ülkenin, doğrudan yabancı yatırımları çekmede önemli bir avantaj sağlamaktadır. Teknoloji geliştirme yeteneğine sahip olan ülkeler, bu yeteneğe sahip olmayan ülkelere daha fazla yatırım çekebilmektedir (Kurtaran 2007:10).

Yaşam Kalitesi: Yaşam kalitesi ölçüleri olarak okuryazarlık oranı, haberleşme ve otomobil sahiplerinin toplam nüfusa oranı gibi değerler dikkate alınmaktadır. Bir ülkenin kentleşme hızı, onun endüstriyel kapasitesiyle ve nüfusun yaşam standartlarının yükselmesi eş zamanlı olarak ilişkilidir. Bunların her ikisi de yabancı yatırımcılar için önemli unsurlardır (Kurtaran 2007: 10).

Jeo-Kültürel Mesafe: Yatırımcı ile yatırımın yapıldığı ülke arasında coğrafi yakınlık ulaştırma maliyetlerini azaltarak doğrudan yabancı yatırımlarda önemli bir etkiye sahiptir. Aynı şekilde, yatırım projesine ortak ülkeler arasındaki kültürel yakınlık

da (örneğin; Cezayir'deki Fransız yatırımları, Çek Cumhuriyeti'ndeki Alman yatırımları gibi) yatırım işlemlerini kolaylaştırmakta ve belirsizliği azaltmaktadır. Buna paralel olarak da doğrudan yabancı yatırımlar bu tip ülkelerde hız kazanmaktadır (Braunstein 2000, Aktaran: Kurtaran 2007: 10).

Politik Risk: Yabancı yatırımcılar için siyasi risk; kamulaştırma, mal, hizmet ve işgücü arasındaki iletişimin bozulması ve politik müdahaleden kaynaklanan fon kayıplarını oluşturmaktadır. Politik risk etmenleri, gelişmekte olan ülkelere gitmeye çalışan yabancı yatırımlar için farklı bir önem oluşturmaktadır (Kurtaran 2007: 10).

III. BÖLÜM

3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

3. Literatür Taraması

Özcan ve Arı (2010) çalışmalarında, 1994-2006 dönemi için 27 İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ülkeleri için doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörleri incelemişler ve doğrudan yabancı yatırımları, büyüme oranı, altyapı düzeyi ve enflasyonun pozitif olarak etkilediği sonucuna dinamik panel veri yöntemi ile ulaşmışlardır. Açıklık ve cari denge değişkenlerinin ise teoride beklenenin aksine DYY ile negatif ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Başar (2004) çalışmasında, 1995-2001 dönemi için 58 ülkede yolsuzlukların DYY'ler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, yolsuzluklar doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Elde edilen bulgular, yolsuzlukların vergi yükünü ve rasyonel olmayan sermaye kontrollerini azaltarak doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu hipotezlerini desteklemediği sonucuna ulaşmıştır.

Arık, Akay ve Zambak (2014) çalışmalarında, 1990-2011 döneminde doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler olarak yükselen piyasalar örneğini araştırmışlardır. Çalışmada Birleşmiş Milletlerin Dünyada Yatırım Raporu'nda (1998) ortaya koyduğu unsurlar temel alınarak yükselen ekonomilerden Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya, Meksika, Endonezya ve Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler panel veri analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda ev

sahibi ülkelerin piyasa büyüklüğünün, dışa açıklığının ve ekonomik istikrarın doğrudan yabancı yatırımları etkilediği tespit edilmiştir.

Zeren ve Ergun (2010) Avrupa Birliği ülkelerine doğrudan yabancı yatırım girişini belirleyen faktörleri incelemişlerdir. 1995-2007 dönemi için dinamik panel veri modelinin kullanıldığı çalışmada başta gayri safi yurtiçi hâsıla artış oranı olmak üzere, dışa açıklık oranı ve kalkınma seviyesinin doğrudan yabancı yatırım girişlerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca cari işlemler dengesi ve brüt sermaye birikiminin ise, doğrudan yabancı yatırımlarla ters yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Kar ve Tatlısöz (2008) Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörleri ekonometrik analizler ile araştırmışlardır. 1980-2003 dönemi için doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörler, itici ve çekici faktörler adı altında incelenmiştir, bu çerçevede yapılan ampirik analizlerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler açıklamak üzere, uluslararası net rezervler, reel döviz kuru, gayri safi milli hasıla, grevlerle kaybolan işgücü sayısı, dışa açıklık oranı, elektrik enerjisi, üretim endeksi, işgücü maliyetleri ve yatırım teşvikleri olmak üzere sekiz ekonomik değişken kullanılmıştır. İstatistiki olarak anlamlı çıkan tahmin sonuçlarına göre; uluslararası net rezervler, gayri safi milli hâsıla, dışa açıklık oranı, elektrik enerjisi, üretim endeksi ve yatırım teşvikleriyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif bir ilişki bulunurken, reel döviz kuru ve işgücü maliyetleri ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında negatif bir ilişki gözlenmiştir.

Meşiri ve Kiyhanpor (2012) çalışmalarında, 1980-2007 dönemi için dünyanın 209 ülkesinde doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler incelenmiştir. Tahmin edilen model açıklık etkisi, yatırımın geri dönüşü oranı, altyapı ve insan sermayesinin doğrudan yabancı yatırım çekmek için önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan değişken maliyetlerin, yolsuzluk ve enflasyonun doğrudan yabancı yatırımlara önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Azerbaycani, Karimi ve Nâkili (2012) çalışmalarında, 2000-2007 dönemi için ticaret ve sanayi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi çekim modeli ile

incelemişlerdir. Sonuç olarak ticaret ve sanayi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında doğrudan ve anlamlı pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca, milli gelir ve nüfusun DYY üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu tespit etmişler. Fakat, coğrafi uzaklığın negatif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Abasi ve Ranjbardar (2011) Afganistan'da İran mali yardımları ve bu yardımların altyapı ve yatırımlar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, İran tarafından yapılan mali yardımların Afganistan'da altyapı yatırımları üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, bu yardımlar ile birlikte ticaret hacmi ve doğrudan yabancı yatırımların artış gösterdiği yönünde olumlu kanıtlar elde edilmiştir.

Anyanwu (2012) doğrudan yabancı yatırımlar ülkeleri neden terk ediyor diye sormuş ve nereye gittiğini açıklamaya çalışmıştır. 1996-2008 yılının arasında verilerin analiz edilmesi sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşmıştır:

4. Pazar büyüklüğü ve DYY girişlerinin arasında pozitif bir ilişki vardır.
 - ii. Ticaret açıklığının, DYY girişlerinin üzerinde olumlu bir etkisi vardır.
 - iii. Yüksek finansal gelişmelerin DYY girişlerinin üzerinde olumsuz etkisi vardır.
 - iv. Hukukun üstünlüğü yaygınlığı DYY girişlerini artırmaktadır.
 - v. Dış yardımlar nereye giderse yüksek doğrudan yabancı yatırımlar da oraya gider.
 - vi. Yığılma, DYY girişleri üzerinde güçlü olumlu bir etkiye sahiptir.

Katerina, John ve Athanasios (2004) ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırım etkileriyle deneysel araştırma yapmışlardır ve Bayes analizi uygulamışlardır. Sonuçta geçiş ülkeleri için DYY'nin ekonomik büyüme ile anlamlı bir ilişki gösterdiği saptanmıştır.

Bouoiyour (2003) çalışmasında, 1960-2000 dönemi için doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörleri incelemiştir. Bu dönemde Fas, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri çeken ülkelerin başında geliyordu. Çalışma sonucunda Pazar

büyükliğünün DYY girişleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, ekonomik büyüme üzerinde ise negatif bir etki gösterdiği sonucuna varılmıştır. Son olarak DYY’lerdeki artışın ihracat ve ithalat kalemlerindeki artış ile eşdeğer olduğu sonucuna varılmıştır.

Azam (2010) çalışmasında, 1996-2006 dönemi için ikincil veri kullanarak Pakistan ve Afganistan’da ekonomik kalkınmanın DYY üzerindeki önemini araştırmıştır. Analiz sonucunda, Pakistan ve Afganistan’a DYY girişinin giderek arttığını belirtmiştir. Her iki ülke içinde DYY’ler için karlı alanlar Enerji sektörü, bilgi teknolojileri, Telekomünikasyon, eğitim, mühendislik, madencilik, makine, inşaat ve eczacılık gibi sektörleri olduğu sonucuna varılmıştır.

Keomixaya ve Ngamkroeckjoti (2011) Laos, Savannakhet Şehrinde doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Araştırmada 1976’daki John Dunning Eclectic Model “OLI paradigm” kullanarak yatırım ortamının problemleri ve beklentileri araştırılmıştır. Ayrıca yabancı yatırım durumu ve bölgede daha fazla DYY çekmek için alternatif yollar araştırılmıştır. Savannakhet şehri, Lao PDR’de yabancı şirketler arasında Toplam 137 anket yönetim düzeyinde dağıtılmış ve araştırmada Yargısal Örneklem, Kota örneklem ve kolayda yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarında siyasi, hukuki faktörler, ekonomi ve piyasa faktörleri, mali faktörler sosyal-kültür faktörler incelenmiştir. DYY’leri çekmek için Siyasi ve hukuki faktörlerin en önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir. İşgücü arzının DYY’ler açısından önemli bir sorun olduğu bulunmuştur. Ayrıca yeni teknolojilere know-how transferi ile ev sahibi ülkede yerel ekonominin fayda gördüğü ve istihdam olanaklarının artışı tespiti yapılmıştır.

Lim (2001) doğrudan yabancı yatırım ve büyüme arasındaki ilişki ve belirleyicilerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda DYY belirleyicileri, Pazar büyüklüğü, altyapı kalitesi, siyasi ve ekonomik istikrar ve serbest ticaret bölgelerinin DYY için önemli olduğunu bulmuştur. Sonuçlar, mali teşviklerin önemi, yatırım iklimi, işçilik maliyetleri ve ticari açıklığın DYY açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.

Demirhan ve Masca (2008) çalışmalarında, 2000-2004 döneminde gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri kesitsel veri analizi kullanarak incelemişlerdir. Modelde, bağımlı değişken olarak DYY'ler alınmış ve bağımsız değişken olarak da kişi başına düşen GSYİH, enflasyon oranı, 1.000 kişiye düşen telefon ana hatları, işgücü maliyetleri, açıklık derecesi, risk ve vergi oranı alınmıştır. Ana modeldeki, ekonometrik sonuçlara göre, kişi başına GSYİH, telefon ana hatları açıklık derecesi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Enflasyon oranı, vergi oranı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. İşgücü maliyeti pozitif işaretle ve risk negatif ilişkilidir. Fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Bayraktar (2013) çalışmasında, 2004-2010 dönemi için gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım ve yatırım iklimini araştırmıştır. Başlangıçtaki sonuçlara göre, iş yapmanın daha iyi kayıtları ülkelerin daha fazla DYY çekmekte olduğunu göstermiştir. Ayrıca “iş yapma kolaylığının” Yüksek DYY belirlenmesinde kısmi açıklayıcı güce sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Dökmen ve Aysu (2010) siyasi istikrarın doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi gelişmekte olan ülkeler için araştırmışlardır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile hükümet istikrarı arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla 73 gelişmekte olan ülkenin 1994-2006 yılları arasındaki verileri kullanılarak panel eşbütünleşme analizi yapmışlardır. Yapılan analize göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile politik istikrar arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Hazman (2010) Türkiye’de mali nitelikteki teşviklerin doğrudan yabancı sermaye üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen Gecikmesi Artırılmış VAR Modeli (Toda-Yamamoto causality Model) kullanılmıştır. Analiz sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile teşvik belgesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Karaköy (2006) Orta Asya’da doğrudan yabancı sermaye yatırım politikaları, stratejileri ve teşvikleri üzerine değerlendirme yapmıştır. Çalışmada Azerbaycan,

Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan gibi Merkezi ve Batı Asya geçiş ekonomilerden yedi ülke ele alınarak az gelişmiş ve geçiş sürecindeki ekonomilerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri araştırılmıştır. Hem siyasal hem de ekonomik anlamda liberalizasyon uygulamaları içerisinde olan geçiş ekonomilerinin bir kısmında, doğrudan yabancı sermaye belirleyicilerinden hangisinin daha önemli olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada sabit ve tesadüfî etkiler modelleri kullanılmıştır. Sonuçta kişi başına düşen doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri üzerinde gayri safi yurt içi hâsılanın pozitif ve istatistikî açıdan anlamlı olduğu gözlenmiştir. Ekonomik dışa açıklık pozitif yönde ve enflasyon oranı ise negatif yönde DYSY üzerinde etkili iken; bu iki değişkenin aldığı işaretler açısından teorik beklentilerle örtüştüğü, ancak istatistikî açıdan anlamlı olamadığı sonucuna varılmıştır.

Doğan, Shahinpour ve Aghapour (2013) İran'da doğrudan yabancı yatırımların, gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelemiştir. 1970-2012 dönemi için doğrudan yabancı yatırımlar ile İran'ın gelir dağılımı endeksi (Gini Katsayısı ve son onluk dilimin ilk onluk dilimdeki payı) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. DYY'ler Gini katsayısı, onluk dilimler, doğrudan yabancı yatırım, gayri safi yurt içi hâsıla, nüfus, kamu harcamaları, vergi ve özel yatırımlar değişkenleri kullanılarak ekonometrik açıdan analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar gelir eşitsizliği göstergesi olan son onluk dilimin ilk onluk dilime oranı katsayı işareti negatif ancak anlamsızdır. İran'da artan oranlı vergi sistemi, petrol gelirinin artışı ve bu gelirlerin sübvansiyonlar yoluyla halka dağıtılması olabilir. Ayrıca, sonuçlara benzer olarak kamu sermaye harcamaları ve özel yatırımların gelir eşitsizliği üzerinde pozitif etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımların gelir dağılımını iyileştirme eğiliminde olduğu saptanmıştır.

Çetin ve Seker (2013) çalışmalarında, 1980-2009 dönemi için VAR yöntemine dayalı geliştirilmiş Granger nedensellik testlerini kullanarak sekiz tane gelişmekte olan ülke ekonomisi için doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Toda-Yamamoto test sonuçları; Polonya ve Meksika ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru işleyen tek yönlü bir

nedensellik, Pakistan ve Türkiye’de ise ihracattan doğrudan yabancı yatırımlara doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Dolado-Lutkepohl test sonuçlarına göre; Polonya’da doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik, Tayland ve Pakistan ekonomilerinde ihracattan doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Çalışmada, değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar odaklı politikalar üretmeye ve uygulamaya devam etmesi gelişmekte olan ülkelerin dışa dönük kalkınma stratejileri, ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımları destek stratejilerini kapsamayı önerilmektedir.

Zyck (2012) Afganistan’da yolsuzluk ve anti-yolsuzluk sorunlarını araştırmıştır. Araştırma sonucunda yolsuzluğun Afganistan’da DYY için önemli bir sorun teşkil ettiği ve yolsuzlukların azaltılması, yabancı yatırımı teşvik etmek için önemli olduğunu saptamıştır. Aynı zamanda ülkenin birçok yerinde güvensizlik de yabancı yatırım teşvik etmek için önemli bir negatif etken olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak hem yolsuzlukların azaltılması hem de güvenliğin artırılması Afganistan ekonomisinin büyümesine yardımcı olabileceği sonucuna varmışlardır.

Emir, Uysal ve Doğru (2013) Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ile ülke riski ve makroekonomik değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını incelemişlerdir. Bu amaçla 1992:1-2010:4 dönemi için doğrudan yabancı yatırım ile ülke riski, dışa açıklık oranı, dış ticaret açığı, gayri safi yurt içi hâsıla, politik risk ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiler, Johansen eş-bütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli kullanılarak ekonometrik açıdan test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, DYY’nin, GSYİH ve ülke riskinden pozitif, politik risk ve dış ticaret açığı değişkenlerinden negatif olarak etkilendiği sonucuna varılmıştır. Dışa açıklık oranı ve reel döviz kuru değişkenleri ile anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ekonometrik bulgular DYY ile sadece politik risk ve ülke risk derecesi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Açıkalın, Gül ve Yaşar (2006) ücretler ve büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin ekonometrik analizini yapmışlardır. Bu çalışmada, 1980-

2002 yılları arasındaki veriler kullanılarak Türkiye’deki reel ücretler ve GSMH büyümesi ile Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki test edilmiştir. Kullanılan değişkenler durağan olmayan özellik gösterdikleri için eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Buna göre ücretler, GSMH ve doğrudan yabancı sermaye arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Ayaydın (2010) Türkiye’de 1970-2007 döneminde ekonomik büyümenin temel göstergesi kabul edilen gayri safi milli hâsıla (GSMH) ile doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) arasında ilişki olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Birim kök analizi, Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ile VAR nedensellik analizi ve varyans ayrıştırmasından oluşan VAR analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. VAR nedensellik analizi, varyans ayrıştırmasıyla DYY’den GSMH’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Altıntaş (2009) çalışmasında, 1996-2007 dönemi için Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım girişi (DYY) ile dış ticaret (ihracat ve ithalat) arasındaki uzun dönem ve nedensellik ilişkisini iki ve çok değişkenli VAR yöntemi ve Granger nedensellik testleriyle incelemiştir. Ampirik sonuçlarda tek değişkenli modellerde DYY ile ihracat ve ithalat arasında pozitif ve anlamlı ilişkiye rastlanırken, çok değişkenli modelde sadece DYY ile ithalat arasında anlamlı ve pozitif ilişki belirlenmiştir. Bu sonuç Türkiye’de faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin Türkiye’nin ihracat ve ithalatını artırdığını ve DYY’le dış ticaret arasında tamamlayıcılık ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda çalışmada DYY ile dış ticaret arasında nedensellik ilişkileri de gösterilmiştir. Nedensellik ile ilgili olarak iki değişkenli modellerde uzun dönemde DYY ile ithalat ve DYY ile ihracat arasında tek yönlü nedenselliğe rastlanırken, çok değişkenli modellerde ithalat ve ihracatın birlikte DYY’nin nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ampirik sonuçlardan hareketle Türkiye’de uzun dönemde ithalat artışı DYY’ye, DYY artışı ihracat artışına yol açmaktadır. Ayrıca ithalat ve ihracat artışı birlikte DYY artışına neden olmaktadır.

Ang (2008) çalışmasında, 1960-2005 dönemi için sınırsız hata düzeltme modeli kullanarak Malezya’da doğrudan yabancı yatırım belirleyicileri analitik ve politika tartışmaları bilgilendirmek için incelemiştir. Reel GSYİH’nin doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Sonuçlara göre, finansal gelişim düzey artması, altyapı ve ticari açıklık doğrudan yabancı yatırımları geliştirmektedir. Ayrıca, yüksek kurumlar vergisi oranı ve reel döviz kurunun değerlendirilmesi, doğrudan yabancı yatırım girişini azaltabilmektedir. İlginç bir şekilde, sonuçlara göre, yüksek makroekonomik belirsizliğin doğrudan yabancı yatırımları daha fazla uyardığı saptanmıştır.

Renani ve Mirfatah (2012) çalışmalarında, 1980-2006 dönemi için İran’da doğrudan yabancı yatırım üzerinde döviz kur oynaklığının etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Johansen ve Juselius eşbütünleşme sistem yaklaşım modelini kullanmışlardır. Sonuçta, gayri safi yurtiçi hâsıla, açıklık ve döviz kurunun doğrudan yabancı yatırımlar ile pozitif bir ilişkisinin var olduğu fakat dünya ham petrol fiyatları ve döviz kuru volatilitesi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında olumsuz bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Daha fazla DYY çekmek için döviz kurundaki volatilitenin kontrol altında tutulması gerektiği belirtilmektedir.

Gocer, Bulut ve Dam (2012) Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı Yatırımların Türkiye’nin ihracat performansına olan etkilerini incelemişlerdir. Bu amaçla çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracat arasındaki ilişki, 2000-2010 dönemi aylık verileri kullanılarak, sınır testi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın ampirik bulgularına göre; seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği saptanmıştır. Uzun dönem analizinde; doğrudan yabancı yatırımların, ihracat üzerindeki etkisi pozitif ve istatistikî olarak anlamlıdır. Kısa dönem analizinde; doğrudan yabancı yatırımlar, ihracatı bir dönem sonra etkilediği bulunmuştur.

Lebe ve Ersungur (2011) Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye miktarını etkileyen ekonomik faktörleri araştırmışlardır. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım girişlerinde 1980 sonrası dönemde önemli gelişmelerin yaşanması nedeniyle,

araştırmada 1980–2007 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada, eşbütünleşme ve Granger nedensellik test yöntemleri ile analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda, dışa açıklık ve piyasa hacmi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif yönlü; faiz oranı, hizmet sektörü etkinliği, ekonomik istikrar arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Koyuncu ve Çınar (2009) ticari dışa açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile verimlilik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Türkiye’de 1980 ile 2005 yılları arasını kapsayan 26 gözlem için eşbütünleşme analizi yardımıyla, önce verimlilik ve ticari dışa açıklık arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmış, ardından aynı yöntemle verimlilik ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki test edilmiştir. Eşbütünleşme analizi sonucu elde edilen bulgulara dayanarak hem ticari dışa açıklık hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işgücü verimliliği arasında aynı yönde uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Fakat ticari dışa açıklığın işgücü verimliliğindeki değişimleri açıklama oranı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iş gücü verimliliğini açıklama oranından daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Karagöz ve Karagöz (2006) Türkiye için, ihracat ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi 1980-2002 dönemi için analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda ihracattan doğrudan yabancı yatırım doğan bir nedensellik bulmuşlardır. Aynı zamanda bu iki değişkenin eşbütünleşik olduğunu saptamışlardır.

Karagöz (2007) Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörleri incelemiştir. Bu kapsamda 1970-2005 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak incelemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYY) girişleri ile piyasa hacmi, ticarî dışa açıklık, beşerî sermaye, sermaye stoku, altyapı, politik istikrar ve yapısal değişkenleri arasındaki uzun dönem ilişkisinin etkilerine bakmıştır. Analiz sonuçlarında DYY girişlerinin önceki dönem DYY miktarı ve ticarî dışa açıklıktan anlamlı derecede etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Ekinci (2011) doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve istihdam arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla 1980-2010 dönemi

için Türkiye’ye ait veriler kullanılarak, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için Granger nedensellik testi uygulamıştır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunurken, doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Diğer taraftan, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında bulunan nedensellik ilişkisi, çift yönlü bir ilişki biçiminde olmaktadır.

Mucuk ve Demirsel (2009) Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik performans ilişkisini incelenmişlerdir. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye açısından 1992:1-2007:9 dönemi aylık verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testi, ele alınan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini, Granger nedensellik testi ise değişkenler arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğunu göstermiştir. Etki-tepki fonksiyonları ile varyans ayrıştırmasına ilişkin bulgular da bu sonuçları desteklemekte, ancak ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları açıklama yüzdesinin daha düşük olduğunu ortaya koymuşlardır.

Saray (2011) Türkiye’de 1970-2009 dönemine ilişkin doğrudan yabancı yatırım ve istihdam ilişkisini incelemiştir. Bu bağlamda 1970-2009 dönemine ilişkin işgücü talep fonksiyonunun hesaplanmasında; gayri safi milli harcamalar, gayri safi ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan ARDL eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modelinin sonuçlarına göre bu konudaki literatür ile paralel olarak Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında uzun dönemli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuca göre; Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların işsizliği düşürücü bir etkisi olduğu bulunamamıştır.

Sarısoy ve Koç (2011) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kurumlar vergisi gelirleri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYSY) ev sahibi ülkedeki kurumlar vergisi hâsılatına etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla 21 OECD ülkesinin 1981–2008 yılı verileri

kullanılarak panel regresyon ekonometrik yöntemiyle yaptığımız çalışmada DYSY gerçekleştirildikten 1 ve 2 yıl sonra ev sahibi ülkenin kurumlar vergisi hâsılatı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. 21 ülke içinde DYSY'nin kurumlar vergisi hâsılatını en çok artırdığı ülke Norveç, en az ise Türkiye'dir. Bu ayrışmaya kurumlar vergisi oranları, harcamaları, etkinliği gibi konularda ülkeler arasındaki farklılıkların neden olabileceği düşünülmektedir.

Almfraji ve Almsafir (2013) Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyümenin birbirine olan etkilerine bakmışlardır. Bu çalışmada, 1994-2012 doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ve özellikle DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Analiz sonucuna göre doğrudan yabancı yatırım ekonomik büyüme ile anlamlı pozitif ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Dritsaki ve Stiakakis (2014) çalışmalarında, 1994-2012 dönem için, Hırvatistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri yıllık zaman serisi verilerini kullanarak incelemişlerdir. Sınır testi (ARDL) yaklaşımı ve ECM-ARDL modelleri uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ihracat ve büyüme arasında iki yönlü, uzun vadede ve kısa vadede nedensellik ilişkisi saptamışlardır.

Kızılkaya ve Ay (2012) çalışmalarında, 1989-2011 dönemi için, Türkiye ekonomisinde reel döviz kuru, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi çeyrek dönemlik veriler yardımıyla analiz etmektedir. Bu amaçla serilerin farklı düzeyde durağanlığına imkan tanıyarak kısa ve uzun dönem katsayı tahmini yapan sınır testi ve ARDL yöntemlerinden faydalanılmış ve elde edilen sonuçların doğruluğu Granger Nedensellik tekniğiyle de sınanmıştır. Sınır testi ve ARDL yönteminden elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, reel döviz kurunun ise ekonomik büyüme oranını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Yılmaz (2010) Çalışmasında, uluslararası piyasalarla bütünleşen Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların ve dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısını

incelemişlerdir. 1991 ilk çeyrek – 2007 üçüncü çeyrek döneminde üçer aylık verilerle GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ithalat değerleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger Nedensellik analizi yardımıyla test edilmiştir. Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırımların zayıf da olsa ihracatı ve ithalatı takip ettiği, ancak doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik olmadığı bulunmuştur. Çalışmada ayrıca ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı ve ithalattan ihracata doğru tek taraflı bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çeştepe ve Mıstaçoğlu (2010) bölgesel ekonomik entegrasyonun DYY üzerindeki etkisi, gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel entegrasyon – Asean ve Mercosur örneğinde ampirik olarak ortaya konulmuştur. 1980-2007 döneminde bölgesel ekonomik entegrasyonlar için kukla değişken kullanılarak oluşturulan model, sabit etkiler panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu bölgesel ekonomik entegrasyona üyelik, diğer belirleyici faktörlerle birlikte bölge ülkelerine DYY girişlerini artırmaktadır. Bölgeselleşmenin hızla arttığı günümüz dünyasında, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla DYY çekebilmek için bölgesel entegrasyonlar içerisinde yer almaya çalışmaları ya da en azından ticaret anlaşmaları oluşturmaları gerekmektedir.

Aizhan ve Diana (2013) Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Öne sürülen argümanlar arasında, DYY'nin beşeri sermaye oluşumuna katkı sağlayacağı, teknoloji transferi yaparak teknoloji düzeyini arttıracığı, yerli yatırımı uyaracağı ve küresel pazarlara erişim olanağı sağlayacağı gelmektedir. Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermayenin Kazakistan'ın ekonomik gelişmesindeki rolü incelenmektedir. 1996 ile 2010 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Kazakistan ekonomisinin bağımsızlığını kazandıktan sonra giderek artan oranda doğrudan yabancı sermaye çektiğini ve bu durumun ülke ekonomisinin büyümesine ciddi katkı sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte, Kazakistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımların birincil sektörde ve özellikle de petrol, doğalgaz arama ve çıkarma gibi doğal kaynaklara dayalı faaliyetlerde yoğunlaşmış olması, uzun vadede büyümeyi olumsuz etkileyecek riskleri de beraberinde getirmiştir. İmalat sanayine

yabancı sermayenin çekilememiş olması da teknolojik gelişmenin sınırlı kalmasında ve ihracatta çeşitlendirmenin başarılı olamamasında önemli bir olumsuzluk yaratmaktadır.

Shimul, Abdullah ve Siddiqua (2009) Bangladeş'te DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada 1973-2007 dönemi için zaman serisi verilerini kullanarak Bangladeş için doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki ya da koentegrasyonu bulmayı araştırmışlardır. Bu amaçla ARDL modeli ve Granger nedensellik yaklaşımını kullanmışlardır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırım ve GSYİH'nin koentegre olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, Granger nedensellik testi kullanılarak DYY ve ticaret açıklık kısa ve uzun vadede kişi başına GSYİH'nin anlamlı bir sebebi olmadığı tespit edilmiştir.

Azam (2010) çalışmalarında, 1991-2009 dönemi için ikincil veri kullanarak Orta Asya'dan üç ülkeyi Ermenistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı seçip farklı ekonomik belirleyicilerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada basit ekonometrik modelden en küçük kareler tekniğini kullanmıştır. Sonuçlar piyasa büyüklüğünün olumlu etkilerini göstermiştir. DYY üzerindeki resmi kalkınma yardımı ve DYY üzerindeki enflasyonun negatif etkileri, Ermenistan'da DYY resmi kalkınma yardımı etkisi önemsiz bulunmuştur, Kırgızistan durumunda olduğu gibi, DYY üzerindeki resmi kalkınma yardım etkisi önemsiz bulunmuştur. Sonuçlara göre, Pazar büyüklüğü ve resmi kalkınma yardımı ihtiyacı teşvik edilecek ve DYY'leri artırabilmek ve ekonomik kalkınma sürecini hızlandırabilmek amacıyla enflasyonun yönetilmesi sonucuna varılmıştır.

Rahman (2015) Bangladeş'te ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımların etkisini incelemiştir. Çalışmada GSYİH, enflasyon oranı ve ticaret dengesi gibi bazı makro ekonomik değişkenlerin DYY üzerindeki olası etkileri araştırılmıştır. 1999-2013 dönemi için 15 yıllık zaman serisi verilerini incelemiştir. Çoklu Regresyon Analizleri bağımsız (DYY) ve bağımlı değişkenler (makroekonomik göstergeler) arasındaki ilişkiyi ölçmek için kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, DYY ve ekonomik büyüme arasında negatif bir korelasyonun varlığını anlamını göstermiştir. Bu nedenle

Bangladeş Hükümetinin yabancı yatırımı daha yararlı hale getirmek için gerekli reformlar ve politikalar üzerinde durabileceği önerilmektedir.

Hossain ve Hossain (2012) çalışmalarında, 1972-2008 dönem için Bangladeş, Pakistan ve Hindistan’da kısa ve uzun vadede doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik çıktı arasındaki eşbütünleşme ve nedensel ilişkiyi incelemişlerdir. Üç ekonometrik model [Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi, Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme testi ve Vector Error Correction mekanizma (VECM) testi] kullanılmıştır. Bu çalışmada aynı zamanda DYY ve GSYİH arasındaki ilişki yönünü bulmak için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlara göre Bangladeş ve Hindistan’da hem uzun hem de kısa vade de DYY ve GSYİH arasında eşbütünleşmenin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Pakistan’da hem kısa hem de uzun vadede eşbütünleşmenin olduğu saptanmıştır. Tersine, Granger nedensellik sonuçları Bangladeş için GSYİH ve DYY arasındaki nedensellik ilişkisi olduğunu düşündürmemektedir. Fakat tek yönlü bir ilişki, Pakistan ve Hindistan arasında bulunmaktadır. Yani Pakistan’da doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik olarak üretimin artmasına neden olmaktadır.

Cuyvers, Soeng, Plasmans ve Bulcke (2011) Kamboçya’da doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerini incelemişlerdir. Bu çalışmada Kamboçya’nın ekonomik, coğrafi ve siyasi özelliklerine bakarak, doğrudan yabancı yatırımı etkileyebilecek faktörlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. 1995-2005 döneminde dengesiz panel veri setleri kullanarak, onaylanmış DYY ve gerçekleştirilen DYY 17 ve 15 ülke sırasıyla incelenmiştir. Tahmin edilen sonuçlar onaylanmış doğrudan yabancı yatırım ve gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerinin benzer olduğunu göstermektedir. Bir Ülkenin DYY’nin gayri safi yurtiçi hâsılası (GSYİH), ev sahibi ülke ile karşılıklı ticareti pozitif etkilemekte ve döviz kurunun Kamboçya’daki doğrudan yabancı yatırım (DYY) üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Beklendiđi gibi, coğrafi uzaklığın Kamboçya’da DYY girişlerinin seviyesini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Adhikary (2011) çalışmasında, 1986-2008 dönemi içinde zaman serisi analizi kullanılarak Bangladeş’te doğrudan yabancı yatırımlar, ticaret açığı, sermaye oluşumu

ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi incelemiştir. ADF ve PP testlerinde tüm değişkenler sabit ve sabit artı trendli durağan bulunmuştur. Değişkenlerin arasındaki eşbütünleşme ilişkilerine bakmak için Johansen-Juselius prosedürü ve Vector Error Correction modeli kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar GSYİH büyüme oranları ve tek yönlü nedensel akışları ile açıklayıcı değişkenler arasında güçlü bir uzun dönem denge ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. DYY hacmi ve sermaye oluşumu seviyesinin reel GSYİH üzerindeki değişikliklerin anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ticaret açığı derecesinin GSYİH büyüme oranları üzerinde olumsuz ve azalan etkisini ortaya çıkarmıştır. Bangladeş DYY liderliğindeki politikaların hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Ali, Rukunujjaman ve Alam (2015) Bangladeş'te doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1973-2013 dönemi için zaman serisi verilerini kullanmışlardır. Eşbütünleşme ve hata düzeltme metodu iki yönlü bağlantıları yakalamak için kullanılmıştır. Regresyon analiz sonuçlarına göre Bangladeş DYY ile büyüme arasında güçlü bir bağlantının olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum DYY'nin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Fakat sivil toplumun bakışları DYY için pozitiftir. Bangladeş'te yatırım ikliminin; iyi yönetim eksikliği, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık karışıklık ve bürokratik adalet sebeplerinden dolayı iyileşmediği düşünülmektedir.

Masuku ve Dlamini (2009) çalışmalarında, 1980-2001 dönem içinde Svaziland'da doğrudan yabancı yatırım girişlerinin belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmada DYY girişini etkileyen faktörleri belirlemek için eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli (ECM) kullanılmıştır. Yapılan analize göre doğrudan yabancı yatırım varyasyonun %76 dış ticaret, altyapı, iç ve dış ekonomik istikrar, ekonomik açıklık ile açıklanmaktadır. DYY girişlerinin, ekonomik istikrar, altyapı, iç ekonomik istikrar ve ekonominin açıklıktan olumlu etkilendiği bulunmuştur. Ancak, iç pazarın çekiciliği ve iç pazarın büyüklüğünden olumsuz etkilendiği görülmüştür.

Ahmed ve Mayowa (2012) çalışmalarında, 1970-2009 dönemi içinde Nijerya'da doğrudan yabancı yatırımların etkileri ve belirleyicileri incelemişlerdir. Çalışmada

konuyu incelemek için Vektör Hata Düzeltme (VECM) ve Granger Nedensellik Metodolojisi kullanılmıştır. Ampirik analizde makroekonomik değişkenler (döviz kuru, faiz oranı, enflasyon) ve ekonominin açıklık unsuru en önemli faktörler olarak düşünülmüş ve doğrudan yabancı yatırım girişinin belirlenmesine sebep olabileceği düşünülmektedir. GSYİH ve hükümet boyutu DYY üzerinde olumlu ancak önemsiz bir etki sergilemektedir. Sonuçlar DYY ve GSYİH arasındaki uzun dönemli denge ilişkisini ortaya koymuştur. Ancak DYY'nin büyüme ve Nijerya'nın ekonomik gelişmesi üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Fadhil, Yao ve Ismeal (2012) Katar'da doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkileri incelemeyi amaçlamışlardır. Vektör Otoregresif (VAR) ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. 1990-2010 yıllarını kapsayan veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlara göre, Katar'da DYY girişlerinin ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ve uzun dönemli ilişkiler olduğu saptanmıştır.

Sattarov (2012) Kazakistan ve Özbekistan'da geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırım belirleyicilerinin neler olduğu incelenmiştir. Çalışmada 1996-2010 dönem için veri setleri kullanılarak seçilen ülkelerde DYY girişlerini etkileyen faktörlerin analizi için en küçük kareler (OLS) yöntemi ve görünüşte ilişkisiz regresyonlar (Seemingly Unrelated Regressions) metodolojileri kullanılmıştır. Seçilen ampirik modeller DYY teorilerine ve daha önceki ampirik çalışmalara dayanmaktadır. Veri kullanılabilirliği nedeniyle, çalışma esas doğrudan yabancı yatırım belirleyicilerini araştırmak için yere özgü faktörler üzerinde odaklanmaktadır. Sonuçlar Pazar büyüklüğü, ekonomik istikrar ve güvenilirlik, Kazakistan ve Özbekistan'da doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Ayrıca ticari açıklığın Özbekistan'da doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli bir faktör olduğu bulunmuştur.

Kundan ve Gu (2010) çalışmalarında, 1980-2006 arası dönem için Nepal'da doğrudan yabancı yatırım ile GSYİH ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Granger nedensellik testi, birim kök testi ve eşbütünleşme testi

yapmışlardır. Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırım ve gayri safi yurt içi hâsıladaki büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki bulmuşlardır.

Louzi ve Abadi (2011) çalışmalarında, 1990-2009 arası dönem için zaman serisi verileri kullanarak Ürdün’de doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, eşbütünleşme ve hata düzeltme mekanizması ilgi değişkenler arasındaki iki yönlü bağlantıları yakalamak için kullanılmıştır. Sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde bağımsız bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Ayrıca yurtiçi yatırım ve ticaretin serbestleştirilmesinin GSYİH büyüme oranı üzerinde etkisinin pozitif olduğu bulunmuştur.

Sichei ve Kinyondo (2012) Afrika’da doğrudan yabancı yatırım belirleyicileri incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2009 dönem için 45 Afrika ülkesinde DYY belirleyicilerini panel veri kullanarak analiz etmişlerdir. Dinamik panel veri tahmin teknikleri kullanılarak, bu çalışmada DYY etkileyen, yığılma ekonomileri, doğal kaynaklar, reel GSYİH’daki büyüme, uluslararası yatırım anlaşmaları gibi bir dizi faktörler araştırılmıştır.

Ibrahim ve Hassan (2012) Sudan’da doğrudan yabancı yatırım belirleyicilerini 1970-2010 yılları için araştırmışlardır. Bu araştırma, Pazar büyüklüğü, enflasyon oranı, döviz kuru oranı, dolaylı vergi, ticaret açıklığı ve yatırım teşviki politikalarının DYY üzerindeki etkileri araştırılmışlardır. Çalışmada eşbütünleşme ve hata düzeltme tekniği kullanarak doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Johansen eşbütünleşme test istatistikleri, eşbütünleşme serileri arasındaki ilişkiyi belirtmekte ve bu uzun vadeli DYY belirleyicilerini mevcut ilişkisini kapsamaktadır. Uzun vadeli DYY denge sonuçları Sudan’da DYY etkileyen değişkenlerin Pazar büyüklüğü, enflasyon oranı, döviz kuru oranı ve yatırım teşviki politika gibi değişkenler olduğu saptanmıştır.

Kinuthia ve Murshed (2015) karşılaştırmalı bağlamda Kenya ve Malezya’da doğrudan yabancı yatırım belirleyicilerini ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini

incelemişlerdir. Çalışmada 1960-2009 arası dönem için zaman serisi verileri kullanılarak Vektör Otoregresif Model ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre Malezya'nın sanayi başarısında DYY önemli bir rol üstlendiği desteklenmiş fakat Kenya'nın gelişmesi için aynı başarıyı DYY'nin göstermediği saptanmıştır. Politika bakış açısından, Malezya'da DYY'nin Kenya'ya göre bu dönemde daha başarılı olmasının nedeni makroekonomik istikrar, ticaret politikaları, altyapı ve kurumsal faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Djokoto (2012) çalışmasında, 1961-2008 döneminde Gana tarım sektörünün dış mal tarım, ticaret ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişlerinin arasındaki kısa dönem ve uzun dönem ilişkisi incelemiştir. Araştırmada Granger nedensellik testi kullanılarak uzun vadeli ilişkileri araştırmak için kısa vadeli bir ilişki ve geribildirim modeli değerlendirilmiştir. Eşbütünleşme yanı sıra değişkenler için birim kök varlığının ardından, Toda-Yamamoto prosedürü Vektör Otoregresif (VAR) modellerinin tahmini için izlenmiştir. Kısa vadede, doğrudan yabancı yatırım girişi ve ithalat katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Negatif işaret, iki değişken arasındaki ilişkinin değişiklik ya da değiştirilmesini işaret etmiştir. Negatif yolla ihracat ve DYY arasındaki katsayılar, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Uzun vadede, ithalat ve DYY arasında bir geribildirim olduğu saptanmıştır. İhracat doğrudan yabancı yatırımı etkilemektedir ancak ters yönde bir etki bulunmamıştır. İthalat ve DYY arasındaki geçici ikame etkisine rağmen, uzun vadede, ithalat ve DYY birbirlerini tamamlamıştır.

Ngeny ve Mutuku (2014) çalışmalarında, 1970-2011 döneminde zaman serisi verilerini kullanarak Kenya'da ekonomik büyüme üzerine doğrudan yabancı yatırım değişkenliğini incelemişlerdir. En küçük kareler yöntemini kullanarak DYY değişkenliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemişlerdir. Sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımın büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, DYY'lerin büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Musibah, Shahzad ve Fadzil (2015) son yirmi yıl Yemen'deki doğrudan yabancı yatırım girişlerinde siyasi istikrarın ılımlı rolünü incelemişlerdir. ADF birim kök testi,

standart ve hiyerarşik regresyon yaklaşımları analiz için kullanılmıştır. Standart regresyon sonuçlara göre Yemen’de GSYİH büyüme oranının doğrudan yabancı yatırım girişlerinin üzerinde anlamlı olumsuz etkileri olduğunu tespit edilmiştir. Ancak döviz kuru, enflasyon oranı, ödemeler dengesi ve gayri safi milli gelirin DYY girişi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Ilımlı değişken ve siyasi istikrar diğer değişkenlerle (döviz kuru, enflasyon oranı, ödeme dengesi ve gayri safi milli gelir ile birlikte) kullandığı zaman hiyerarşik regresyon sonuçlarına göre bu değişkenler DYY girişinde önemli belirleyiciler olarak bulunmuştur.

Rehman, Ilyas, Alam ve Akram (2011) çalışmalarında, 1975-2008 döneminde zaman serisi verilerini kullanarak Pakistan’da doğrudan yabancı yatırımlar ve altyapı harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada otoregressif dağıtılmış gecikme (ARDL) yaklaşımı, eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanmışlardır. Sonuç olarak, Pakistan’da kısa ve uzun vadede doğrudan yabancı yatırım çekmek için altyapının güçlü olumlu bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Leitão 2012 yılındaki çalışmasında, 1990-2008 döneminde Portekiz’de doğrudan yabancı yatırım ile globalleşme ilişkisi dinamik panel modeli kullanarak incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre Pazar büyüklüğü ve globalleşme DYY üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ticaret açıklığı ve kentsel nüfus da DYY üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Odi, Olukotun ve Olorunfemi 2013 çalışmalarında, 1970-2006 döneminde Nijerya’da doğrudan yabancı yatırıma globalleşmenin etkisini incelemişlerdir. Kullanılan metodoloji tamamen açıklayıcı ve anlatımda kullanılan veri ikincildir. Doğrudan yabancı yatırım, istihdam, teknoloji transferi, yerel işletmelerin teşviki vb. alanlarındaki yükseliş Nijerya yararına olmuştur. Ama doğrudan yabancı yatırımın faydalarının tam olarak gerçekleşmesi için bazı engeller olduğu saptanmıştır.

Tablo 3.1: Ampirik Literatür Özeti

No	Yazar	Yıl	Metod	Ülkeler	Zaman Aralığı	Bağımlı değişken	Bağımsız değişken
1	Rahman	2015	Çoklu Regresyon	Bangladeş	1999-2013	DYY	GSYİH ve Enflasyon
2	Ali, Rukunujjaman ve Alam	2015	Eşbütünleşme ve hata düzeltme	Bangladeş	1973-2013	GSYİH	DYY
3	Musibah, Shahzad ve Fadzil	2015	ADF birim kök testi, standart ve hiyerarşik regresyon yaklaşımları analiz	Yemen	Son 20 yıl	DYY	Döviz kuru, enflasyon oranı, ödemeler dengesi ve gayri safi milli gelir
4	Ngeny ve Mutuku	2014	(ARDL) koentegrasyon, Sıradan en küçük kareler	Kenya	1970-2011	GSYİH	DYY, Nüfus
5	Iqbal, Ahmad, Haider ve Anwar	2014	Korelasyon ve regresyon	Pakistan	1983-2012	GSYİH	DYY, Ticaretaçıklık
6	Arık, Akay ve Zambak	2014	Panel veri analizi	Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya, Meksika, Endonezya ve Türkiye	1990-2011	DYY	Piyasa büyüklük dışı açıklık ekonomik istikrar
7	Dritsaki ve Stiakakis	2014	(ARDL) ve ECM-ARDL	Hırvatistan	1994-2012	DYY	İhracat ve ekonomik büyüme
8	Doğan, Shahinpour ve Aghapour	2013	Gini Katsayısı ve son onluk dilimin ilk onluk dilimdeki payı	İran	1970-2012	DYY	gayri safi yurt içi hâsıla, nüfus, kamu harcamaları, vergi ve özel yatırımlar
9	Çetin ve Seker	2013	VAR yöntemine dayalı geliştirilmiş Granger nedensellik	Sekiz gelişmekte olan ülkeler	1980-2009	DYY	İhracat
10	Emir, Uysal ve Doğru	2013	Johansen eş-bütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli	Türkiye	1992:1-2010:4	DYY	Dışa açıklık oranı, dış ticaret açığı, gayri safi yurt içi hâsıla, politik risk ve reel döviz kuru
11	Djokoto	2012	şbütünleşme, Toda-Yamamoto prosedürü Vektör Otoregresif (VAR)	Gana	1961-2008	DYY	İthalat ve İhracat
12	Kızılkaya ve Ay	2012	Sınır testi ve ARDL	Türkiye	1989-2011	DYSY	Ekonomisinde reel döviz kuru, ve ekonomik büyüme
13	Hossain ve Hossain	2012	Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme testi ve Vector error Correction mekanizma (VECM)	Bangladeş, Pakistan ve Hindistan	1972-2008	GSYİH	DYY
14	Ahmed ve Mayowa	2012	Vektör Hata Düzeltme (VECM) ve Granger Nedensellik	Nijerya	1970-2009	DYY	GSYİH, döviz kuru, faiz oranı, enflasyon ekonominin açıklık
15	Fadhil, Yao ve Ismeal	2012	Vektör otoregresif (VAR) ve Granger nedensellik	Katar	1990-2010	DYY	Ekonomik büyüme ve GSYİH

Tablo 3.1 (devamı): Ampirik Literatür Özeti

No	Yazar	Yıl	Metod	Ülkeler	Zaman Aralığı	Bağımlı değişken	Bağımsız değişken
16	Sattarov	2012	sıradan en küçük kareler (OLS) ve görünüşte ilişkisiz regresyonlar (SUR)	Kazakistan ve Özbekistan	1996-2010	DYY	Pazar büyüklük, ekonomik istikrar, güvenilirlik ve ticaret açıklık
17	Sichei ve Kinyondo	2012	Dinamik panel veri tahmin teknik	Afrika	1980-2009	DYY	GSYİH
18	Ibrahim ve Hassan	2012	Eşbütünleşme ve hata düzeltme teknik	Sudan	1970-2010	DYY	GSYİH, Pazar büyüklüğü, enflasyon oranı, döviz kuru oranı, dolaylı vergi, ticaret açıklığı
19	Meşiri ve Kiyanpor	2012	Tahmin edilen	Dünyanın 209 ülkesinde	1980-2007	DYY	Yatırım geri dönüş oranı, altyapı, insan maliyet, yolsuzluk ve enflasyon
20	Azerbaycani Karimi ve Nâkili	2012	Yerçekimi modeli, kombine veri	OECD ülkeler	2000-2007	DYY	Ticaret ve sanayi, milli gelir, nüfusun, coğrafi uzaklık
21	Renani ve Mirfatah	2012	Johansen ve Juselius eşbütünleşme	İran	1980-2006	DYY	gayri safi yurtiçi hâsıla, açıklık ve döviz kuru
22	Gocer, Bulut ve Dam	2012	Hata düzeltme model	Türkiye	2000-2010	DYY	İhracat
23	Rehman, Ilyas, Alam ve Akram	2011	Araştırmada otoregressif dağıtılmış gecikme(ARDL) yaklaşımı, eşbütünleşme ve dayalı hata düzeltme	Pakistan	1975-2008	DYY	Pazar büyüklüğü, altyapı ve döviz kuru
24	Saray	2011	ARDL eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Model	Türkiye	1970-2009	DYY	Gayri safi milli harcamalar, gayri safi ekonomik büyüme
25	Sarısoy ve Koç	2011	Panel regresyon	21 OECD ülkeler	1981-2008	DYSY	Vergi harcamaları, verimlilik
26	Ekinci	2011	Granger nedensellik	Türkiye	1980-2010	DYY	Ekonomik büyüme ve istihdam
27	Cuyvers, Soeng, Plasmans ve Bulcke	2011	Özel balansız panel	Kamboçya	1995-2005	DYY	GSYİH, Enflasyon, siyasi risk ve ekonomik büyüme
28	Adhikary	2011	ADF, PP, eşbütünleşme, Johansen-Juselius prosedürü ve vector error Correction	Bangladeş	1986-2008	GSYİH	DYY
29	Louzi ve Abadi	2011	Eşbütünleşme ve hata düzeltme mekanize	Ürdün	1990-2009	GSYİH	DYY
30	Lebe ve Ersungur	2011	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik test	Türkiye	1980-2007	DYSY	Dışa açıklık, piyasa hacmi, faiz oranı, hizmet sektörü etkinliği ve ekonomik istikrar
31	Yılmaz	2010	Granger Nedensellik	Türkiye	1991Q1-2007Q3	DYY	İhracat, ithalat ve Ekonomik Büyüme
32	Çeştepe ve Mistaçoğlu	2010	Asean ve Mercosur	Gelişmekte olan ülkeler	1980-2007	DYY	İHR, GSYİH

Tablo 3.1 (devamı): Ampirik Literatür Özeti

No	Yazar	Yıl	Metod	Ülkeler	Zaman Aralığı	Bağımlı değişken	Bağımsız değişken
33	Azam	2010	Ekonometrik modellerden logaritma şeklinde ve azından kareler teknik	Ermenistan, Kırgızistan ve Türkmenistan	1991-2009	DYY	GSYİH, Enflasyon ve resmi kalkınmayardımı
34	Kundan ve Gu	2010	Granger Nedensellik, Birimkök test ve Eşbütünleşme test	Nepal	1980-2006	GSYİH büyüme oranı	DYY
35	Özcan ve ARI	2010	Dinamik panel veri analiz, GMM tahmin teknik	(OECD) ülkeleri	1994-2006	DYY	Büyüme oranı, altyapı, enflasyon, Açıklık ve cari denge
36	Zeren ve Ergun	2010	dinamik panel veri	Avrupa Birlik ülke	1995-2007	DYY	Gayri safi yurtiçi hâsıla, dışa açıklık oranı, kalkınma seviye, cari işlemler dengesi ve brüt sermaye
37	Dökmen ve Aysu	2010	Panel eşbütünleşme analiz	Gelişmekte olan ülkeler	1994-2006	DYSY	Politik istikrar
38	Hazman	2010	VAR Modeli (Toda-Yamamoto Nedensellik Modeli)	Türkiye	1980-2007	DYSY	Tesvik belge
39	Ayaydın	2010	Birim kök analiz, Johansen-Juselius Eşbütünleşme test, VAR nedensellik	Türkiye	1970-2007	DYY	GSMH
40	Azam	2010	Tablolama ve şekil	Pakistan ve Afganistan	1996-2006	Ekonomik kalkınma	DYY
41	Altıntaş	2009	VAR ve Granger nedensellik	Türkiye	1996-2007	DYY	Dış ticaret (ihracat ve ithalat)
42	Koyuncu ve Çınar	2009	Eşbütünleşme	Türkiye	1980-2005	DYSY	Ticari dışa açıklık
43	Mucuk ve Demirsel	2009	Eşbütünleşme, Granger nedensellik	Türkiye	1992:1-2007:9	DYY	Ekonomik büyüme
44	Shimul, Abdullah ve Siddiqua	2009	Eşbütünleşme, otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL) Engle Granger	Bangladeş	1973-2007	GDP	DYY
45	Masuku ve Dlamini	2009	Eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli (ECM)	Svaziland	1980-2001	DYY	İç ekonomistikrar, altyapı, iç pazarın çekiciliği ve iç pazarın büyüklük ve ekonominin açıklık
46	Kar ve Tatlısöz	2008	Tahmin modeli	Türkiye	1980-2003	DYS	Uluslararası net rezervler, reel döviz kuru, gayrisafi milli hasıla, grevlerle kaybolan işgücü sayısı, dışa açıklık oranı, elektrik enerjisi, üretim endeksi, işgücü maliyetleri

Tablo 3.1 (devamı): Ampirik Literatür Özeti

No	Yazar	Yıl	Metod	Ülkeler	Zaman Aralığı	Bağımlı değişken	Bağımsız değişken
47	Demirhan ve Masca	2008	Kesitsel veri analiz	Gelişmekte olan ülkeler	2000-2004	DYY	Kişi başına düşen GSYİH, enflasyon oranı, 1.000 kişiye düşen telefon ana hatları, işgücü maliyetleri, açıklık derecesi, risk ve kurumsal üst vergisi oranı
48	Ang	2008	Sınırsız hata düzeltme	Malezya	1960-2005	DYY	Reel GSYİH finansal gelişim altyapı, ticaret açıklık, yasal kurumlar vergi oranı ve reel döviz kuru
49	Karagöz	2007	Türkiye	Türkiye	1970-2005	DYY	Piyasa hacmi (GSYH), ticarî dış açıklık, beşerî sermaye, sermaye stoku (ASS), altyapı (ALT), politik istikrar (PR) ve yapısal değişim (KUK)
50	Karagöz, ve Karagöz,	2006	eş-bütünleşme, Granger nedensellik	Türkiye	1980-2002	DYY	İhracat
51	Açıkalın, Gül ve Yaşar	2006	Eşbütünleşme analiz	Türkiye	1980-2002	DYY	Ücretler, GSMH
52	Başar	2004	En küçük kareler	58 ülke	1995-2001	DYY	Yolsuzluk, enflasyon, kişi başına GSYİH
53	Bouoiyour	2003	Ekonometrik modeli	Fas, Orta Doğu ve Kuzey Afrika	1960-2000	DYY	Pazar büyüklüğü, ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat

IV. BÖLÜM

4. AFGANİSTAN'A GELEN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN EKONOMETRİK ANALİZİ

4.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Bu bölümde Afganistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlerin neler olduğu incelenecektir. 1980'li yıllarda başlayan ve hala farklı şekillerde devam eden iç savaş Afganistan'ın gelişmemesinde en büyük etkidir. 1991-2013 yıllarına ait toplam 23 yıllık veri ile çalışılmış, Afganistan'daki GSYİH verileri UNCTAD web sayfasından doğrudan yabancı yatırım verileri ve diğer tüm veriler www.quandl.com veri indirme sitesi kullanılarak dünya bankasından, elde edilmiştir (www.worldbank.org). Veri kaynakları için bakınız tablo 5.1 DYY üzerinde etki edebileceği düşünülen değişkenler olarak GSYİH, ithalat, ihracat, döviz kuru ve toplam globalleşme endeksi düşünülmüştür. DYY'i etkileyebilecek literatürde ifade edilen birçok değişken olmasına rağmen Afganistan için sağlıklı veri bulunamaması nedeniyle bu çalışma birçok değişken için yukarıda sayılan değişkenler ile sınırlı tutulmuştur.

Ekonomik zaman serileri genellikle verilerin logaritmaları alındıktan sonra veya logaritmalarındaki değişimler hesaplandıktan sonra analiz edilir. Bunun nedeni GSYİH gibi çoğu ekonomik zaman serinin yaklaşık olarak üstel artış göstermesi ve bu nedenle serinin uzun dönemde belirli bir yıllık ortalama yüzde ile büyümesidir. Bu tür serilerin logaritmaları yaklaşık olarak doğrusal bir büyüme gösterir(Saraçoğlu 2011: 534).

Tablo 4.1: Analizde kullanılacak olan değişkenler, değişken tanımları ve veri kaynakları

Değişkenler	Açıklaması	Veri Kaynağı
LnDYY	Doğrudan yabancı yatırımın doğal logaritması	(www.worldbank.org)
LnGDP	Gayri safi yurt içi hâsılânın doğal logaritması	(http://unctadstat.unctad.org)
LnIMP	İthalat doğal logaritması	(www.worldbank.org).
LnEXP	İhracat doğal logaritması	(www.worldbank.org)
LnEXC	Döviz kuru doğal logaritması (USD/AFN)	(www.worldbank.org).
LnOGlob	Afganistan için genel globalleşme endeksinin doğal logaritması	http://www.theglobaleconomy.com

4.2. Araştırmada Kullanılan Analiz Yöntemleri

Çalışmada zaman serileri kullanılarak 1991-2013 döneminde Afganistan’da doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlerin neler olduğu araştırılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve onu etkileyen faktörleri tahmin ve analiz yapmadan önce, verilerin durağan olup olmadığı kontrol edilecektir. Sonrasında geliştirilen modeller çerçevesinde eşbütünleşme testi uygulanacaktır. Son olarakta DYY’leri etkileyen faktörleri ortaya koyabilmek amacıyla regresyon varsayımları araştırılmıştır.

4.3. Birim Kök Testleri

Dickey-Fuller birim kök testinde rassal hataların (şokların) dağılımının istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Phillips-Perron (PP) birim kök test için parametrik olmayan yeni bir test geliştirmişlerdir. Bu durumda Phillips-Perron, Dickey-Fuller tarafından geliştirilen bu varsayımı geliştirerek rassal şokların dağılımları ile ilgili yeni bir varsayımda bulunmaktadır. Durağanlık testi için Phillips-Perron birim kök testi kullanılacaktır. Bu aşamada değişkenlerin durağanlık testleri yapılarak durağan olmayan değişkenler durağanlaştırılmıştır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler 2010: 364).

Phillips-Perron testinde temel hipotez birim kök VAR şeklindedir ve hipotezler $H_0: \alpha_1=0$ ve alternatif hipotez $H_1: \alpha_2<0$ olarak kurulur. Phillips-Perron birim kök testi için aşağıdaki formül kullanılmaktadır (Phillips ve Perron 1988: 338):

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 trend + u_t$$

Tablo 4.2: Phillips-Perron birim kök test sonuçları

Değişkenler	Seviye – I (0)		Birinci Farklar I (1)	
	Z(t)	Z(t) için P değeri	Z(t)	Z(t) için P değeri
	-1.541	0.5129	-6.762	0.0000
LnDYY	-0.103	0.9491	-5.443	0.0000
LnOGlob	0.306	0.9776	-5.568	0.0000
LnIMP	-1.993	0.2895	-7.000	0.0000
LnEXP	3.463	1.0000	-3.905	0.0000
LnGDP	-4.59	0.0001	-3.787	0.0003

*: %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı.

Tablo 4.2 incelendiğinde değişkenlerimizin seviyede durağan olmadıkları görülmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alınarak durağanlaştırılmıştır.

Bu aşamadan sonra DYY'leri etkileyen faktörlerin neler olduğu regresyon yöntemi ile araştırılacaktır. Bu nedenle öncelikle regresyonun temel bazı varsayımlarının açıklanmasında fayda vardır.

4.4. Çoklu Doğrusal Regresyon Modelinin Varsayımları

Regresyon analizi yapmadan önce test edilmesi gereken bazı basit varsayımlar vardır. Bu varsayımlar aşağıdaki gibi sayılabilir (Kaşko 2007: 22).

4.4.1. Doğrusallık Varsayımı

Modelin, fonksiyonel şekli doğrusal ise doğrusal modelden, modelin fonksiyonel şekli doğrusal değil ise doğrusal olmayan modellerden söz edilir. Modelin doğrusal

olması veya doğrusal olmaması matematiksel bir olgudur ve parametrelere veya değişkenlere göre doğrusal olma veya doğrusal olmama söz konusu olur. Parametrelere ve değişkenlere göre doğrusal olup olmama kararı parametreler veya değişkenlerle ilgilidir. Modelde yer alan herhangi bir veya birden fazla parametre yapısal olarak doğrusal olmayabilir. Değişkenlere göre doğrusal olma veya doğrusal olmama değişkenin bağımlı değişkene olan etki, yani marjinal etki açısından da önemlidir. Değişkenin yapısı doğrusal olduğunda marjinal etki değişken tarafından etkilenmez. Doğrusal olmaması durumunda ise marjinal etki bağımsız değişken veya değişkenlerin bir fonksiyonu olacak, yani marjinal etki modelde yer alan diğer değişkenler tarafından etkilenecektir (Güriş, Çağlayan ve Güriş 2013: 313).

4.4.2. Heteroscedasticity (Değişen Varyans) Durumu

Regresyonun hata terimi ile ilgili temel varsayımlarından biri değişen varyans varsayımıdır. Değişen varyans, sabit varyans varsayımının geçerli olmamasını ifade eder. Doğrusal olmayan bağımlılık ise değişen varyans gerçeğiyle açıklanabilir. Hata teriminin varyansının farklı olmasına değişen varyans (heteroscedasticity) adı verilmektedir ve regresyon analizinde istenmeyen bir durumu göstermektedir. Bu durumda regresyon modelinin hatalarının varyansı sabit kalmayıp artan, azalan veya hem artan hem de azalan bir dağılım şeklinde değişebilmektedir. Değişen varyans sorunu zaman, kesit ve panel verilerinde görülebilmektedir. Fakat değişen varyans sorunu daha çok kesit verilerinde karşılaşılan bir sorun olarak görülebilir (Albayrak 2008: 113).

4.4.3. Multicollinearity (Çoklu Bağlıntı) Durumu

Çoklu doğrusal bağıntı, bağımsız değişkenlerin hem bağımlı değişkenler hem de kendileri arasında, birbirleri üzerinde de etkilerinin olduğu durumlarda ortaya çıkar. Eğer bağımsız değişkenler arasındaki basit doğrusal korelasyon katsayıları 1'e yakınsa bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Eğer bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı varsa aşağıdaki durumlar ile karşılaşılabılır (Sevinç 2013: 2):

- Bağımsız değişkenlerden birinin modele girmesiyle veya birinin modelden çıkarılmasıyla kısmi regresyon katsayılarında büyük değişiklikler olabilir.
- Sadece bir veri değiştirildiğinde veya modelden çıkarıldığında yine kısmi regresyon katsayılarında büyük değişiklikler olması beklenir.
- Kısmi regresyon katsayılarının işaretleri teoriden veya beklenenden farklı olabilir.
- Önemli değişkenlere ait regresyon katsayılarının standart hataları büyük ve bu değişkenlerin regresyon katsayılarının testleri anlamsız sonuçlar verebilir.
- Bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenler arasındaki ilişki çok güçlü olmadığı halde çoklu korelasyon katsayısı bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiden etkilenerek yüksek çıkabilme ihtimali söz konusu olabilir.

Çoklu doğrusal bağlantının varlığının araştırılması sistematik bir testle sağlanır. Ancak değişik göstergeleri esas alan farklı tekniklerle çoklu doğrusal bağlantı belirlenmeye çalışılmaktadır(Tarı 2012: 160).

- Yüksek bir R^2 değerine karşılık t oranlarının düşük olması.

Tahmin edilen modelin R^2 değeri yüksek (kesin olmamakla birlikte $R^2 > 0.70$) çıktığı halde t oranları küçük çıkarsa, bu durum çoklu doğrusal bağlantının varlığına bir işarettir. Eğer bütün katsayıların birlikte anlamlılığını araştırarak F testi olumlu sonuç verirken; katsayıların tek tek anlamlılığını araştırarak t testi bazı katsayıları için olumsuz sonuç verirse, bu durumda çoklu doğrusal bağlantının olabileceği düşünülür.

- Açıklayıcı değişken çiftleri arasındaki yüksek korelasyonlar
- Çoklu korelasyon ile kısmi korelasyonların karşılaştırılması.
- Varyans büyütme faktörü (variance inflation factor) kısaca VIF de çoklu doğrusal bağlantının bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır.

Çoklu doğrusal bağlantı probleminin çözüm yolları aşağıda verilmektedir (Gujarati 1995, Aktaran: Albayrak 2005: 112):

1. Bir veya daha çok bağımsız değişken modelden çıkartılabilir. Fakat hangi değişkenler çıkartılacaktır? Böyle bir yaklaşım, modeli yanlış tanımlamaya sebep olabilir.
2. Farklar alınarak değişkenler dönüştürülebilir. Fakat böyle bir dönüşüm hatalar arasında otokorelasyon problemine yol açabilir. Ayrıca, böyle bir dönüşüm sadece zaman serilerine uygulanabilirken, kesit verilerine uygulanamamaktadır.
3. Bazen yeni gözlem değerlerinin elde edilmesiyle çoklu doğrusal bağlantı problemi ortadan kalkar. Fakat, her zaman örneği büyütme mümkün değildir.
4. Birbiriyle ilişkili olan iki değişken yerine bu iki değişkenin toplamı (tek bir değişken olarak) alınabilir.
5. Birbirinden bağımsız bileşenler türeten “Temel Bileşenler Regresyon Analizi” ve yanlış standartlaştırılmış regresyon katsayılarını tahmin eden “Ridge Regresyon” teknikleri kullanılabilmektedir.

4.4.4. Artık Değerler Arasında Otokorelasyonun Olmaması

Regresyonda temel varsayımlardan biri de hata terimleri arasında ilişki olmamasıdır. Hata terimleri arasında ilişki olması otokorelasyonun varlığını ortaya çıkarır (Ünver-Gamgam, 1996: 345). Otokorelasyon durumunda parametrelerin en küçük kareler tahmincileri sapmasız ve tutarlı olup, etkin değildir. Pozitif otokorelasyon var ise sapma negatif olur. Yani varyanslar olduğundan küçük bulunur. Bunun sonucunda t-değeri olması gerekenden büyük çıkar. Böylece anlamsız bir katsayının anlamlı olma olasılığı artar. Bu durumda R^2 'de yükselir. Dolayısıyla F değeri olduğundan büyük çıkar. Sonuç olarak t ve F değerleri güvenilirliklerini yitirebilir ve yanıltıcı sonuç verebilirler Bir modelde hata teriminin otokorelasyonlu olup olmadığını tespit etmek için çeşitli yöntemler bulunmuştur. Burada bu yöntemlerden grafik yöntemi, sıra testi, Durbin-Watson testi ve Von-Neumann oran testi söylenebilir (Yavuz 2009: 126).

Otokorelasyonun varlığı, modelleri olumsuz yönde etkilemektedir. İstenmeyen bu etkiler, farklı şekillerde ortadan kaldırılabılır. Fakat otokorelasyonun etkisini ortadan kaldırmaya çalışmadan önce otokorelasyonun varlığını net olarak belirlememiz gerekmektedir. Otokorelasyonun var olup olmadığı, otokorelasyon testleri olarak adlandırılan testler ve ayrıca pratik olarak artık çizimleri ile bulunabilir. Otokorelasyonun bu olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması için ilk önce otokorelasyonun yapısının belirlenmesi gerekmektedir. Burada bu ilişkinin yapısının otoregresif hareketli ortalama (ARMA) modeli şeklinde ise parametre tahmininin nasıl yapılacağı üzerinde durulacaktır. Hata terimlerinin ilişki yapısının ARMA modeli şeklinde olduğunda ise Koşullu EKK veya İki Aşamalı tahmin yöntemi kullanılabilir (Kınacı ve Genç 2002: 59).

4.4.5. Sabit Bağımsız Değişken Durumu – Ölçüm Hatası Olmamalı

Ölçüm hataları olmamalıdır veya bu ölçüm hatalarının küçük olması kabul edilebilir ayrıca kayıp (eksik) veri olmamalıdır. Hatalar, katsayıların tahmininde yanlışlığa ve modelin yetersizliğine neden olabilir. Bilindiği gibi, doğrusal regresyon modelinin bir varsayımı da bağımsız değişkenlerin stokastik olmayıp, ölçme hataları taşımamalarıdır. Ancak uygulamada ölçme hatalar yapılmakta ve bağımsız değişkenler stokastik değişkenler olmaktadır. Zira, ölçme hataları bağımsız değişkenleri stokastik hale getirmektedir. Bu da bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında bir ilişki olmayıp, bağımsız değişkenlerin sabit değerli oldukları biçimindeki diğer bir varsayımı ihlal etmektedir. Kısaca $E(X_i u_i) = 0$ varsayımı çiğnenerek, $E(X_i u_i) \neq 0$ olmakta ve bu durumda da EKK tahminleri katsayılar hem sapmalı ve hem de tutarsız olmaktadır. Bağımsız değişkenlerde ölçme hataları bulunabilir (Tarı 2012: 279).

4.5. Araştırma Verilerine İlişkin Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon katsayıları

Regresyon analizinde kullanılacak olan değişkenlere (bağımlı ve bağımsız) ilişkin özet bilgiler tablo 5.3'te verilmiştir. Kullanılan değişkenlerden doğrudan yabancı

yatırımlar, gayri safi yurt için hasıla, ihracat ve ithalat rakamları milyon USD olarak alınmıştır. Diğer değişkenler ise normal değerlerinde alınmış ve analiz için doğal logaritmik dönüşümleri yapılmıştır.

Tablo 4.3: Tanımlayıcı istatistik değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
LnDYY	16.36708	2.633604	9.21034	19.42304
LnOGlob	3.140029	0.218436	2.910174	3.448717
LnIMP	7.356319	1.043104	5.958425	9.112617
LnEXP	5.470446	0.650601	4.219508	6.533789
LnGDP	2.25657	0.365099	1.870263	3.004196
LnEXC	4.797127	0.592844	4.216562	6.176345

Tablo 4.3'teki logaritmik değerler incelendiğinde LnDYY ortalama değeri 16.36, minimum ve maksimum arasında fark değeri 9.21-19.42; LnGDP ortalama değeri 2.25, minimum ve maksimum arasında fark değeri 1.87-3 ve LnEXC ise ortalama değeri 4.79, minimum ve maksimum arasında fark değeri 4.21-6.17 görülmektedir.

Korelasyon katsayısı $-1 \leq r \leq +1$ arasındaki herhangi bir değer alabilir (Güriş, Çağlayan ve Güriş 2013: 151).

$r = 0$ ise değişkenler arasında ilişki yoktur.

$r < 0$ ise değişkenler arasında ters yönlü ilişki vardır.

$r > 0$ ise değişkenler arasında doğru yönlü ilişki vardır.

Tablo 4.4: Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları ve anlamlılık düzeyi

	LnDYY	LnOGlob	LnIMP	LnEXP	LnGDP	LnEXC
LnOGlob	0.7861* (0.000)					
LnIMP	0.7827* (0.000)	0.8994* (0.000)				
LnEXP	0.5659* (0.0049)	0.7449* (0.000)	0.5314* (0.0091)			
LnGDP	0.6690* (0.0005)	0.9420* (0.000)	0.9184* (0.000)	0.6476* (0.0008)		
LnEXC	-0.7398* (0.0001)	-0.8038* (0.000)	-0.8759* (0.000)	-0.37680. (0.764)	-0.7530* (0.000)	

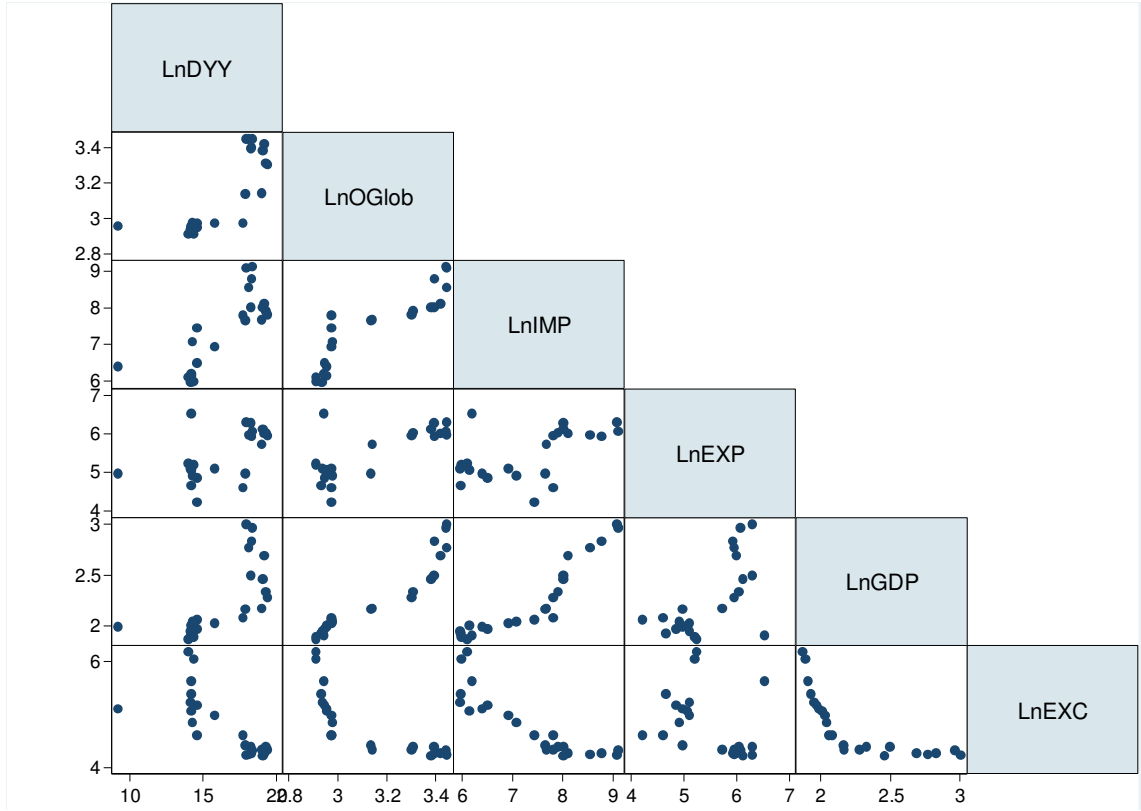
*: $p < 0.01$, parantez içindeki değerler olasılık (p) değerlerini göstermektedir.

Tablo4.4'de izlendiği gibi, DYY ile toplam globalleşme endeksi ve İthalat hacmi arasında yüksek düzeyde ($r=0.786$; $p < 0.01$, $r=0.782$; $p < 0.01$) pozitif yönlü ve anlamlı bir

ilişki olduğu görülmektedir, DYY ile ihracat arasında ılımlı düzeyde ($r=0.565$; $p<0.01$), pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. DYY ile GDP arasında orta düzeyde ($r=0.669$; $p<0.01$), pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Son olarak DYY ile döviz kuru arasında yüksek düzeyde ($r=-0.739$; $p<0.01$), fakat negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani toplam globalleşme, ithalat, gayri safi yurt içi hâsıla ve ihracat arttıkça Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar aynı şekilde olumlu etkilenmektedir. Döviz kuru açısından bakacak olursak kur yükseldikçe Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımların azaldığı ifade edilebilir.

Regresyon analizlerinin yapılmasından önce korelasyon katsayılarına ek olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için genellikle bu değişkenlerin ikili karşılaştırma serpmesinin çizilmesi ve incelenmesi fayda sağlayacaktır.

Şekil: 4.1 incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımları; LnOGlob, LnEXP ve LnIMP pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ve DYY ile döviz kuru arasında yüksek düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Şekil 4.1: Değişkenler arasındaki korelasyon katsıları ve anlamlılık düzeyi graf şeklinde

Bu çalışmada aşağıdaki üç regresyon modeli çerçevesinde Afganistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler incelenecektir.

Model 1 (Bütünleşik Model):

$$LnDYY_t = \varphi_0 + \varphi_1 LnIMP_t + \varphi_2 LnEXP_t + \varphi_3 LnOGlob_t + \varphi_4 LnGDP_t + \varphi_5 LnEXC_t + \varepsilon_{1t}$$

Model 2 (Globalleşme Modeli):

$$LnDYY_t = \beta_0 + \beta_1 LnIMP_t + \beta_2 LnEXP_t + \beta_3 LnOGlob_t + \varepsilon_{2t}$$

Model 3:

$$LnDYY_t = \gamma_0 + \gamma_1 LnGDP_t + \gamma_2 LnEXC_t + \varepsilon_{3t}$$

4.6. Regresyon Varsayımlarının Testi ve Regresyon Analizi

Durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte (spurious) regresyon problemi ortaya çıkabilir(Granger ve Newbold 1974). Durağan olmayan zaman serileri ile çalışılması, yapılan regresyon analizlerinin sonuçlarının sahte olmasına neden olabilir. Bu nedenle, öncelikle serilerin durağanlaştırılması ve durağan zaman serileri ile regresyon analizlerinin yapılması önerilmektedir. Durağan olmayan dinamik serilerin regresyon analizine sokulması, standart t-istatistiğinin kullanılamamasına ve elde edilecek sonuçların hatalı olmasına yol açabilir. Bu durum, serilerin regresyona ilave edilmeden önce rassal yürüyüşe sahip olup olmadıklarının araştırılmasının en önemli nedenlerinden biridir(Erdoğan ve Yıldırım, 2009: 16). Bu durumda, regresyon çözümlemesi ile elde edilen sonuçlar ele alınan büyüklükler arasında gerçek ilişkinin ortaya konulamaması gibi bir durum söz konusu olabilir. Zaman serilerinin durağanlığı, serilerin farkları (birinci, ikinci, üçüncü, ...) alınarak test edilmektedir. Fark alınarak durağanlaştırılan seriler ile yapılan analiz sonuçlarının yorumlanması seviyede veriler ile yapılan analiz sonuçlarının yorumlanmasına göre daha zor olmaktadır. Eğer değişkenler arasında eş bütünleşik (cointegration) ilişkisi söz konusu ise, durağan olmayan seriler (seviyede durağan olmayan, fakat birinci farklarda durağan olan) ile yapılan regresyon sonuçları bir anlam ifade edebilir. Eşbütünleşmenin varlığı Johansen veya Johansen – Juselius eşbütünleşme testi ile araştırılmaktadır(Göktaş 2005: 125). Değişkenler arasında eşbütünleşmenin tespit edilmesi durumunda regresyon analizi yapılmış ve regresyon katsayı işaretleri yorumlanmıştır.

Tablo 4.5: Model.1 için Johanson eşbütünleşme test sonuçları

Maksimum Seviye	Parametreler	LL	Öz değer	İz istatistik	%5 Kritik Değer
0	42	60.622245	.	197.8521	94.15
1	53	98.591195	0.97311	121.9142	68.52
2	62	122.9932	0.90212	73.1102	47.21
3	69	139.45077	0.79141	40.1951	29.68
4	74	150.90934	0.66422	17.2779	15.41
5	77	159.53249	0.56012	0.0316*	3.76
6	78	159.5483	0.0015		

Model 1 için Johanson eşbütünleşme test sonuçlarına göre ($TS = 17.2779 > CV = 15.41$) en az 4 adet eşbütünleşme denklemi mevcuttur.

Tablo 4.6: Model 2. için Johanson eşbütünleşme test sonuçları

Maksimum Seviye	Parametreler	LL	Öz değer	İz istatistik	%5 Kritik Değer
0	24	-5.18728	.	79.2623	54.64
1	31	12.03014	0.80597	44.8275	34.55
2	36	22.56897	0.63348	23.7498	18.17
3	39	29.5661	0.48644	9.7556	3.74
4	40	34.44389	0.37158		

Model 2 için Johanson eşbütünleşme test sonuçlarına göre ($TS=9.7556 > CV=3.74$) en az 3 adet eşbütünleşme denklemi mevcuttur.

Tablo 4.7: Model 3. Johanson eşbütünleşme test sonuçları

Maksimum Seviye	Parametreler	LL	Öz değer	İz istatistik	%5 Kritik Değer
0	12	15.68021	.	37.6277	29.68
1	17	26.66669	0.64878	15.6548	15.41
2	20	34.43336	0.52273	0.1214*	3.76
3	21	34.49408	0.00577		

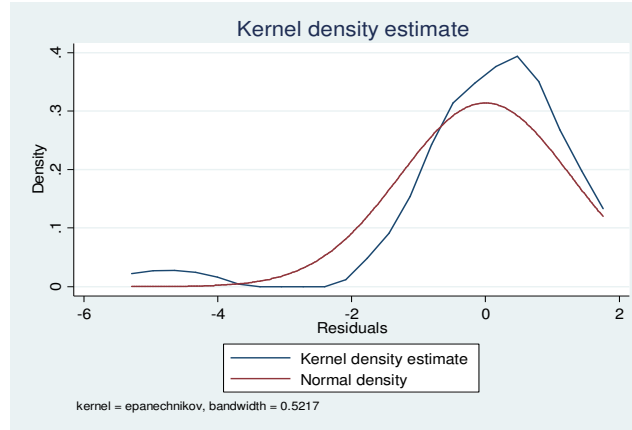
Model 3 için Johanson eşbütünleşme test sonuçlarına göre ($TS=15.6548 > CV=15.41$) en az 1 adet eşbütünleşme denklemi mevcuttur.

2.2.1. Artık Değerlerin Normalliği Varsayımı Testi

Bir çok araştırmacı çoklu regresyonun normal dağılımı zorunlu kıldığını düşünür. Artık değerlerin normal dağılım sergilemesi sadece geçerli hipotez testleri için gereklidir. Yani, regresyon katsayılarının yansız tahminlerini elde etmek için normal dağılım varsayımı gerekli değildir. En küçük kareler yöntemi tümüyle artıkların aynı ve bağımsız dağılmasını gerektirir. Sonuç olarak bağımsız değişkenlerin normal dağılım özelliği göstermesi gerektiği varsayımı ve gerekliliği yoktur (<http://www.ats.ucla.edu/stat/stata/webbooks/reg/chapter2/statareg2.htm>, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2015)

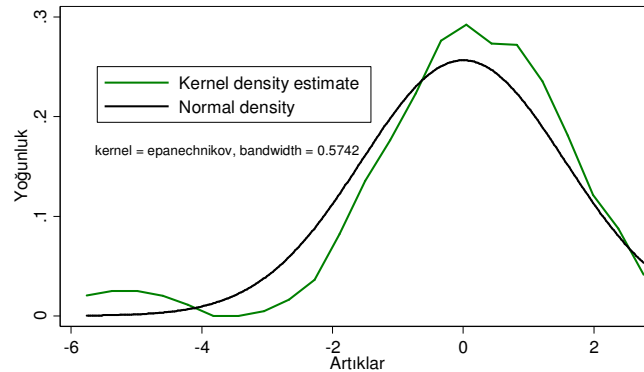
Model 1 (Bütünleşik Model):

$$LnDYY_t = \varphi_0 + \varphi_1 LnIMP_t + \varphi_2 LnEXP_t + \varphi_3 LnOGlob_t + \varphi_4 LnGDP_t + \varphi_5 LnEXC_t + \varepsilon_{3t}$$

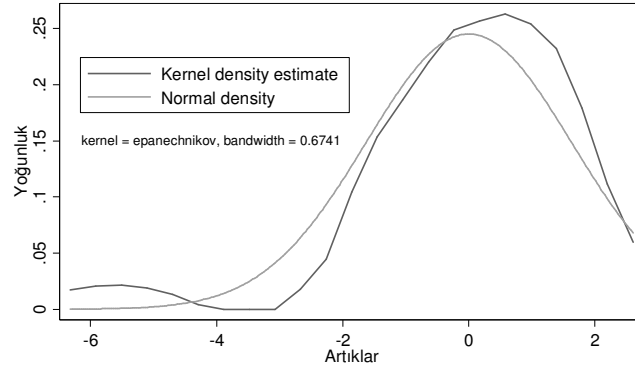

Şekil 4.2: Model 1. Artık değerlerin normal dağılım içindeki
Kernel Yoğunluk Tahmini test sonucu

İstatistiksel analizlerde, kernel yoğunluk tahminin de her iki eğri, sıfıra yakın noktaya kadar artan bir şekilde yukarı yönlü hareket ediyor, ayrıca sıfıra yakın olduğu için normal dağılım görünüyor. Şekil 4.2 incelediğinde normal yoğunluk kırmızı renk ile kernel yoğunluğunun tahmincisi mor renk ve 0.5217 bant genişliği ile göstermiştir(<http://www.stata.com/manuals13/rkdensity.pdf>, 11 Mayıs 2015 tarihinde erişildi).

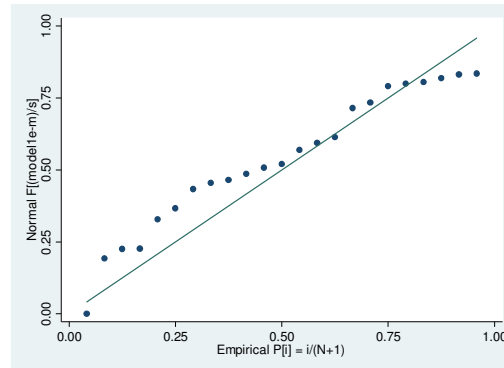
Şekil 4.3: Model 2. Artık değerlerin normal dağılım içindeki
Kernel Yoğunluk Tahmini test sonucu

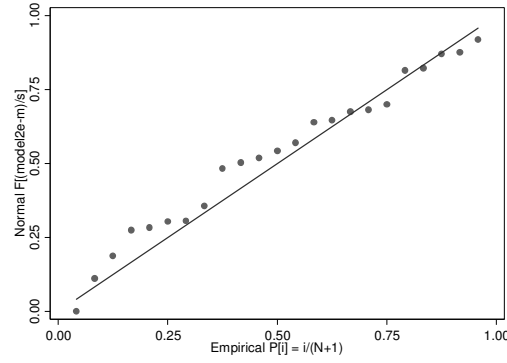
Şekil 4.4: Model 3. Artık değerlerin normal dağılım içindeki Kernel Yoğunluk Tahmini test sonucu

İstatistiksel analizlerde, kernel yoğunluk tahminin de her iki eğri, sıfıra yakın noktaya kadar artan bir şekilde yukarı yönlü hareket ediyor, ayrıca sıfıra yakın olduğu için normal dağılım görünüyor. Şekil 4.3 incelediğinde normal yoğunluk kırmızı renk ile kernel yoğunluğunun tahmincisi mor renk ve 0.5742 bant genişliği ile göstermiştir (<http://www.stata.com/manuals13/rkdensity.pdf>, 11 Mayıs 2015 tarihinde erişildi).

İstatistiksel analizlerde, kernel yoğunluk tahminin de her iki eğri, sıfıra yakın noktaya kadar artan bir şekilde yukarı yönlü hareket ediyor, ayrıca sıfıra yakın olduğu için normal dağılım görünüyor. Şekil 4.4 incelediğinde normal yoğunluk kırmızı renk ile kernel yoğunluğunun tahmincisi mor renk ve 0.6741 bant genişliği ile göstermiştir (<http://www.stata.com/manuals13/rkdensity.pdf>, 11 Mayıs 2015 tarihinde erişildi).

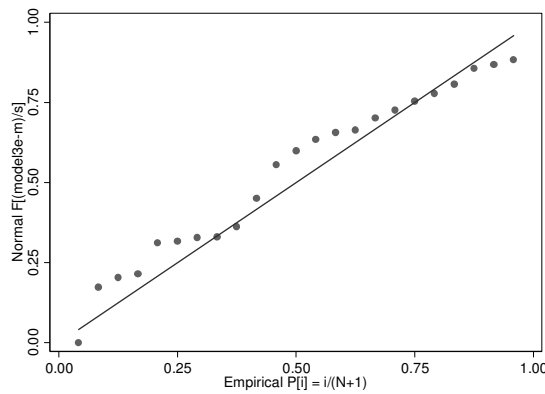
Şekil 4.5: Model 1. için standardize normal dağılım grafiği (P-P)

Şekil 4.6: Model 2. için standardize normal dağılım grafiği (P-P)

Şekil 4.5 incelendiğinde aşağıdaki gibi iki sonuca ulaşabiliriz. Birincisi, normal olasılık çizgisi verilerin merkezi uygun doğrusal bir modeli göstermektedir. Ancak, kuyrukları, özellikle üst kuyruk, doğrusal çizgiden uzaklaşıyor. İkincisi normal olasılık çizgisinin üzerinde bir S deseni görülebilir. Bu durumda, S deseninin doğrusal çizgiye hafifçe dokunduğu görülebilir. Normal dağılım bu veriler için uygun bir modeldir.

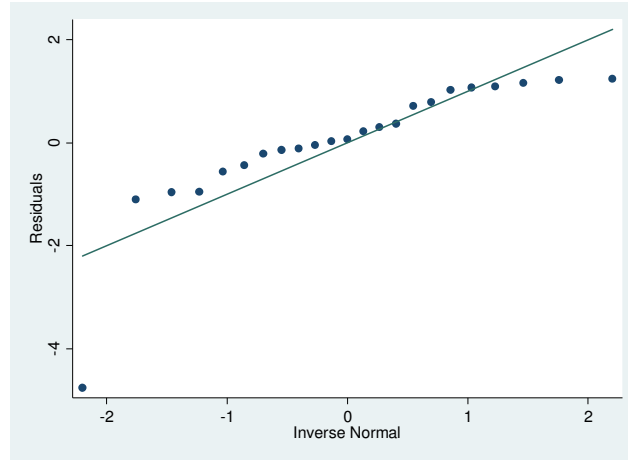
Şekil 4.6 incelendiğinde aşağıdaki gibi sonuçlara ulaşabiliriz. Normal olasılık grafiği güçlü bir doğrusal modelini göstermektedir. Normal dağılım, bu veriler için iyi bir model olarak görünmektedir. Desenin alt ve üst uç noktaları doğrusal çizgiden önemli ölçüde sapma yoktur.

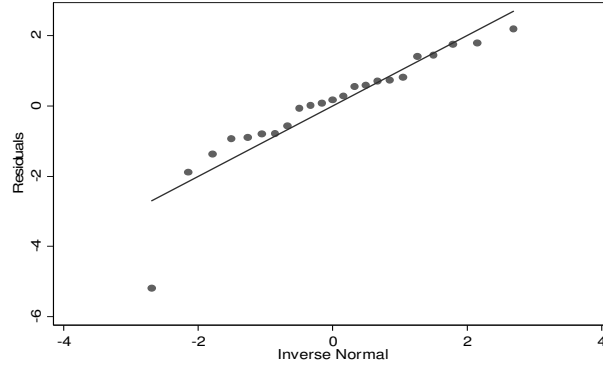
Şekil 4.7: Model 3. için standardize normal dağılım (P-P)

Şekil 4.7 İncelendiğinde aşağıdaki gibi sonuçlara ulaşabiliriz. Normal olasılık çizgisi verilerin merkezi uygun doğrusal bir modeli göstermektedir. Ancak, kuyukları, özellikle üst kuyruk, doğrusal çizgiden uzaklaşıyor. Normal olasılık çizgisinin üzerinde iki S deseni görülebilir. Bu desenlerde kısa ve uzun kuyruklar yaygındır. Bu durumda, S desenlerinin doğrusal çizgiye hafifçe dokunduğu görülebilir.

Q-Q grafiği eldeki verilerin varsayılan dağılıma uyup uymadığını gösteren grafiksel bir yöntemdir. Bilindiği gibi Q-Q grafiği yönteminde standartlaştırılmış gözlem değerleri, ilgili olasılık dağılımına karşı gelen sıra istatistiklerinin beklenen değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Bu noktalar işaretlendiğinde, noktaların büyük bir çoğunluğu bir doğru etrafında yer alıyorsa, o zaman gözlenen verilerin araştırmaya konu olan teorik dağılımdan olduğu söylenebilir. Normal dağılım bu konuda uygun bir modeldir(Altın ve Şinoğlu 2008: 299).

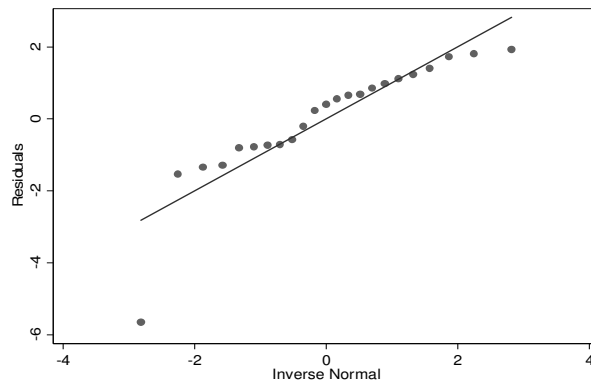
Şekil 4.8: Model 1. için; bir değişkenin sıklık değerine karşı normal dağılım sıklık değeri grafiği

Şekil 4.9: Model 2. için; bir değişkenin sıklık değerine karşı normal dağılım sıklık değeri grafiği

Şekil 4.8 incelendiğinde, normal olasılık çizgisinin üzerinde bir S deseni görülebilir. Bu desende kısa ve uzun kuyuklar yaygındır. Bu durumda, S deseninin doğrusal çizgiye hafifçe dokunduğu görülebilir. Normal dağılım bu veriler için uygun bir modeldir.

Şekil 4.9 incelendiğinde normal olasılık grafiği güçlü bir doğrusal modelini göstermektedir. Normal dağılım, bu veriler için iyi bir model olarak görünmektedir. Desenin alt ve üst uç noktaları doğrusal dağılımdan önemli ölçüde sapma olmadığına göstermektedir.

Şekil 4.10: Model 3. İçin; bir değişkenin sıklık değerine karşı normal dağılım sıklık değeri grafiği

Şekil 4.10 incelendiğinde normal olasılık çizgisinin üzerinde iki S deseni görülebilir. Bu desenlerde kısa ve uzun kuyuklar yaygındır. Bu durumda, S

desenlerinin doğrusal çizgiye hafifçe dokunduğu görülebilir. Normal dağılım bu veriler için uygun bir modeldir.

4.6.2. Artık Değerlerin Sabit Varyans (Homoscedasticity) Durumunun Test Edilmesi

Doğrusal regresyon modelinin önemli varsayımlarından bir diğeri ise, sabit varyans varsayımdır. Bu varsayıma göre hata terimi varyansı, bağımsız değişkendeki değişmelere bağlı kalıp değişmeyip, aynı kalmalıdır (Gujarati 2004: 387). Hata teriminin varyansının farklı olmasına değişen varyans (heteroscedasticity) adı verilmektedir ve regresyon analizinde istenmeyen bir durumu göstermektedir. Bu durumda regresyon modelinin hatalarının varyansı sabit kalmayıp artan, azalan veya hem artan hem de azalan bir dağılım şeklinde değişebilmektedir. Değişen varyans sorunu zaman, kesit ve panel verilerinde görülebilmektedir. Fakat değişen varyans sorunu daha çok kesit verilerinde karşılaşılan bir sorun olarak görülebilir. Değişen varyansın ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu durumun temel nedenleri arasında şunlar sayılabilir (Albayrak 2008: 113):

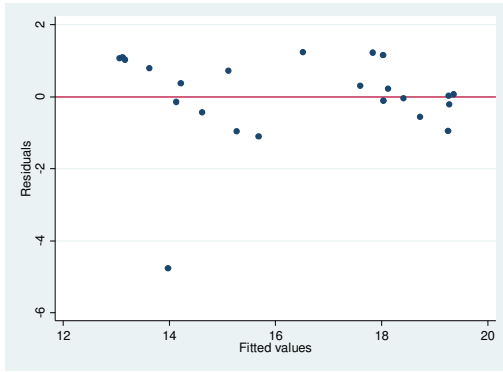
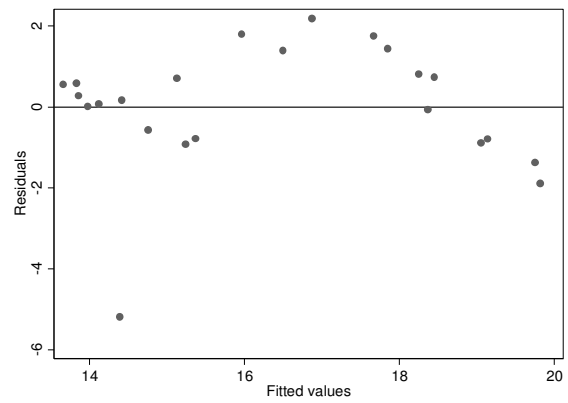
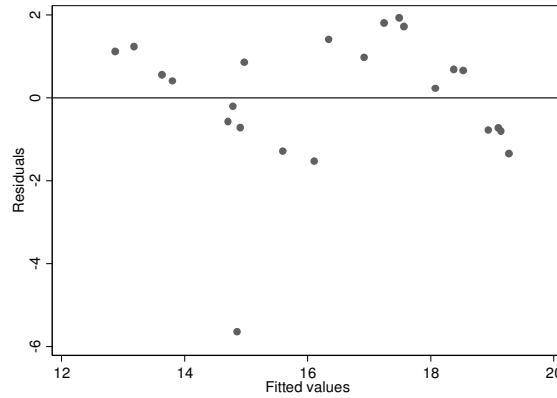
- (1) Önemli açıklayıcı değişkenlerin model dışında tutulması,
- (2) Kesit verilerinde değişen varyans sorunu daha yaygın bir şekilde görülmesi,
- (3) Mevsimsellik gösteren zaman serisinin modelde bağımlı değişken olarak kullanılması,
- (4) Bağımlı değişkenin ölçümünün veya tanımının yanlış yapılması ve bu hatanın bağımlı değişkenlere göre değişmesi,
- (5) Türdeş olmayan anakütleler üzerinde çalışılması.

Regresyon analizi sonucunda oluşan artık değerlerin sabit (homoscedasticity) ve değişen (heteroscedasticity) varyansa sahip olup olmadığının tespiti önemlidir. Artık değerlerin değişen veya sabit varsansa sahip olup olmadığının tespiti için şekilsel analiz ve istatistiksel analiz olmak üzere iki basit yöntem kullanılabilir. İstatistiksel analiz Breusch-Pagan / Cook-Weisberg tarafından geliştirilmiştir. Burada, artık değerlerin sıfır hipotezine (H_0 : Sabit Varyans) karşı (H_1 : Değişken varyans) hipotezi test edilmektedir.

Tablo 4.8: Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test (heteroscedasticity testi) sonuçları

Model 1		Model 2		Model3	
X^2 (Chi2)	Prob > X^2	X^2 (Chi2)	Prob > X^2	X^2 (Chi2)	Prob > X^2
6.85	0.0089	0.55	0.4578	1.31	0.2529

Not: H_0 : Sabit Varyans; H_1 : Değişken varyans

Şekil 4.11: Model 1. için değişken varyans sonuçları**Şekil 4.12:** Model 2. için değişken varyans sonuçları**Şekil 4.13:** Model 3. için değişken varyans sonuçları

Breusch-Pagan/Cook-Weisberg test sonuçlarına göre Model 1 için sabit varyans varsayımı reddedilmiş, Model 2 ve Model 3 için sabit varyans hipotezleri kabul edilmiştir. Bu durumda, Model 1’de değişken varyans olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile regresyon artıkları değişken varyansa sahiptir, artık değerlerin dağılımı homojen değildir. Heteroscedasticity (değişken varyans) şiddeti konusunda bir yargıya varmak ve değişken varyans için herhangi bir düzeltmeye ihtiyaç olup olmadığına karar vermek için

bu test sonuçları ile grafik sonuçlarını birleştirerek bir yargıya ulaşmak gerekir. Test ve grafik sonuçlarına göre Model 1’de değişen varyans olduğu saptanmıştır, bunu düzeltmek amacıyla regresyon analizinin *robust* olarak tekrarlanması daha anlamlı olacaktır(Köse, Atik ve Yılmaz 2015: 270). Diğer iki modelin (model 2 ve 3) ise sabit varyansa sahip olduğu saptanmıştır.

4.6.3. Çoklu Bağıntı Kontrolü

Bağımsız değişkenler arasında mükemmel doğrusal ilişkiler varsa, regresyon modeli için tahmin sonuçları benzersiz bir şekilde hesaplanamaz. Eş doğrusallık (collinearity) terimi iki değişkenin mükemmel yakın bir doğrusal birlikteliklerinin olduğunu gösterir. İki den fazla değişkenin bu tür ilişkiye sahip olması durumu çoklu doğrusallığı ifade etmektedir. Çoklu doğrusallık derecesinin artmasıyla regresyonun tahmin edilen katsayıları kararsız hale gelmektedir ve katsayıların standart hataları gereğinden fazla şişirilmiştir hale gelebilir. Çoklu bağlantının var olup olmadığını görmeyin bir yolu, değişkenlerin VIF (variance inflation factor(varyans artış faktörü)) veya $1/VIF$ (tolerans) değerlerine bakmaktır. VIF değerinin en fazla kaç olması gerektiği konusunda çok fazla görüş birliği olmasa da genel kabul görmüş değer $VIF < 10$ olması durumunda çoklu bağlantının olmadığı kabul edilmektedir(Gujarati 2004: 387).

Tablo 4.9: Model 1 ve 1a için Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler regresyon analiz sonuçları

	Model 1		Model 1a	
	b/t	VIF	b/t	VIF
LnOGlob	13.02*** (3.34)	21.61		
LnIMP	2.432* (2.07)	12.88	3.083*** (4.19)	6.68
LnEXP	0.271 (0.53)	3.61	1.464* (2.00)	1.80
LnGDP	-8.752*** (-3.59)	15.01	-4.953** (-2.17)	8.26
LnEXC	0.370 (0.34)	6.61		
_cons	-25.91 (-1.61)		-3.146 (-0.85)	
N	23		23	
R ²	0.767		0.701	
adj. R ²	0.699		0.654	
AIC	87.26		89.01	
BIC	94.07		93.56	
F	23.29		13.89	

Parantez içindekiler t-istatistik değerleri *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

b/t: regresyon katsayısı/t- istatistik değeri

Yüksek VIF değerleri bu değişkenlerin muhtemelen gereksiz olduğunu göstermektedir. Çoklu bağıntının oluşmasının nedeni muhtemelen gereksiz değişkenlerin modele katılması olabilir. Model 1'den VIF değeri yüksek olan toplam globalleşme endeksi (LnOGlob) ve istatistiksel olarak anlamlı katsayı vermeyen döviz kuru (LnEXC) çıkarılarak model tekrardan analiz edilmiştir. Yeni model aşağıdaki gibi (Model 1a) oluşturulmuştur.

$$\text{Model 1a: } LnDYY_t = \alpha_0 + \alpha_1 LnIMP_t + \alpha_2 LnEXP_t + \alpha_3 LnGDP_t + \varepsilon_{1at}$$

Model (1) sonuçları incelendiğinde toplam globalleşme endeksinin Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde (b=13.02, t=3.34; p<0.01) anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bununla beraber Odi, Olukotu ve Olorunfemi (2013) Nijerya'da, Leitão ise (2012) Portekiz'de benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca ithalat hacminin Afganistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %10 düzeyinde (b=2.432, t=2.07; p<0.1) anlamlı

ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Son olarak gayri safi yurtiçi hâsıla Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde ($b=-8.752$, $t=-3.59$; $p<0.01$) anlamlı ve negatif yönde bir etkinin olduğu saptanmıştır. Bu sonucun literatüre aykırı olduğu görülmektedir bunun temel sebebi, toplam globalleşme endeksi ve ithalattan etkilenen gayri safi yurt içi hâsıla negatif sonuç verebilmektedir. Diğer sebepler ise Afganistan'ın savaş halinde olması, ekonomik istikrarsızlık ve iç güvenliğin olmaması gibi durumlardır.

Globalleşme endeksi ve döviz kuru değişkenleri çıkarılarak oluşturulan model incelendiğinde, ithalatın Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %1 düzeyinde ($b=3.083$, $t=4.19$; $p<0.01$) anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu bulunmaktadır. Buna benzer sonuçlara Yılmaz (2010), Altıntaş (2009) ve Bouoiyour (2003) da ulaşmıştır. İhracat Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde ($b=1.464$, $t=2.00$; $p<0.1$) anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Yılmaz (2010), Bulut ve Dam (2012), Altıntaş (2009) ve Bouoiyour (2003) benzer sonuçları tespit etmişlerdir. Son olarak gayri safi yurtiçi hâsıla Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde ($b=-4.953$, $t=-2.17$; $p<0.05$) anlamlı ve negatif yönde etkinin olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde Musibah, Shahzad ve Fadzil (2015) ve Bouoiyour (2003) bu sonuçları bulmuştur. Fakat Ahmed ve Mayowa (2012), Cuyvers, Soeng, Plasmans ve Bulcke (2011), Almfraji ve Almsafir (2013), Renani ve Mirfatah (2012), Emir, Uysal ve Doğru (2013) ve Karaköy (2006) aksi halde DYY ile anlamlı ve pozitif yönde bir etkinin olduğunu saptamıştır.

Yüksek VIF değerleri bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olduğunun bir göstergesidir. Koşul olarak $VIF<10$ olduğu durumlarda modelde çoklu doğrusal bağlantı olmadığı anlamına gelmektedir. Model 1'de VIF değeri 10'dan büyük olduğu için model 1a modelden, LnOGlob ve LnEXC değişkenleri çıkartılmıştır.

Tablo 4.10: Model 2 ve Model 3 için Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler regresyon analiz sonuçları

	Model 2		Model 3	
	b/t	VIF	b/t	VIF
LnOGlob	3.456 (0.83)	10.89		
LnIMP	1.188 (1.47)	6.76		
LnEXP	0.415 (0.68)	2.90		
LnGDP			1.865 (1.47)	2.31
LnEXC			-2.422** (-2.71)	2.31
_cons	-5.491 (-0.91)		23.78*** (3.46)	
N	23		23	
R²	0.652		0.576	
adj. R²	0.597		0.534	
AIC	92.54		95.05	
BIC	97.09		98.45	
F	17.10		19.42	

Parantez içindekiler t-istatistik değerleri *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

b/t: regresyon katsayısı/t- istatistik değeri

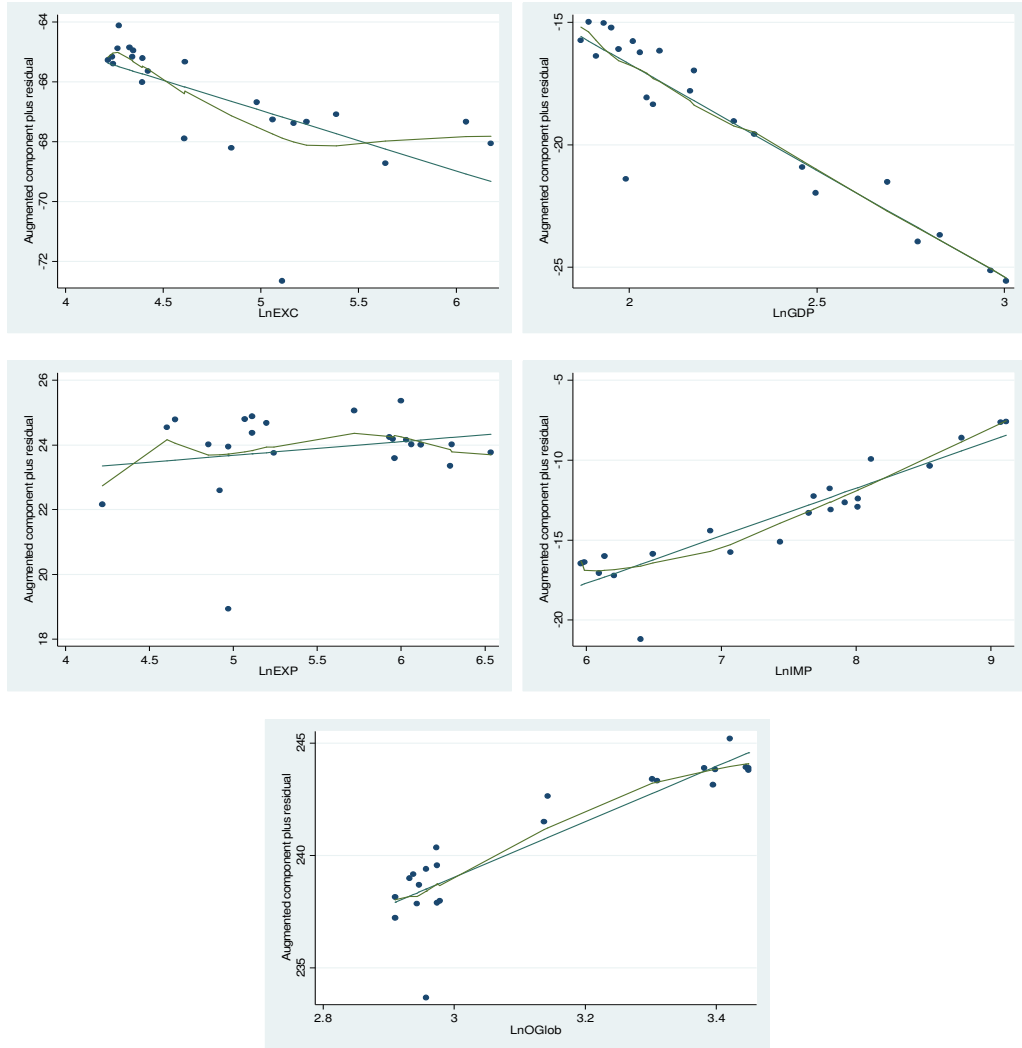
Model (2) sonuçları incelendiğinde toplam globalleşme endeksi (VIF=10.89, b=3.45, t=0.83) VIF>10; ithalat (VIF=6.76, b=1.18, t=1.47) ve ihracat (VIF=2.90, b=0.41, t=0.68) sonuç olarak; değişkenlerin hiçbiri anlamlı çıkmadığı görülmektedir.

Model (3) sonuçları incelendiğinde döviz kuru Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde %5 düzeyinde (b= -2.42, t=-2.71; p<0.05) anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu saptanmıştır, bununla birlikte Kar ve Tatlısöz (2008) reel döviz kuru ile DYY arasında benzer sonuçları tespit etmişlerdir. Fakat, Cuyvers, Soeng, Plasmans ve Bulcke (2011), Renani ve Mirfatah (2012) aksi halde döviz kuru ile DYY arasında anlamlı ve pozitif yönde bir etkinin olduğunu saptamıştır.

4.6.4. Doğrusallık Kontrolü

Doğrusal regresyon uygulandığında, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu varsayılır (Kutlar 2005: 16). Eğer bu varsayım çığnenirse, doğrusal regresyon gerçekte düz bir çizgiyi takip etmeyen eldeki veri için

düz bir çizgi uydurmaya çalışır. Basit regresyon olayında doğrusallık varsayımını test etmek anlaşılması kolay bir olaydır, çünkü tek bir açıklayıcı değişken vardır. Tek yapılması gereken, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi gösteren serpm dağılımını çizip, iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusal olup olmadığını kontrol etmektir. Fakat çoklu regresyonda doğrusallık varsayımının kontrolü anlaşılması kolay bir durum değildir. Bu amaçla geliştirilmiş bazı teknikler mevcuttur. Anlaşılması en kolay olan şey, regresyon modelindeki her bir açıklayıcı değişken ile standardize edilmiş artık değerlerin şeklini çizmektir. Eğer açık bir şekilde doğrusal olmayan bir durum söz konusu ise, doğrusallıktan söz edemeyiz (Güriş, Çağlayan ve Güriş 2013: 165). Model 1’de kullanılan değişkenlerin doğrusallık varsayımları için grafikler şekil 5.17’de sunulmuştur.

Şekil 4.14: Değişkenlerin doğrusallık varsayımları için grafikler

Bu sonuçlara göre döviz kuru hariç diğer değişkenler doğrusallık varsayımını yerine getirdiği söylenebilir. Model 1'e döviz kurunun karesi eklenerek model çalıştırılmış fakat anlamlı sonuçlar elde edilemediği için bu analizler raporlaştırılmamıştır.

4.6.5. Model Belirleme

Model belirleme hatası bir veya birden fazla ilgili değişkenin modelden gözardı edilmesi veya bir veya birkaç ilgisiz değişkenin modele katılması sonucunda oluşabilir. Eğer ilgili değişkenler modele katılmamışsa, modeldeki diğer değişkenler ile paylaşılan ortak varyans bu değişkenlere yanlışlıkla atfedilebilir ve hata terimi şişirilmiş olur. İlgili değişkenlerin modele katılmaması da benzer sonuçlar ortaya çıkarabilir. Model spesifikasyon hataları regresyon katsayılarının tahminini etkileyebilir. Ramsey RESET (*Regression Specification Error Test*) test, modelde eksik değişken olup olmadığını test etmek amacıyla geliştirilmiştir. Sonuçlara göre modelde eksik değişken olmadığı görülmektedir (Güriş, Çağlayan ve Güriş 2013: 405). Aşağıdaki sonuçlar model 1, 2 ve 3 için elde edilmiştir.

Tablo 4.11: Ramsey RESET test sonuçları

Model 1		Model 2		Model3	
F-Değeri	Prob> F	F-Değeri	Prob> F	F-Değeri	Prob> F
4.27	0.0245	7.91	0.0018	4.47	0.0173

Tablo 4.12: Linktest Sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3	
	Coef.	P>t	Coef.	P>t	Coef.	P>t
LnDYY						
_hat	0.246924	0.09	8.555366	0.016	0.709483	0.836
_hatsq	0.023162	0.28	-0.22735	0.03	0.008933	0.932
_cons	6.003078	0.28	-61.773	0.031	2.325405	0.933
F	33.14		26.49		16.2	
R-squared	0.7682		0.726		0.6183	
Adj R-squared	0.745		0.6986		1.7065	

Temel olarak, linktest sonuçları yeni bir regresyon çalıştırmak için modelimizde daha fazla değişken ihtiyacımız olup olmadığını göstermektedir. Linktestte_hatsq p

değerin anlamlı olup olmadığına bakılır. Tablo 4.12 incelendiğinde model 1 için `_hatsq` ($p=0.28$) bağlantı işlevi düzgün olduğunu belirtir (belirtim hatası yok), model 2 için `_hatsq` ($p= 0.03$) anlamlı ve bağlantı işlevi düzgün belirtilmemiş. Ve son olarak model 3 için `_hatsq` ($p=0.933$) bağlantı işlevi düzgün belirtilir (belirtim hatası yok). Sonuç olarak `linktest` herhangi bir tek-denklemler tahmin komutundan sonra modelin spesifikasyonu için bir bağlantı testini gerçekleştirir.

V. BÖLÜM

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 1991-2013 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler, Afganistan örneği çerçevesinde araştırılmıştır. Özellikle 2002 yılında Afganistan'a gelen doğrudan yabancı yatırımlar önemli ölçüde artış göstermiştir. 2005 yılında Afganistan'a 271 milyon DYY tutarı 23 yıllık çalışma süresince en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2008 yılında Küresel Finansal Kriz olduğu için Afganistan'da doğrudan yabancı yatırım yaklaşık 87 milyon dolara düşmüştür.

Araştırmada gayri safi yurt içi hâsıla, toplam globalleşme, işgücü, ithalat, ihracat ve döviz kuru bağımsız değişkenler doğrudan yabancı yatırım ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri tahmin ve analiz yapmadan önce, verilerin durağan olup olmadığı Philips Perron'un birim kök testi ile araştırılmıştır. Kullanılan değişkenlerin durağan olmadıkları sonucuna varılmış ve değişkenleri durağanlaştırmak için birinci farkları alınarak birinci dereceden durağan oldukları sonucuna varılmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda, DYY ile toplam globalleşme arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır, DYY ile ithalat arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. DYY ile ihracat arasında ılımlı düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. DYY ile GDP arasında orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Son olarak DYY ile döviz kuru arasında yüksek düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani toplam globalleşme, ithalat, gayri safi yurt içi hâsıla ve ihracat arttıkça Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar aynı şekilde olumlu etkilenmektedir.

Eşbütünleşme analizi sonucunda, model 1 için ($TS = 17.2779 > CV = 15.41$) en az 4 adet eşbütünleşme denklemi, model 2 için ($TS = 9.7556 > CV = 3.74$) en az 3 adet eşbütünleşme denklemi ve model 3 için ($TS = 15.6548 > CV = 15.41$) en az 1 adet eşbütünleşme denkleminin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Artık değerlerin normallik analizi sonucunda, model 1 için kernel yoğunluk tahminin de her iki eğri, sıfıra yakın noktaya kadar artan bir şekilde yukarı yönlü hareket ediyor, ayrıca sıfıra yakın olduğu için normal dağılım olduğu saptanmıştır, model 2 için her iki eğri, sıfıra yakın noktaya kadar artan bir şekilde yukarı yönlü hareket ediyor, ayrıca sıfıra yakın olduğu için normal dağılım özelliği gösterdiği saptanmıştır. Ve model 3 için her iki eğri, sıfıra yakın noktaya kadar artan bir şekilde yukarı yönlü hareket ediyor, ayrıca sıfıra yakın olduğu için normal dağılım olduğu tespit edilmiştir. Kernel Yoğunluk Tahmini ve regresyon P-P ve Q-Q analizi sonucunda, Model 1, 2 ve 3 için normal dağılım bu veriler için uygun bir model olduğu saptanmıştır. Öte yandan, Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test sonuçlarına göre Model 2 ve Model 3 için sabit varyans hipotezleri kabul edilmiştir ve Model 1’de değişken varyans olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon analizi sonucunda, toplam globalleşme, ithalat ve ihracat Afganistan’daki DYY üzerinde anlamlı ve pozitif, gayri safi yurt içi hasıla ve döviz kurunda ise anlamlı ve negatif bir etkinin olduğu saptanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla bir sermaye eksikliği hissedilmektedir. Bu sermaye eksikliği, ekonomik ve sosyal geri kalmışlığa yol açmaktadır. Dünya Bankası’nın verdiği verilere göre Afganistan’da doğrudan yabancı yatırımlar hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Maalesef Afganistan’da henüz doğrudan yabancı yatırımlara yönelik sınırlamalar vardır bu sınırlamalar aşağıdaki gibi sayılabilir.

- Afganistan’da doğrudan yabancı yatırımlara olan güvenlik eksikliği.
- Afganistan’da yer alan niteliksiz işgücü.
- Yolsuzluk, bürokrasi ve rüşvet.
- Ulaşım problemleri.
- Afganistan’da doğrudan yabancı yatırım girişi için gerekli olan limanların yetersiz olması.
- Yatırımcıları ve yabancı yatırımları, halkın olumsuz karşılaması.
- Enerji kaynaklarının yetersiz olması.

- Ekonomik istikrarın bir türlü sağlanamaması ve para politikalarının dengesiz olması.
- İktisadi şeffaf kurallar ve düzenlemelerin ihtiyacı karşılayamaması.
- Sigorta hizmetlerin eksikliği.

KAYNAKLAR

- Açıkalın, Sezgin vd. (2006). “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 16: 271-282.
- Adhikary, Bishnu (2011). “FDI, Trade Openness, Capital Formation, and Economic Growth in Bangladesh: A Linkage Analysis”. *International Journal of Business and Management* 6 (1): 16-28.
- Afganistan’da Yatırımların Süreci Zorluklar ve teşvikler, 2003-2013
- Ahmed, Uwubanmwun and Mayowa, Ajoa (2012). “The Determinants and Impacts of Foreign Direct Investment in Nigeria”. *International Journal of Business and Management* 7 (24): 67-77.
- Aizhan, Khoich ve Diana, Madiyarova (2013). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği”. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 4 (2): 20-31.
- Akıncı, Merter (2010). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Etkisi (1980-2008)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktan, Coşkun ve Şen, Hüseyin (2006). “Globalleşme ve Türkiye”. *Mercek Dergisi* 21: 104 -112.
- Akyol, Derya (2013). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Makroekonomik Etkileri; Türkiye ve Brezilya Karşılaştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Albayrak, Ali (2005). “Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde En küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1): 105-126
- Albayrak, Ali (2008).” Değişen Varyans Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Ağırlıklı Regresyon Analizi ve Bir Uygulama”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* X (II): 111-134.
- Ali, Shahjahan vd. (2015). “An Empirical Analysis of Foreign Direct Investment and Economic Growth in Bangladesh”. *International Journal of Business and Economics Research* 4 (1): 1-10.
- Almfraji, Mohammad Amin and Almsafir, Mahmoud Khalid (2013). “Foreign Direct Investment and Economic Growth Literature Review from 1994 to 2012”. *Procedia Social and Behavioral Sciences*: 206-2013.
- Altın, Arzu ve Şenoğlu, Birdal (2008). “Konum Parametresinin Bazı Sağlam Tahmin Edicilerinin Örnekleme Alanında Kullanılması ve Bir Tarım Uygulaması”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen bilimleri Dergisi* 8(1), 291-306
- Altıntaş, Halil (2009). “ Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki ilişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64(2): 1-30.
- Ang, James (2008). “Determinants of Foreign Direct Investment in Malaysia”. *Journal of policy modeling* 30: 185-189.
- Anyanwu, John (2012). “Why Does Foreign Direct Investment Go Where It Goes?: New Evidence From African Countries”. *Annals of Economics and Finance* 13 (2): 425-462.

- Arık, Şebnem vd. (2014). “Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2): 97-110.
- Ayaydın, Hasan (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği". *Sosyal Bilimler Dergisi* 26: 133-145.
- Aydemir, Cihat vd. (2012). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23: 69-104.
- Ayhan, İlknur (2011). *Türkiye’de Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Etkenler ve Türkiye Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azam, Muhammad (2010). “Economic Determinants of Foreign Direct Investment in Armenia, Kyrgyz Republic and Turkmenistan: Theory and Evidence”. *Eurasian Journal of Business and Economics* 3(6): 27-40.
- Azam, Muhammad (2010). “Significance of Foreign Direct Investment in the Economic Development of Pakistan and Afghanistan”. *Central Asia Journal* 64.
- Bal, Oğuz (2011). “Globalleşmenin Ekonomik Etkileri ve Krizler”. *Doğu-Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi* 18 (4): 1-15.
- Basar, Eray ve Zyck Steven. A (2012). “The Impact of Corruption on Investment”.
- Başar, Selim (2004). “ Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Üzerindeki Etkileri”. *İşletme ve Finans Dergisi* 222: 66-76.
- Batmaz, Nihat ve Tunca, Hilal (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003)*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Bayraktar, Nihal (2013). "Foreign Direct Investment and Investment Climate". *Procedia Procedia Economics and Finance* 5: 83-92.
- Bostan, Fikret (2010). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Makroekonomik Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bouoiyour, Jamal (2003). "The Determining Factors of Foreign Direct Investment in Morocco". *Savings and Development Journal* 1: 91-105.
- Bozkurt, Hilal (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Büyükbş, Murat (2006). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yöntem Yapısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Candemir, Aykan (2009). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler". *Ege Akademik Bakış Dergisi* 9 (2): 659-675.
- Cuyvers, Ludo vd. (2011). "Determinants of foreign direct investment in Cambodia". *Journal of Asian Economics* 22: 222-234.
- Çeştepe, Hamza ve Mıstaçoğlu, Tuğba (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon": Asean ve Mercosur Örneği". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 17 (2): 93-106.
- Çetin, Murat ve Seker, Fahri (2013). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 8 (1): 121-142.
- Çiftçi, İrfan (2008). "Bölgesel İmar Ekibi Faaliyetleri Kapsamında Afganistan Polisinin İncelenmesi: Vardak Vilayeti Örneği". *Polis Bilimleri Dergisi* 10 (4): 43-70.

Çolakoglu Selcuk ve Hecan Mehmet, Afganistan 2014 ya Sonrası?, 2014. 28.

Demir, Gülder (2010). Dünya Ekonomisinin Eksenini Asya'ya kayarken Afganistan Ekonomisi, Ekonomik Forum.

Demirel, Onur (2006). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme Etkileri ve Türkiye Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirhan, Erdal and Masca, Mahmut (2008). "Determinants of Foreign Direct Investment Flows to Developing Countries: A Cross-Sectional Analysis". *Prague Economic Papers* 4: 356-369.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (Deik), Afganistan Ülke Bülteni, Haziran, 2011.

Doğan, Ebül Muhsin vd. (2013). "İran'da Gelir Dağılımı Üzerine Doğrudan Yabancı Yatırımın Etkisi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (3): 377-388.

DojoKoto, Justice (2012). "Does Causal Relationships Exist between External Trade and Foreign Direct Investment Flow to Agriculture in Ghana?". *International Journal of Business and Management* 7 (2): 179-193.

Dökmen, Gökhan ve Aysu, Ahmet (2010). "Hükümet İstikrarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere İlişkin Ampirik Bir Çalışma". *Yaşar Üniversitesi Dergisi* 18 (5): 3028-3037.

Dritsaki, Chaido and Stiakakis, Emmanouil (2014). "Foreign Direct Investments, Exports, and Economic Growth in Croatia: A Time Series Analysis". *Procedia Economics and Finance* 14: 181-190.

Dünya Bankası, Afganistan ülke anlık, Mart 2014: 2

- Düzenli, Celal (2006). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri: Serbest Bölgeler Açısından Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, Aykut (2011). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010)”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 6 (2): 71-96.
- Emir, Mustafa vd. (2013). “Ülkenin Risklilik Durumu ile Ülkeye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 27 (2): 79-92.
- Erçakar, Mehmet Amin (2004). “OECD Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Belirleyici Faktörler”. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* XXIII (1): 19-38.
- Erdoğan, Seyfettin ve Yıldırım, Durmuş (2009).” Türkiye’de Eğitim – İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* IV (II): 11-22.
- Fadhil, Mohammed Ameen vd. (2012). “Causality Relation Between FDI Inflows and Economic Growth in Qatar”. *International Journal of Business and Management* 7 (14): 40-45.
- Gocer İsmet vd. (2012). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz”. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 3 (2): 21-40.
- Göktaş, Özlem (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serisi Analizi*. İstanbul: Beşir Kitabevi.

Göver, Z. Tuğrul (2005). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Granger and Newbold (1974). "Spurious Regressions in Econometrics". *Journal of Econometrics* 2 (2): 111-120.

Gujarati, N, D. (2004). *Basic Econometrics, Fourth Edition*. New York: The McGraw-Hill Companies.

Günem, Ozan (2007). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlara Yönelik Teşviklerin Etkileri: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güriş, Selahattin, vd (2013). *Eviews ile Temel Ekonometri*. İstanbul: D&R Yayınları

Hazman, Gürler (2010). "Türkiye'de Mali Nitelikteki Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Çerçevesinde Değerlendirme". *Maliye Dergisi* 158: 262-277.

Hossain, Anowar and Hossain, Mohammad Kamal (2012). "Empirical Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Output in South Asian Countries: A Study on Bangladesh, Pakistan and India". *International Business Research* 5 (1): 9-21.

<http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN/countries/1W?page=4&display=default>, 22 Şubat 2015'te erişildi.

http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_en.pdf, 12 Ekim 2014'te erişildi.

<http://unctad.org/wir%20veya%20http://unctad.org/fdistatistics>, 12 Ekim 2014'te erişildi.

<http://www.ekodialog.com/Konular/dogrudan-yabanci-yatirimlarin-cesitleri.html>, 19 Ekim 2014'te erişildi

<http://www.zuis.unesco.org/das/Country/?code=AFG®ioncode=null&SPSLanguage=EN>, 20 Kasım 2014'te erişildi.

Hüseyin, Şahin (2004). *Yatırım Projeleri Analizi*. II. Çilt. Bursa: Ezgi Kitabevi.

İbrahim, Omer Ali and Hassan, Hisham Mohamed (2012). " Determinants of Foreign Direct Investment in Sudan: An Econometric Perspective". *The Journal of North African Studies* 18(1): 1-15.

İqbal, Nadeem vd. (2014). "Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on GDP: A Case Study from Pakistan". *International Letters of Social and Humanistic Sciences* 5: 73-80.

Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi". *KMU İİBF Dergisi* 10 (14): 1-23.

Karagöz, Kadir (2007). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970 – 2005". *Yaşar Üniversitesi Dergisi* 2 (8): 927-948.

Karagöz, Murat ve Karagöz, Kadir (2006). "Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (2): 117-126.

- Karaköy, Çağatay (2006). “Orta Asya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Politikaları, Stratejileri ve Teşvikler Üzerine Değerlendirme”. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2): 251-266.
- Kaşko, Yeliz (2007). *Çoklu Bağlantı Durumunda İkili (Binary) Lojistik Regresyon Modelinde Gerçekleşen I. Tip Hata ve Testin Gücü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Zootehni Anabilim Dalı.
- Katerina, Lyroudi vd. (2004). “Foreign Direct Investment and Economic Growth In Transition Economies”. *South Eastern Europe Journal of Economics* 1: 97-110.
- Kazu, İbrahim Yaşar ve Gülecan, Sadık (2008). “Afganistan Eğitim Sisteminin İncelenmesi”. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*.
- Keomixaya, Bouphavanh and Ngamkroeckjoti, Chittipa (2011). “Factors Affecting Foreign Direct Investment in Savannakhet Province, Lao People’s Democratic Republic”. *International Conference on Management, Economics and Social Sciences*: 572-575.
- Kınacı, İsmail ve Genç, Aşır (2002). “Hataları Değişen Varyanslı ve Otokorelasyonlu Lineer Olmayan Regresyonda Parametre Tahmini”. *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi* 20: 55-68.
- Kıran, Borcu (2007). “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile Kısa ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi”. *İ.İ.B.F. Dergisi*. XXII (1): 269-283.
- Kızılkaya, Oktay ve Ay Ahmet (2012). “Reel Döviz Kuru ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi’nin ARDL Yöntemi ile Analizi: Türkiye Örneği”. *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (1): 290-304.

- Kinuthia, Bethuel Kinyanjui and Murshed, Syed Mansoob (2015). “FDI Determinants: Kenya and Malaysia Compared”. *Journal of Policy Modeling*: JPO-6182.
- Koyuncu, Cüneyt ve Çınar, İbrahim Tuğrul (2009). “Ticari Dışa Açıklık ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Verimliliğine Etkisi: 1980-2005 Türkiye Uygulaması”. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 23 (1): 309-326.
- Kundan P, Majagaiya and Gu, Qingliang (2010). “A Time Series Analysis of Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Case Study of Nepal”. *International Journal of Business and Management* 5 (2): 144-148.
- Kurtaran, Ahmad (2007). “Doğrudan Yabancı Yatırım kararları ve Belirleyicileri”. *Açık Dergisi* 10 (2): 367-382.
- Kutlar, Aziz (2005). *Uygulamalı Ekonometri*. I. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lebe, Fuat ve Ersungur, Ş. Mustafa (2011). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımını Etkileyen Ekonomik Faktörlerin Ampirik Analizi”. *Atatürk Ü. İİBF Dergisi* 10 : 321-339.
- Leitão, Carlos (2012). “Foreign Direct Investment and Globalization”. Munich Personal RePEc Archive 37436 (19): 1-13.
- Lim, Ewe-Ghee (2001). “Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth: A summary of the Recent Literature”. *WP/01/175*.
- Louzi Basem Mohammad and Abdi, Abeer (2011). “The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Jordan”. *IJRRAS* 8 (2): 253-258.
- Mani, Deepa (2013). “Greenfield Investments Versus Acquisitions: Capital Market Drivers of R&D Organization in Technology-Intensive Industries”. *35th DRUID Celebration Conference*. Barcelona, Spain.

- Masuku, Micah B. and Dlamini, Thula S. (2009). “Determinants of Foreign Direct Investment Inflows in Swaziland”. *Journal of Development and Agricultural Economics* 1 (5): 177-184.
- Mucuk, Mehmet ve Demirsel Mustafa Tahir (2009). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21: 365-373.
- Musibah, Anwar Salem vd. (2015). “Impact of Foreign Investment in the Yemen's Economic Growth: The Country Political Stability as a Main Issue”. *Asian Social Science* 11 (4): 102-116.
- Mutlu, Mustafa (2011). *Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Doğrudan Yabancı yatırımlar, Ülke Ekonomisine Katkıları ve Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ngeny, Kirwa Lelei and Mutuku, Cyrus (2014). “Impact of Foreign Direct Investment Volatility on Economic Growth in Kenya: EGARCH Analysis”. *Economics* 3 (4): 50-61.
- Odabaşı, Yavuz vd. (2010). “Uluslararası Doğrudan Yatırımların KOBİ’lerin Gelişmesindeki Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 26: 85-96.
- Odi, Nwankwo vd. (2013). “Effects of Globalization on Foreign Direct Investment in Nigeria”. *Lozem Journal of Business and Economics* 1 (1): 11-18.
- Okuyan, Aydın ve Erbaykal, Erman (2008). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Ekonomik Yaklaşım* 19 (67): 47-58.

- Ouaret, Samira (2011). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi: Cezayir Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir:Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örgün, Bilgin Orhan (2008). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’de Sektör Bazında Determinantlarının Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özağ, Filiz Elmas (1994). “Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* 5 (12): 63-77.
- Özcan Burcu ve Arı Ayşe (2010)." Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği". *Ekonomik ve İstatistik Dergisi* 12: 65-88.
- Özkılbaç, Selda (2013). *Türkiye’den Yurt Dışına Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Büyüme ve Yurt İçi Yatırımlar Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Phillips, P.C.B., Perron, P. (1988). Testing For a Unit Root in Time Series Regression, *Biomètrika* 75 (2): 336-346.
- Rahman, Afzalur (2015). “Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh”. *International Journal of Economics and Finance* 7 (2): 178-185.
- Rehman, Abdul and İlyas, Muhammad (2011). “The Impact of Infrastructure on Foreign Direct Investment: The Case of Pakistan”. *International Journal of Business and Management* 6 (5): 268-276.

- Renani, Hosein Sharifi and Mirfatah, Maryam (2012). “The Impact of Exchange Rate Volatility on Foreign Direct Investment in Iran”. *Procedia Economics and Finance* 1: 365-373.
- Rysbayev, Sabit (2009). *İktisadi Kalkınmaya Katkı Sağlayabilecek Doğrudan Yabancı Yatırımları Kazakistan’a Çekebilecek Teşvikler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saray, M. Ozan (2011). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Maliye Dergisi* 161: 381-403.
- Sarısoy, İdris ve Koç Selçuk (2011). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 36: 133-153.
- Sattarov, Khayroollo (2012). Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies: a case study of Kazakhstan and Uzbekistan. Master Thesis. Master’s Program in Economics, 120 ECTS.
- Sever, Erşan ve Demir, Murat (2008). “Enflasyon Hedeflemesi Sürecinde Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği İlişkisinin Analizi”. *İ.İ.B.F. Dergisi* XXIV (1): 41-63.
- Sevinç, Erkan (2013). *Çoklu Regresyon Korelasyon Analizinde Varsayımdan Sapmalar ve Çimento Sektörü Üzerine Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İşletme Fakültesi. Finans Anabilim Dalı.
- Sevüktekin, Mustafa ve Nargeleçekenler, Mehmet (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analiz: EViews Uygulamalı*, Geliştirilmiş Üçüncü Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Shimul, Shafiun Nahim vd. (2009). "An Examination of FDI and Growth Nexus in Bangladesh: Engle Granger and Bound Testing Cointegration Approach". *BRAC University Journal* 1 (1): 69-76.
- Sichei, Moses Muse and Kinyondo, Godbertha (2012). "Determinants of Foreign Direct Investment in Africa: A Panel Data Analysis". *Global Journal of Management and Business Research* 12 (18): 84-97.
- Siddiqi, Jawad (2006). *Afganistan Coğrafi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stock, James vd. (2011). *Ekonometriye Giriş*. Çev. B. Saraçoğlu. Ankara: Efil Yayınevi.
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Afganistan ülke raporu, 2013: 29.
- Tarı, Recep (2012). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttape Yayınları.
- Temizer, Aydın (2010). "Afganistan Ülke Raporu" Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri, Kabil, Afganistan.
- Türkcan, Burcu (2008). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkileri: Panel Data Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uncu, Funda (2009). *Doğrudan Yabancı Yatırımlarla İlgili Panel Veri Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, Gamze (2007). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bu Yatırımların Değerlendirilmesinde Model Seçimi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16: 561-580.

- Yaşar, Ercan (2009). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicilerine Yönelik Kümeleme Analizi ve 1980-2005 Dönemi Homojen Ülke Gruplarının Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavan, Nuri (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi*. II. Cilt. İstanbul: İktisatdi Araştırmalar Vakfı.
- Yavuz, Ali ve Çiçek, Serdar (2010). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Vergi İlişkisi: Bazı Avrupa Birliği Ülkeler ve Türkiye”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(1): 69-85.
- Yavuz, Selahattin (2009). “Hataları Ardışık Bağımlı (Otokorelasyonlu) Olan Regresyon Modellerinin Tahmin Edilmesi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 23 (3): 123-140.
- Yılmaz, Mine (2010). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (1): 241-260.
- Zeren, Fatma ve Ergun, Suzan (2010). “AB’ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi”. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1 (4): 67-83.
- آذربایجانى، کریم و دیگران (Azerbaijani, Karimi ve Nâkili) (1391). "بر آورد تاثیر سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر جریانهای تجاری بخش صنعت در کشورهای عضو سازمان توسعه و همکاری اقتصادی". *اقتصاد توسعه و برنامه ریزی* 1: 94-69.
- استادی، حسین و رفعت، بتول (Ustadi ve Rafat) (1392). "نقش سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) در رشد اقتصادی ایران". *فصلنامه تحقیقات توسعه اقتصادی* 9: 172-147.

عباسی، ابراهیم و رنجبردار، مجید (Abasi ve Ranjbardar) (1390). "کمک های مالی ایران به افغانستان: اهداف و آثار اقتصادی آن". *فصلنامه روابط خارجی* 3: 195-229.

فرزین، محمد رضا و دیگران (Farzin, Aşrefi ve Fahimifar) (1391). "بررسی اثر سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی؟ تلفیق روش های سیستم دینامیک و اقتصاد سنجی". *فصلنامه پژوهش ها و سیاست های اقتصادی* 61: 29-62.

فطرس، محمد حسن و امامی معصومه (Fetras ve İmami) (1390). "بررسی عوامل موثر بر سرمایه گذاری مستقیم خارجی در ایران". *مجله اقتصادی* 12: 53-72.

مزینی، امیرحسین و مرادحاصل، نیلوفر (Mozayani ve Muradhassel) (1389). "بازشناسی عوامل موثر بر جریان سرمایه گذاری مستقیم خارجی". *ویژه نامه بازار سرمایه* 7: 15-35.

مشیری، سعید و کیان پور، سعید (Meşiri ve Keyhanpor) (1391). "عوامل موثر بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی یک مطالعه بین کشور". *فصلنامه اقتصادی مقداری* 9: 1-30.